

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ЭКОНОМИКА
JOURNAL OF YEREVAN UNIVERSITY
ECONOMICS

№ 1 (40)

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕРЕВАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
YEREVAN STATE UNIVERSITY PRESS

ԵՐԵՎԱՆ - 2023

«Բանբեր Երևանի համալսարանի. Տնտեսագիտություն» հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երեք անգամ: Հրատարակվում է 2020 թվականից: Իրավահաջորդն է 1967-2009 թթ. հրատարակված «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի:

Журнал «Вестник Ереванского университета. Экономика» выходит три раза в год. Издается с 2010 года. Правопреемник издававшегося в 1967-2009 гг. журнала «Вестник Ереванского университета»

Three issues of “Journal of Yerevan University. Economics” are published annually. The journal has been published since 2010. It is the successor of “Journal of Yerevan University” published in 1967-2009

Խմբագրական խորհուրդ.

Գլխավոր խմբագիր՝ Խաչատրյան Կարլեն (տ.գ.թ., դոց.)

Առաքելյան Արամ (տեխ.գ.դ., պրոֆ.), Ասրիյան Վլադիմիր (տ.գ.թ., պրոֆ., Իսպանիա), Բերբերոցլու Պերժ (տ.գ.դ., պրոֆ., ԱՄՆ), Բոստանջյան Վարդան (տ.գ.դ., պրոֆ.), Գալստյան Գագիկ (տ.գ.թ., պրոֆ.), Գևորգյան Ռուբեն (տ.գ.դ., պրոֆ.), Մարկոսյան Աշոտ (տ.գ.դ., պրոֆ.), Յաղգարով Յակով (տ.գ.դ., պրոֆ., ՌԴ), Ջրբաշյան Վահագն (տ.գ.թ., դոց., Իսպանիա), Սարգսյան Հայկ (տ.գ.դ., պրոֆ.), Սիդորով Վիկտոր (տ.գ.դ., պրոֆ., ՌԴ), Քալենջյան Սերգեյ (տ.գ.դ., պրոֆ., ՌԴ)

Редакционная коллегия:

Главный редактор: Хачатрян Карлен (к.э.н., доц.),

Аракелян Арам (д.техн.н., проф.), Асриян Владимир (к.э.н., проф., Испания), Бербероглу Перч (д.э.н., проф., США), Бостанджян Вардан (д.э.н., проф.), Галстян Гагик (к.э.н., проф.), Геворгян Рубен (д.э.н., проф.), Джрбашян Ваагн (к.э.н., доц., Испания), Календжян Сергей (д.э.н., проф., РФ), Маркосян Ашот (д.э.н., проф.), Саргсян Гайк (д.э.н., проф.), Сидоров Виктор (д.э.н., проф., РФ), Ядгаров Яков (д.э.н., проф., РФ)

Editorial Board:

Editor-in-chief: Khachatryan Karlen (Ph.D. in Economics, Associate Professor),

Arakelyan Aram (Sc. D. in Teknics, Professor), Asriyan Vladimir (Ph.D. in Economics, Professor, Spain), Berberoglu Perj (Sc. D. in Economics, Professor, USA), Bostanjyan Vardan (Sc. D. in Economics, Professor), Galstyan Gagik (Ph.D. in Economics, Professor), Gevorgyan Ruben (Sc. D. in Economics, Professor), Jrbashyan Vahagn (Ph.D. in Economics, Associate Professor, Spain), Markosyan Ashot (Sc. D. in Economics, Professor), Qalenjyan Sergey (Sc. D. in Economics, Professor, RF), Sargsyan Hayk (Sc. D. in Economics, Professor), Sidorov Viktor (Sc. D. in Economics, Professor, RF), Yadgarov Yakov (Sc. D. in Economics, Professor, RF)

**ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՄԻՋՈՑՈՎ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՈՎԱՑԻՈՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽԹԱՆՄԱՆ
ՀԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ՎԱՐԴԱՆ ԲՈՍՏԱՆՋՅԱՆ, ԱՐՄԻՆԵ ԶԱԽԱՐՅԱՆ

Հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետությունում ֆինանսական համակարգի միջոցով ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման արդյունավետության բարձրացման մեթոդների և մեխանիզմների, դրանց արդյունավետ կիրառումը պայմանավորող գործոնների, ՀՀ առևտրային բանկերի, կենսաթոշակային ֆոնդերի, ապահովագրական ընկերությունների և արժեթղթերի շուկայի «երկար փողերի» օգտագործման, ինչպես նաև տնտեսության ինովացիոն զարգացման խթանման համատեքստում ՀՀ կենտրոնական բանկի գործառնությունների արդիականացման հնարավորությունների ուսումնասիրությանը: Ակնհայտ է, որ աշխարհաքաղաքական և տնտեսական արդի պայմաններում ցանկալի կլինի կուտակային կենսաթոշակային ֆոնդերի ներդրումային ռեսուրսները հնարավորինս տեղաբաշխել Հայաստանի Հանրապետությունում՝ ստեղծելով «երկար փողերի» առաջարկ, որը կխթանի ինովացիոն և ներդրումային գործունեությունը, ինչպես նաև կնպաստի կապիտալի շուկայի զարգացմանը: Վերջինս էլ, իր հերթին, կհանգեցնի վարկային տոկոսադրույքների նվազեցմանը և ֆինանսավորման աղբյուրների մատչելիության բարձրացմանը: Այս պարագայում հատկապես կարևորվում են սփյուռքահայերին և այլ գործարարներին պատկանող ինովացիոն արտադրանք թողարկող ընկերությունների մասնաճյուղերի ստեղծումը ՀՀ-ում, պետական պատվերի միջոցով դրանց ինովացիոն արտադրանքների նկատմամբ պահանջարկի ձևավորումը, ինչպես նաև ֆինանսական համակարգի բոլոր օղակներում առկա ներդրումային ռեսուրսների հնարավոր առավելագույն չափով ուղղորդումը դեպի այդ ընկերություններ: Ներկայացված մոտեցմամբ հնարավորություն կընձեռնվի խթանելու տնտեսության ինովացիոն զարգացումը, ստեղծելու լրացուցիչ աշխատատեղեր, ավելացնելու պետական բյուջեի հարկային եկամուտները, համաշխարհային շուկայում բարձրացնելու ՀՀ ընկերությունների մրցունակությունը, ինչպես նաև արդյունավետ կառավարելու ներդրումային ռիսկերը և ապահովելու ֆինանսական ռեսուրսների օգտագործման թափանցիկությունը: Հոդվածում Հայաստանի Հանրապետության օրինակով քննարկվել են ֆինանսական համակարգի օղակների միջոցով ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման մատչելիության ապահովման հիմնահարցերը, մշակվել են ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման որոշակի մեխանիզմներ:

Բանալի բառեր – տնտեսություն, ֆինանսական համակարգ, կառավարում, ինովացիոն գործունեություն, ֆինանսավորում, խթանում, զարգացում, արդյունավետություն

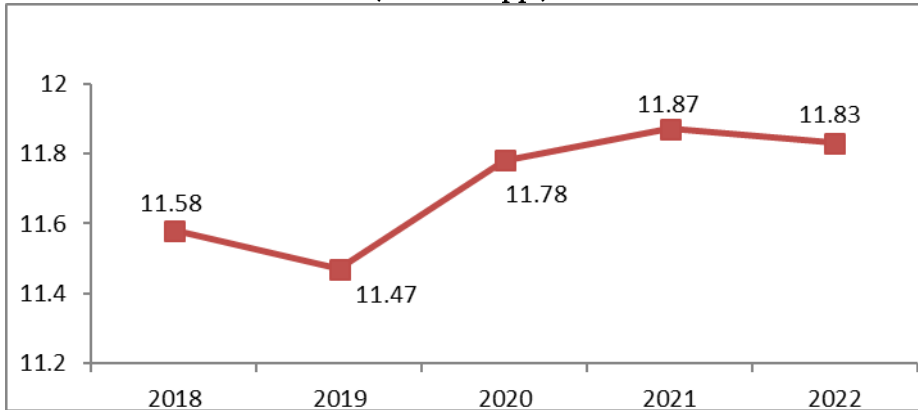
Տնտեսության ինովացիոն զարգացման գործում մեծապես կարևորվում է ֆինանսական համակարգի դերը, քանի որ վերջինս, կենտրոնացնելով մեծաքանակ ֆինանսական ռեսուրսներ, կարող է նշանակալի ազդեցություն ունենալ ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման գործընթացների վրա: Ինչպես անցումային տնտեսությամբ բոլոր երկրներում, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետությունում խիստ անհրաժեշտ է ակտիվացնել ինովացիոն և ներդրումային գործունեությունը: Այս պարագայում հատկապես առաջնային է տնտեսության մեջ «երկար փողերի» առկայությունը, ինչը լուրջ նախադրյալներ է ստեղծում ամբողջ տնտեսության զարգացման համար: Որպես կանոն՝ «երկար փողերի» միջոցով ֆինանսավորվում են երկարաժամկետ (մեկ տարուց ավելի) զարգացման ծրագրերը, և իրականացվում են դրամական միջոցների երկարաժամկետ կուտակումներ: Անշուշտ, «երկար փողերի» արդյունավետ օգտագործումը նաև տնտեսության կայուն զարգացման ապահովման կարևորագույն նախապայման է: Ուստի Հայաստանի Հանրապետությունում գործող **առևտրային բանկերի, կենսաթոշակային ֆոնդերի, ապահովագրական ընկերությունների և արժեթղթերի շուկայի** «երկար փողերի» նպատակային օգտագործումը ներկայում օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է: 01.01.2023 թ. դրությամբ՝ ՀՀ-ում գործունեություն են ծավալում 18 առևտրային բանկեր, 4 կուտակային կենսաթոշակային ֆոնդեր, 8 ապահովագրական ընկերություններ և 1 արժեթղթերի շուկա, որոնք կարող են լուրջ դեր խաղալ ինովացիոն գործունեության ակտիվացման առումով: Մասնավորապես, «Ջեներալ ասեթ մենեջմենթ» պահպանողական կենսաթոշակային ֆոնդի միջոցների ներդրումների 42.61 տոկոսն իրականացվում է ֆինանսական ոլորտում, 32.13 տոկոսը՝ պետական ոլորտում, 5.7 տոկոսը՝ բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում¹: Անշուշտ, բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտում կուտակային կենսաթոշակային ֆոնդերի ներդրումներն արդեն իսկ վկայում են դրական տեղաշարժերի մասին, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ տնտեսության ինովացիոն զարգացումն արագացնելու նպատակով դիտարկվող ոլորտում անհրաժեշտ է ապահովել ներդրումների շարունակական աճ:

Ինչպես հայտնի է, ՀՀ տնտեսության զարգացման ներկայիս պայմաններում ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման ամենահավանական աղբյուրը **բանկային վարկավորումն է**: Ուստի ներկայացնենք միջինացված տարեկան վարկային տոկոսադրույքի վերջին տարիների դինամիկան:

¹ Տե՛ս «Ջեներալ ասեթ մենեջմենթ» պահպանողական կենսաթոշակային ֆոնդի միջոցների ներդրումներն ըստ ոլորտների, <http://gfunds.am/main/am/foundation>

Գծապատկեր 1

ՀՀ ֆինանսական շուկայի միջինացված տարեկան վարկային տոկոսադրույքը (2018-2022 թթ.)²

Վերոբերյալ տվյալներից երևում է, որ 2022-ին 2018 թ. համեմատությամբ ՀՀ ֆինանսական շուկայի միջինացված տարեկան վարկային տոկոսադրույքն աճել է 0.25 տոկոսային կետով: Նշենք, որ 2020-2021 թթ. նկատվել է դիտարկվող ցուցանիշի որոշակի աճ, իսկ 2022-ին 2021 թ. համեմատությամբ 0.04 տոկոսային կետով նվազում, սակայն, ընդհանուր առմամբ, էական փոփոխություններ տեղի չեն ունեցել: Հասկանալի է, որ ՀՀ-ում ֆինանսական ռեսուրսների սակավության պայմաններում հատկապես կարևորվում է վարկային տոկոսադրույքների նվազեցումը, քանի որ դա նպաստում է վարկավորման ծավալների ավելացմանը:

Ինչպես հայտնի է, տնտեսության ինովացիոն զարգացման գործընթացի վրա մեծապես ազդում են նաև առևտրային բանկերի վարկավորման ծավալները, հետևաբար ներկայացնենք նաև ՀՀ առևտրային բանկերի վարկերի կազմը (տե՛ս աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

ՀՀ առևտրային բանկերի վարկերի կազմը 2018-2022 թթ. (մլն դրամ)³

Անվանումը	2018	2019	2020	2021	2022
Վարկեր, ընդամենը	3 078 548	3 631 158	4 150 715	3 940 458	4 144 363
Վարկային ներդրումներ	2 959 829	3 488 448	3 891 067	3 701 428	3 977 199
Վարկեր տարադրամով	1 662 575	1 790 970	1 959 317	1 623 024	1 405 941
կարճաժամկետ	277 354	236 570	179 067	145 160	147 942
երկարաժամկետ	1 385 221	1 554 400	1 780 250	1 477 865	1 257 999
Վարկեր դրամով	1 297 254	1 697 478	1 931 750	2 078 404	2 571 258
կարճաժամկետ	194 406	197 347	239 157	166 449	185 421
երկարաժամկետ	1 102 848	1 500 131	1 692 593	1 911 955	2 385 837

² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2018-2022 թթ. հունվար-դեկտեմբերին», ՀՀ ՎԿ, <http://www.armstat.am>

³ Տե՛ս նույն տեղը:

Բանկերի երկարաձգված վարկեր	88 009	111 755	226 075	224 967	157 559
կարճաժամկետ	60 871	89 196	133 232	143 847	81 140
երկարաժամկետ	27 138	22 559	92 842	81 120	76 419
Բանկերի ժամկետանց վարկեր	30 710	30 954	33 573	14 063	9 605
կարճաժամկետ	14 648	16 688	20 709	10 733	9 256
երկարաժամկետ	16 062	14 266	12 864	3 330	349

Վերոբերյալ աղյուսակի տվյալները վկայում են, որ 2022-ին 2018 թ. համեմատությամբ ՀՀ առևտրային բանկերի վարկավորման ընդհանուր ծավալներն ավելացել են 1065815 մլն դրամով: Միաժամանակ, վարկային ներդրումներն ավելացել են 1017370 մլն դրամով, բանկերի երկարաձգված վարկերը՝ 69550 մլն դրամով, իսկ բանկերի ժամկետանց վարկերը կրճատվել են 21105 մլն դրամով: Առևտրային բանկերի վարկավորման ծավալների աճը, կարծում ենք, պայմանավորված է ընկերությունների ֆինանսական վիճակի որոշակի բարելավմամբ և ֆինանսական զգոնության ուժեղացմամբ: Ակնհայտ է, որ ֆինանսական բարձր ռիսկերի պայմաններում բիզնեսի անվտանգ և արդյունավետ գործունեությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ են պետական համապատասխան երաշխիքներ, ինչը մեծապես կարող է նպաստել ինչպես արդյունավետ վարկային տոկոսադրույքների ձևավորմանը, այնպես էլ ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ակտիվացմանը:

«Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն⁴՝ **կուտակային կենսաթոշակային ֆոնդերի** ակտիվները կարող են ներդրվել ՀՀ-ում և արտասահմանում: ՀՀ տարածքում պարտադիր կենսաթոշակային ֆոնդի ակտիվները կարող են ներդրվել՝

1. բանկային հաշիվներում և ավանդներում, եթե տվյալ բանկը անվճարունակության (սնանկության) գործընթացում չէ,
2. Հայաստանի Հանրապետության կամ Կենտրոնական բանկի թողարկած կամ ամբողջությամբ երաշխավորված արժեթղթերում,
3. Հայաստանի Հանրապետությունում գործող կարգավորվող շուկայում առևտրին թույլատրված արժեթղթերում,
4. այն ներդրումային ֆոնդերի թողարկած արժեթղթերում, որոնք վերահսկվում են Կենտրոնական բանկի կողմից,
5. ածանցյալ գործիքներում՝ միայն հեջավորման նպատակով:

Այժմ ներկայացնենք 2018-2022 թթ. ՀՀ կենսաթոշակային ֆոնդերի ակտիվների ծավալները ստորև բերված աղյուսակի և զծապատկերի միջոցով:

⁴ Տե՛ս «Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀ ՊՏ 2010.12.30/69(803).1

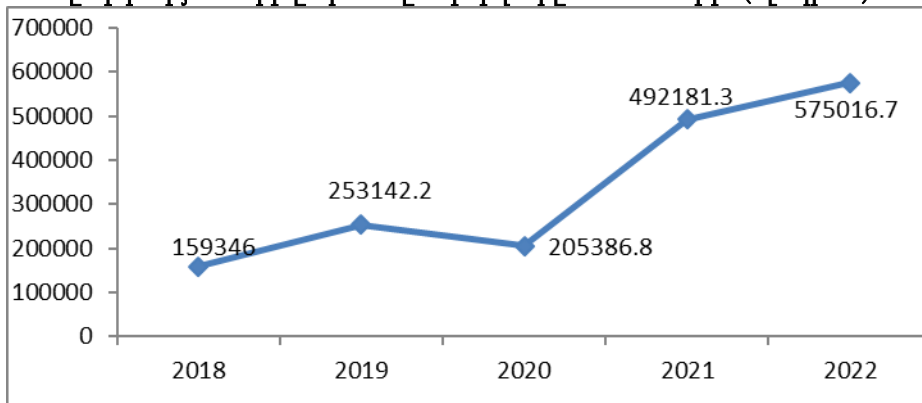
Աղյուսակ 2

Amundi-ACBA Asset Management, C-QUADRAT Ampega Asset Management Armenia, Capital Asett Management և General Asett Management ընկերությունների ակտիվները 2018-2022 թթ. (մլն դրամ)

N	Անվանումը	2018	2019	2020	2021	2022
1.	Amundi-ACBA Asset Management ⁵	81467.8	127626.3	18847.0	248650.5	293462.3
2.	C-QUADRAT Ampega Asset Management Armenia ⁶	77752.8	124000.5	181299.7	234366.6	268354.2
3.	Capital Asett Management ⁷	125.4	145.5	163.7	157.4	157.4
4.	General Asett Management ⁸	-	1369.9	5076.4	9006.8	13042.8
Ընդամենը ակտիվներ		159346.0	253142.2	205386.8	492181.3	575016.7

Գծապատկեր 2

Amundi-ACBA Asset Management, C-QUADRAT Ampega Asset Management Armenia, Capital Asett Management և General Asett Management ընկերությունների ընդամենը ակտիվները 2018-2022 թթ. (մլն դրամ)

Ներկայացված տվյալները վկայում են, որ 2022-ին 2018 թ. համեմատությամբ Amundi-ACBA Asset Management, C-QUADRAT Ampega Asset Management Armenia, Capital Asett Management և General Asett Management ընկերությունների ընդամենը ակտիվներն ավելացել են 415670.7 մլն դրամով (կամ 2,6 անգամ) և կազմել 575016.7 մլն դրամ: Ակնհայտ է, որ արդի աշխարհաքաղաքական և տնտեսական պայմաններում ցանկալի կլինի կուտակային կենսաթոշակային ֆոնդերի ներդրումային ռեսուրսները հնարավորինս տեղաբաշխել Հայաստանի Հանրապետությունում՝ ստեղծելով «երկար փողերի» առաջարկ, որը

⁵ Տե՛ս Amundi-ACBA Asset Management-ի՝ ֆինանսական վիճակի մասին հաշվետվություն, http://www.amundi-acba.am/ar_ar_retail/node_14941

⁶ Տե՛ս C-QUADRAT Ampega Asset Management Armenia-ի՝ ֆինանսական վիճակի մասին հաշվետվություն, <https://www.c-quadrat-ampega.am/am/funds-reporting>

⁷ Տե՛ս Capital Asset Management-ի՝ ֆինանսական վիճակի մասին հաշվետվություն, <http://capitalfunds.am/annual/>

⁸ Տե՛ս General Asset Management-ի՝ ֆինանսական վիճակի մասին հաշվետվություն, <http://gfunds.am/main/am/aboutus>

կխթանի ինովացիոն և ներդրումային գործունեությունը, ինչպես նաև կնպաստի կապիտալի շուկայի զարգացմանը: Վերջինս էլ, իր հերթին, կհանգեցնի վարկային տոկոսադրույքների նվազեցմանը և ֆինանսավորման աղբյուրների մատչելիության բարձրացմանը: Այս պարագայում հատկապես կարևորվում են սփյուռքահայերին և այլ գործարարներին պատկանող ինովացիոն արտադրանք թողարկող ընկերությունների մասնաճյուղերի ստեղծումը ՀՀ-ում, պետական պատվերի միջոցով դրանց ինովացիոն արտադրանքների նկատմամբ պահանջարկի ձևավորումը, ինչպես նաև ֆինանսական համակարգի բոլոր օղակներում առկա ներդրումային ռեսուրսների հնարավոր առավելագույն չափով ուղղորդումը դեպի այդ ընկերություններ: Նշված մոտեցմամբ հնարավորություն կընձեռվի խթանելու տնտեսության ինովացիոն զարգացումը, ստեղծելու լրացուցիչ աշխատատեղեր, ավելացնելու պետական բյուջեի հարկային եկամուտները, համաշխարհային շուկայում բարձրացնելու ՀՀ ընկերությունների մրցունակությունը, ինչպես նաև արդյունավետ կառավարելու ներդրումային ռիսկերը և ապահովելու ֆինանսական ռեսուրսների օգտագործման թափանցիկությունը:

Հասկանալի է, որ ՀՀ-ում կուտակային կենսաթոշակային ֆոնդերի ներդրումային ռեսուրսների տեղաբաշխումը կապված է նաև որոշակի ռիսկերի հետ, որոնք անհրաժեշտ է մշտապես վերահսկել և կառավարել: «Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ կենսաթոշակային ֆոնդի կառավարիչը պարտավոր է ներդնել ռիսկերի կառավարման արդյունավետ համակարգ, որը հնարավորություն կտա ցանկացած ժամանակ որոշելու, գնահատելու և հսկելու բոլոր էական ռիսկերը, ինչպես նաև այդ ռիսկերի փոխադարձ կախվածությունը⁹: Ռիսկերի կառավարման համակարգը պետք է համաչափ լինի կառավարչի գործունեությանը և կառավարվող ֆոնդերի բնույթին, ծավալներին և բարդությանը՝ արտացոլելով կառավարչի գործունեության շրջանակները:

Ինովացիոն գործունեությունը ֆինանսավորելիս խիստ կարևոր է նաև **ապահովագրական ընկերությունների** դերը: Ապահովագրական համակարգի զարգացման հիմնական նախադրյալներից է պետական կարգավորման և վերահսկողության մեխանիզմների կատարելագործումը: Հետևաբար, ապահովագրական համակարգի վերահսկողության առաջադեմ, գործուն և արդյունավետ մեխանիզմի ներդրումն ու կիրառումը պետական կարգավորման մակարդակում էական խթան կդառնան շուկայի զարգացման, ապահովագրական համակարգի հիմախնդիրները լուծելիս: Պետական կառավարման շրջանակներում ոչ միայն անհրաժեշտ է սահմանել վերահսկողության բուն նպատակները, այլև լայնորեն կիրառել դրա լավագույն մեխանիզմները:

Հայաստանի Հանրապետությունում ապահովագրական գործունեությունը կարգավորվում է ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ քաղաքա-

⁹ Տե՛ս «Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենք, ՀՀՊՏ 2010.12.30/69(803).1

ցիական օրենսգրքով, ՀՀ հարկային օրենսգրքով, ՀՀ աշխատանքային օրենսգրքով, «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքով, «Ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքով, «Բանկերի, վարկային կազմակերպությունների, ներդրումային ընկերությունների, ներդրումային ֆոնդի կառավարիչների և ապահովագրական ընկերությունների սնանկության մասին» ՀՀ օրենքով, «Արժույթային կարգավորման և արժույթային վերահսկողության մասին» ՀՀ օրենքով, «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքով, «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքով և այլ օրենքներով, ենթաօրենսդրական ակտերով և միջազգային պայմանագրերով ու համաձայնագրերով:

«Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը կարգավորում է ֆիզիկական, իրավաբանական անձանց և ապահովագրական գործունեություն իրականացնող իրավաբանական անձանց միջև առաջացող ապահովագրական հարաբերությունները, սահմանում է ապահովագրության ձևերը, տեսակները, ապահովագրության հիմնական հասկացությունները, ապահովագրողի և ապահովադրի հիմնական պարտականություններն ու իրավունքները, ապահովագրական պայմանագրի բովանդակությունը, ապահովագրական գործունեության լիցենզավորման կարգը, ապահովագրական ընկերությունների կառավարման մարմինները, ղեկավարները և այլն:

Հայաստանի Հանրապետությունում ապահովագրական գործունեությունը, ապահովագրական շուկայի կարգավորումը մինչև 2006 թվականի հունվարի 1-ը իրականացնում էր ՀՀ ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարությունը, իսկ 2006 թվականի հունվարի մեկից մինչև այժմ այդ գործառնություններն իրականացնում է ՀՀ կենտրոնական բանկը: Կենտրոնական բանկը սկսեց վերահսկել ՀՀ կառավարության կողմից ապահովագրական գործընթացին առնչվող որոշումները, ընդունվեցին ոլորտը կարգավորող մի շարք ենթաօրենսդրական ակտեր: Երբ օրենսդրաիրավական դաշտը կարգավորվեց, Հայաստանում ապահովագրական ընկերությունների թիվը մոտ չորս անգամ կրճատվեց: 1998 թվականին ապահովագրական գործունեություն էին իրականացնում մոտ 20 ապահովագրական ընկերություններ, այնուհետև դրանց թիվը 2005 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ ավելացավ՝ դառնալով 26: 2005 թվականից մինչ այժմ այդ թիվը գնալով նվազում է և ներկայում Հայաստանի Հանրապետության ապահովագրական շուկայում գործում են 8 ապահովագրական ընկերություններ: Ապահովագրական ընկերություններն իրենց ֆինանսական կայունությունը, վճարունակությունն ու իրացվելիությունն ապահովելու համար պարտավոր են պահպանել ապահովագրական ընկերությունների հիմնական տնտեսական նորմատիվները, որոնք հաստատում է Կենտրոնական բանկը:

Այժմ ներկայացնենք 2018-2022 թթ. ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ակտիվների ծավալները՝ ստորև բերված աղյուսակի և գծապատկերի միջոցով:

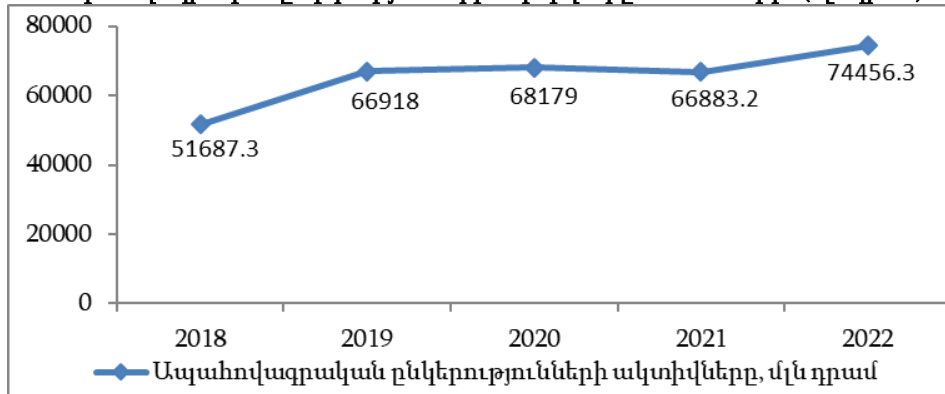
Աղյուսակ 3

ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների թիվը և ակտիվները 2018-2022 թթ. (մլն դրամ)¹⁰

N	Անվանումը	2018	2019	2020	2021	2022
1.	Ապահովագրական ընկերությունների քանակը	7	7	7	7	8
2.	Ապահովագրական ընկերությունների ակտիվները, մլն դրամ ¹¹	51687.3	66918.0	68179.0	66 883.2	74456.3

Գծապատկեր 3

ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ակտիվները 2018-2022 թթ. (մլն դրամ)¹²

Ներկայացված տվյալները վկայում են, որ 2022-ին 2018 թ. համեմատությամբ ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ակտիվներն ավելացել են 22769.0 մլն դրամով (կամ 44 %-ով) և կազմել 74456.3 մլն դրամ: Անշուշտ, այս փոփոխությունները կարող են դրական ազդել ինչպես ապահովագրական ընկերությունների գործունեության, այնպես էլ ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման գործընթացների վրա:

Ինչպես հայտնի է, **արժեթղթերի շուկան** ֆինանսական շուկայի առանցքային հատվածն է: Այն ներառում է ֆինանսական շուկայի այն բոլոր հարաբերությունները, որտեղ դրամական միջոցների առքուվաճառքը արտացոլվում, ձևակերպվում է արժեթղթերով: Արժեթղթերի շուկան ֆինանսական շուկայի կարևորագույն հատվածներից է, որի հիմնական նշանակությունը երկրի տնտեսության համար կապիտալի վերաբաշխման արդյունավետ մեխանիզմներ ստեղծելն է: Զարգացած բազմաթիվ երկրներում արժեթղթերի շուկայի միջոցով իրականաց-

¹⁰ Տե՛ս Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք - 2022, <https://armstat.am/file/doc/99533328.pdf>

¹¹ Տե՛ս Ֆինանսական կազմակերպությունների վիճակագրություն, <https://www.cba.am/am/SitePages/statfinorg.aspx>

¹² Տե՛ս նույն տեղը:

վում է արտադրության ֆինանսավորման հիմնական մասը՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ վերջինս բանկային համակարգի նկատմամբ միջոցների ներգրավման առավել էժան աղբյուր է: Արժեթղթերի շուկան ինչպես դրամական, այնպես էլ կապիտալի շուկայի կարևորագույն բաղկացուցիչն է: Այն ներդրումային հոսքերի կարգավորիչ դեր է խաղում, որն ապահովում է հասարակության համար ռեսուրսների օգտագործման օպտիմալ կառուցվածք:

Ներկայացնենք Հայաստանի ֆոնդային բորսայի գործունեությունը (տե՛ս աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4

Հայաստանի ֆոնդային բորսայի գործունեությունը 2018-2022 թթ. (մլն դրամով)¹³

Տարեթիվը	ՀՖԲ-ում կատարված գործարքների ընդհանուր ծավալը, որից՝	բաժնետոմսներով	կորպորատիվ պարտատոմսներով	պետական դրամատոմսներով	Ֆոնդային բորսայում կատարված գործարքների ընդհանուր քանակը, հատ	Մասնագիտացված մասնակիցների քանակը	Հաշվետու թողարկումների քանակը
2018	88896.7	2388.4	30360.7	56147.6	2393	26	23
2019	88850.8	2161.6	27687.4	59001.6	2972	29	23
2020	213512.0	40.4	56 642.7	107323.3	4852	31	28
2021	470156.0	1504.7	130472.7	265087.7	4702	32	29
2022	241757.1	1182.8	94242.0	97119.5	7733	32	28

Բերված տվյալները վկայում են, որ 2022-ին 2018 թ. համեմատությամբ Հայաստանի ֆոնդային բորսայում կատարված գործարքների ընդհանուր ծավալն ավելացել է 152860.4 մլն դրամով, իսկ կատարված գործարքների ընդհանուր քանակը՝ 5340-ով, մասնագիտացված մասնակիցների քանակը՝ 6-ով, հաշվետու թողարկումների քանակը՝ 5-ով, իսկ բաժնետոմսներով իրականացված գործարքների ծավալը նվազել է 1205.6 մլն դրամով: Ինչպես տեսնում ենք, արժեթղթերի շուկայում նկատվում են նաև որոշակի դրական տեղաշարժեր:

Նկատենք նաև, որ բաժնետիրական կապիտալի ներգրավումը հատկապես հրատապ խնդիր է բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի ընկերությունների համար: Ժամանակակից տնտեսական պայմաններում բարձր տեխնոլոգիական ոլորտի ընկերությունների գործունեության բարելավումն ունի կարևոր ռազմավարական նշանակություն, քանի որ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքնե-

¹³ Աղյուսակը կազմվել է հեղինակների կողմից՝ Հայաստանի ֆոնդային բորսայի, ՀՀ կենտրոնական բանկի և ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական կայքերի տվյալների հիման վրա:

րի հաղթահարումը և կայուն տնտեսական աճի ապահովումն անխզելիորեն կապված են բարձր տեխնոլոգիական ընկերությունների գործունեության ակտիվացման հետ:

Ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորումը խթանելու գործում մեծապես կարևորվում է **ՀՀ կենտրոնական բանկի** դերը, քանի որ այն ֆինանսական համակարգի բոլոր օղակների գործունեությունը կարգավորող կառույցն է, ինչպես նաև իրականացնում է ֆինանսական կայունության ապահովման և մի շարք այլ գործառույթներ: Մասնավորապես, 2020 թվականի համավարակի տնտեսական հետևանքների հաղթահարման նպատակով ՀՀ կենտրոնական բանկն իրականացրել է մի շարք միջոցառումներ, որոնց շնորհիվ որոշակիորեն մեղմվել է տնտեսության ճգնաժամային իրավիճակը, ինչի մասին է վկայում 2020-2022 թթ. կտրվածքով բանկային համակարգի վարկային ներդրումների աճը¹⁴:

Ինչպես հայտնի է, ՀՀ-ում շարունակվում են սահմանադրական բարեփոխումների վերաբերյալ քննարկումները, այդ թվում նաև Սահմանադրության 200-րդ հոդվածի 2-րդ մասին, որի համաձայն՝ Կենտրոնական բանկի հիմնական նպատակներն են գների և ֆինանսական կայունության ապահովումը:

Կենտրոնական բանկերի մանդատի վերաբերյալ կա հիմնականում երկու մոտեցում. սահմանել մեկ մանդատ՝ գների կայունության ապահովումը, կամ երկու և ավելի մանդատ՝ գների կայունության ապահովմանը զուգահեռ ապահովելով նաև տնտեսական աճ կամ զբաղվածության որոշակի (հնարավոր ամբողջական) մակարդակ և այլն: Այդ երկու մոտեցումների ընդունման դեպքում էլ կան մի շարք դրական և բացասական գործոններ:

Հայաստանի Հանրապետությունում Կենտրոնական բանկին տրված սահմանադրական մանդատը գների կայունության ապահովումն է, որի իրականացման համար էլ ԿԲ-ն կառուցել է իր քաղաքականությունը: Վերջինիս դիրքորոշումն այն է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում գործող պայմաններում իր մանդատը դարձնելով դուրս՝ մեծ ռիսկեր կառաջանան իր գործունեության համար, մասնավորապես՝ զբաղվածության կամ տնտեսական աճի մակարդակի վերաբերյալ ոչ ճշգրիտ տեղեկություններ և վիճակագրության իրականացում, կայունություն ապահովողի արդեն իսկ ձեռք բերված համբավի խարխլում և սպասումների շեղում, ինֆլյացիոն քաղաքականության իրականացում և ինֆլյացիայի ավելացում և այլն:

Անշուշտ, Կենտրոնական բանկի հիմնական նպատակներն են գների և ֆինանսական կայունության ապահովումը, սակայն պետք է նկատենք, որ ԿԲ-ն ունի նաև արժեթղթերի շուկայի գործունեության

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ կենտրոնական բանկի պաշտոնական կայքի տվյալները, <https://www.cba.am/am/SitePages/Default.aspx>

կարգավորման և բաժնետիրական ընկերությունների գործունեության վերահսկողության ու ռեյտինգավորման գործառույթներ: Վերջիններիս միջոցով Կենտրոնական բանկը կարող է որոշակիորեն խթանել տնտեսական աճը և ապահովել զբաղվածության որոշակի մակարդակ, օրինակ՝ բաժնետիրական ընկերությունների արտոնյալ սելեկտիվ (ընտրանքային) վարկավորման, նրանց ինովացիոն և ներդրումային գործունեությանն աջակցություն ցուցաբերելու, խորհրդատվական ծառայություններ մատուցելու (հատկապես կորպորատիվ կառավարման սկզբունքների ներդրման առնչությամբ) և այլ միջոցներով:

Դուրս մանդատի վերաբերյալ Կենտրոնական բանկի դիրքորոշման առումով նշենք, որ ներկայացված մտահոգություններն իսկապես ունեն օբյեկտիվ հիմքեր, սակայն ԿԲ-ն, ներգրավելով լրացուցիչ բարձր մասնագիտական որակավորում ունեցող աշխատանքային ռեսուրսներ, միաժամանակ կարող է հաղթահարել ինչպես նշված դժվարությունները, այնպես էլ ստեղծել լրացուցիչ աշխատատեղեր իր կառույցի ներսում և նրանից դուրս: Ներգրավված լրացուցիչ բարձր մասնագիտական որակավորում ունեցող աշխատանքային ռեսուրսները կզբաղվեն ԿԲ-ի ստանձնած նոր գործառույթներով, օրինակ՝ ընկերությունների ինովացիոն և ներդրումային գործունեությանն աջակցություն ցուցաբերելով, նրանց խորհրդատվական ծառայություններ մատուցելով, վիճակագրական տվյալներ մշակելով ու համակարգելով և այլ միջոցներով: Ակնհայտ է, որ հատկապես ճգնաժամային իրավիճակներում է մեծապես կարևորվում Կենտրոնական բանկի անմիջական մասնակցությունը ստեղծված խնդիրների հաղթահարմանը ինչպես մակրո-, այնպես էլ միկրոմակարդակներում:

Հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության զարգացման ներկայիս վիճակը՝ առաջարկվում են ֆինանսական համակարգի միջոցով ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման արդյունավետության բարձրացման հետևյալ ուղիները.

- ազատ տնտեսական գոտիների ընդլայնումը և նորերի ստեղծումը,
- կրթության, գիտության, բիզնեսի և պետության փոխգործակցության հնարավորինս ակտիվացումը,
- ինովացիոն ուղղվածությամբ ընկերություններին հարկային, մաքսային և վարկային արտոնությունների տրամադրումը,
- պետական պատվերի միջոցով ինովացիոն արտադրանքների նկատմամբ պահանջարկի ձևավորումը,
- վարկային ռիսկերի կառավարման արդյունավետ համակարգի մշակումն ու գործարկումը,
- վարկային ներդրումների ապահովագրումը, առանձին խմբերի վարկառուների համար վարկերի վերադարձման պետական երաշխիքների տրամադրումը (համաֆինանսավորումը),

- 3-5 տարվա կտրվածքով հավատարիմ ավանդատու ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց արտոնյալ պայմաններով վարկավորումը,
- բանկերի և ընկերությունների միջև սերտ համագործակցության հաստատումը՝ ընկերությունների կապիտալում մասնակցությունը, համատեղ ներդրումային նախագծերի մշակումը և իրագործումը, խորհրդատվական ծառայությունների տրամադրումը և այլն,
- ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման գործընթացներում ֆինանսական համակարգի օղակների ակտիվ ներգրավման նպատակով պետության կողմից նրանց հարկային, մաքսային և վարկային արտոնությունների տրամադրումը,
- կորպորատիվ կառավարման սկզբունքների ներդրումը,
- ընկերությունների գործունեության թափանցիկության ապահովումը,
- ֆինանսական համակարգի միջոցով ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման արտասահմանյան առաջատար փորձի կիրառումը և այլն:

Ամփոփելով անհրաժեշտ է նշել, որ ֆինանսական համակարգի միջոցով ինովացիոն գործունեության ֆինանսավորման արտասահմանյան առաջատար փորձի և հոդվածում ներկայացված գործնական առաջարկությունների կիրառումը կարող է նպաստել ինովացիոն և ներդրումային գործունեության ակտիվացմանը, նոր աշխատատեղերի ստեղծմանը, ներքին և արտաքին տնտեսական կապերի խորացմանն ու ամրապնդմանը, պետական բյուջեի եկամուտների ավելացմանը և ՀՀ տնտեսության համաչափ և կայուն զարգացմանը:

ВАРДАН БОСТАНДЖЯН, АРМИНЕ ЗАХАРЯН – *Возможности стимулирования инновационного развития экономики посредством финансовой системы в Республике Армения.* – Статья посвящена изучению методов и механизмов повышения эффективности финансирования инновационной деятельности посредством финансовой системы Республики Армения, факторам, определяющим их эффективное использование, возможностей использования «длинных денег» коммерческих банков, пенсионных фондов, страховых компаний и рынка ценных бумаг РА, а также возможностей модернизации функций Центрального банка в контексте стимулирования инновационного развития экономики. Очевидно, что в нынешних геополитических и экономических условиях желательно максимально разместить инвестиционные ресурсы накопительных пенсионных фондов в Республике Армения, создав запас «длинных денег», что будет стимулировать инновационную и инвестиционную деятельность, а также способствовать развитию рынка капитала. Последнее, в свою очередь, приведет к снижению процентных ставок по кредитам и увеличению доступности источников финансирования. В этом случае особенно важно создать в РА филиалы инновационных производственных компаний, принадлежащих армянам Диаспоры и другим предпринимателям, создать спрос на их инновационную продукцию за счет государственных заказов, а также по возможности максимально направить инвестиционные ресурсы, имеющиеся во всех звеньях финансовой системы в эти компании. Представленный подход даст возможность способствовать инновационному развитию

экономики, созданию дополнительных рабочих мест, увеличению налоговых поступлений в государственный бюджет, повышению конкурентоспособности компаний РА на мировом рынке, а также эффективно управлять инвестиционными рисками и обеспечивать прозрачность использования финансовых ресурсов. В статье на примере Республики Армения обсуждены основополагающие вопросы, связанные с обеспечением доступности финансирования инновационной деятельности посредством звеньев финансовой системы, разработаны некоторые механизмы финансирования инновационной деятельности.

Ключевые слова: экономика, финансовая система, управление, инновационная деятельность, финансирование, стимулирование, развитие, эффективность

VARDAN BOSTANDJYAN, ARMINE ZAKHARYAN – *Possibilities to Stimulate the Innovative Development of the Economy Through the Financial System in the Republic of Armenia.* – The article is devoted to the study of methods and mechanisms for increasing the efficiency of financing innovative activities through the financial system of the Republic of Armenia, the factors, that determine their effective use, the possibilities of using the "long money" of commercial banks, pension funds, insurance companies and the securities market of the Republic of Armenia, as well as the possibilities of modernizing the functions of the Central bank in the context of stimulating the innovative development of the economy. Obviously, in the current geopolitical and economic conditions, it is desirable to maximize the investment resources of accumulative pension funds in the Republic of Armenia, creating a reserve of "long money", which will stimulate innovation and investment activities, as well as contribute to the development of the capital market. The latter, in turn, will lead to lower interest rates on loans and increase the availability of funding sources. In this case, it is especially important to create in the RA branches of innovative production companies owned by Armenians of the Diaspora and other entrepreneurs, create demand for their innovative products through government orders, and also, to the maximum extent possible, direct the investment resources available in all parts of the financial system to these companies. The presented approach will provide an opportunity to promote the innovative development of the economy, create additional jobs, increase tax revenues to the state budget, increase the competitiveness of Armenian companies in the world market, as well as effectively manage investment risks and ensure transparency in the use of financial resources. Based on the example of the Republic of Armenia, the article discusses the fundamental issues related to ensuring the availability of financing for innovative activities through the links of the financial system, and develops some mechanisms for financing innovative activities.

Key words: economy, financial system, management, innovation, financing, stimulation, development, efficiency

ՎԵՆՉՈՒՐԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ՈԼՈՐՏԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԱՐՇԱԿՅԱՆ

Վենչուրային կապիտալի ոլորտն առանցքային նշանակություն ունի ստարտափ ընկերությունների զարգացման, նրանց միջազգային շուկա մուտք գործելու և արագ աճի առումով: Հայաստանում վենչուրային կապիտալի ոլորտը դեռևս զարգացման փուլում է, և չնայած որոշակի առաջընթացին՝ ոլորտում առկա են լուրջ խնդիրներ՝ երկրի ներդրումային գրավչության պակասը, ֆինանսավորման հնարավորությունների պակասը, պետության անբավարար օժանդակությունը, միջազգային վենչուրային ներդրողների շրջանում հայկական ստարտափ ընկերությունների ոչ բավարար հեղինակությունը: Ներդրումներ ներգրավելու նպատակով հայկական ստարտափ ընկերությունները հաճախ դիմում են վենչուրային կապիտալի օտարերկրյա ֆոնդերին և նրանց շրջանում ոչ բավարար հեղինակության պատճառով հազվադեպ են հաջողության հասնում, իսկ հաջողության հասնելու պարագայում ստիպված են ստարտափ ընկերությունը գրանցել ներդրողի երկրում՝ ներդրումներն իրավական տեսանկյունից ապահովելու նպատակով: Հայաստանի վենչուրային կապիտալի ոլորտում առկա այս և այլ խնդիրների բացահայտման նպատակով հողվածում ուսումնասիրվում են ոլորտի ներկա վիճակը, Հայաստանի ներդրումային միջավայրի գրավչությունը, ՀՀ օրենսդրական դաշտի առավելությունները և թերությունները, վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման միջազգային փորձը, ինչպես նաև պետության օժանդակության կարևորությունը: Նշված խնդիրները բացահայտելը թույլ կտա մշակել Հայաստանի վենչուրային կապիտալի ոլորտի հետագա զարգացումը խթանող գործողությունների առաջարկություններ:

Բանալի բառեր – *վենչուրային կապիտալ, վենչուրային կապիտալի ներդրումներ, ստարտափ ընկերություններ, ստարտափ էկոհամակարգ, ներդրումային միջավայրի գրավչություն, վենչուրային կապիտալի ֆոնդ, ներդրումային գործարք*

Վենչուրային կապիտալի ներդրումները կարևոր են ինչպես առանձին ստարտափ ընկերությունների զարգացման և առաջխաղացման, այնպես էլ երկրի տնտեսության հզորացման համար: Վենչուրային կապիտալի ներդրումը մասնավոր բաժնեմասնակցության տեսակ է տեխնոլոգիական ոլորտում գործող աճի ներուժ և եկամուտներ ստեղծելու կարողություն ունեցող ստարտափ ընկերություններում: Դրանց շնորհիվ ստարտափ ընկերությունները կարողանում են ընդլայնվել և վերածվել միջազգային ընկերությունների, ստեղծվում են մեծ թվով աշխա-

տատեղեր երկրի ներսում, մեծանում է այդ ընկերությունների արժեքը, և դրանց հաջող ելքի¹ պարագայում ներդրված կապիտալը մի քանի անգամ բազմապատկված վերադառնում է տնտեսություն՝ հզորացնելով այն: Իհարկե, ներդրում ստացած ոչ բոլոր ընկերություններն են հասնում հաջողության (համաձայն միջին վիճակագրական ցուցանիշի՝ ընկերությունների 2/3-ը ձախողվում է)², սակայն հաջողության հասած ընկերությունների արժեքի զգալի մեծացման շնորհիվ հնարավոր է լինում ոչ միայն վերադարձնել ներդրված սկզբնական գումարը տասնյակ անգամներ բազմապատկված չափով, այլև ծածկել ներդրում ստացած ընկերությունների՝ ձախողումից առաջացող ֆինանսական կորուստները:

Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ վենչուրային կապիտալի ներդրումները դեռևս լայն տարածում ունեն միայն ԱՄՆ-ում³: Մյուս երկրներում վենչուրային կապիտալի շուկայի զարգացմանը փորձում են օժանդակել կառավարությունները՝ իրականացնելով տարբեր քաղաքականություններ՝ որպես տնտեսական զարգացման ռազմավարության մաս: Ավելին, ինչպես վկայում է միջազգային փորձը, վենչուրային կապիտալի հարաբերականորեն զարգացած ոլորտ ունեցող գրեթե բոլոր երկրներում (ԱՄՆ, Իսրայել, Գերմանիա, Ֆինլանդիա, Իտալիա, Ֆրանսիա, Մեծ Բրիտանիա) մեծ դեր է ունեցել պետությունը՝ ոլորտի զարգացմանն աջակցելով թիրախավորված ծրագրերով և միջոցառումներով⁴:

Հայաստանի տնտեսության զարգացման համար նույնպես հենքային նշանակություն կունենա վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացումը, մանավանդ որ երկրում առկա են վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման համար անհրաժեշտ նախադրյալներ: Հայաստանում, ինչպես այլ երկրներում, վենչուրային կապիտալի ներդրումները սովորաբար կատարվում են տեխնոլոգիական ոլորտի ստարտափ ընկերություններում, և հատկանշական է, որ S2S ոլորտը վերջին տարիներին շարունակական աճ է գրանցում. 2010-2018 թթ. աճի տեմպը կազմել է 25.6 տոկոս⁵: Ավելին, տեխնոլոգիական ոլորտի ստարտափ ընկերությունների տարեցտարի ավելացող թվին համընթաց՝ աճում է նաև

¹ «Ելք» նշանակում է այն իրավիճակը, երբ ստարտափ ընկերության հիմնադիրը դուրս է գալիս ընկերությունից: Շատ հիմնադիրներ ելքը պլանավորում են ընկերության հիմնադրման դեռևս առաջին օրվանից, քանի որ հույս ունեն որոշ ժամանակ հետո այն վերածել «միաեղջյուր» ընկերության, այնուհետև ցուցակել (առաջնային հրապարակային առաջարկ (անգլ. IPO)) և (կամ) վաճառել ներդրողներին կամ այլ ընկերության (գնման կամ միաձուլման գործարք):

² Տե՛ս **Arturi Tarjanne**, Nexit Ventures «Why VC's seek 10x returns», հղում՝ <https://www.nexitventures.com/blog/vcs-seek-10x-returns>

³ Տե՛ս **Matisone, A.; Lace, N.**, Effective Venture Capital Market Development Concept. J. Open Innov. Technol. Mark. Complex. 2021, 7(4), 218. <https://doi.org/10.3390/joitmc7040218>

⁴ Տե՛ս **Teubal, Morris; Luukkonen, Terttu** (2006): Venture capital industries and policies: Some cross-country comparisons, ETLA Discussion Papers, No. 1006, The Research Institute of the Finnish Economy (ETLA), Helsinki, էջ 8:

⁵ Տե՛ս **Ձեռնարկությունների ինկուբատոր հիմնադրամ, Հայաստանի S2S ոլորտի հետազոտություն, 2018 թ.**, էջ 40:

պահանջարկը վենչուրային կապիտալի նկատմամբ: Ոլորտում ներկայումս գործում է վենչուրային կապիտալի մի քանի ֆոնդ, որոնք տրամադրում են ոչ մեծ ներդրումներ, հիմնականում՝ սադմնային փուլում գործող ընկերություններին: Իսկ ավելի բարձր փուլերի (A, B, C և ավելի բարձր) ներդրումներ, որոնք կօգնեին ստարտափ ընկերություններին մուտք գործելու համաշխարհային շուկա և արագորեն ընդլայնվելու, դեռևս չկան⁶: Դրա պատճառներից մեկն այն է, որ Հայաստանում միջազգային խոշոր վենչուրային ֆոնդերը ներկայացված չեն: Ակտիվ չէ նաև արժեթղթերի շուկան, որը կարևոր դերակատարում ունի վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման համար:

Վերոնշյալ խնդիրների մանրամասն ուսումնասիրությունը թույլ կտա վեր հանել Հայաստանի վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացումը խոչընդոտող հանգամանքները և կօգնի մշակելու համապատասխան առաջարկություններ Հայաստանում վենչուրային կապիտալի ոլորտը զարգացնելու, ստարտափ ընկերությունների աճը, ինչպես նաև այդ գործընթացների միջազգայնացումը խթանելու համար:

Վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման միջազգային փորձը

Վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման միջազգային փորձը վկայում է, որ որոշ երկրներում, մասնավորապես՝ Իսրայելում, Ֆինլանդիայում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում և Մեծ Բրիտանիայում, զգալի նշանակություն է ունեցել պետության աջակցությունը⁷: Այս գործընթացում լուրջ արդյունքներ են արձանագրել Իսրայելը և մասամբ՝ Ֆինլանդիան, որոնք այսօր ունեն վենչուրային կապիտալի կայացած ոլորտ: Երկու երկրներում էլ իրականացվել են պետական աջակցության ծրագրեր, սակայն դրանք տարբեր են եղել իրենց բնույթով և ազդեցությամբ: Իսրայելում հիմնական շեշտը դրվել է զարգացման վաղ փուլում գտնվող ստարտափ ընկերություններում ֆինանսավորման խնդիրը լուծելու, ինչպես նաև գիտահետազոտական և փորձարարական (ԳևՓ) նախագծերի թվի ավելացման վրա, իսկ Ֆինլանդիայում ներդրումների հետ կարևորվել են նորարարության խթանումը, կրթության զարգացումը, գիտահետազոտական ինստիտուտների և տեխնոպարկերի հիմնումը⁸: Իտալիայում իրականացվել են մի քանի նախագծեր պետության համաֆինանսավորմամբ, սակայն ոլորտի զարգացման այս մոտեցումը չի տվել ցանկալի արդյունք, ինչը հանգեցրել է վենչուրային կապիտալի ոլորտի ձախողմանը ձևավորման դեռևս վաղ շրջանում: Հետաքրքիր է վենչուրային կապիտալի ոլորտի պետական աջակցության փորձը Ֆրանսիայում. այն մի կողմից ուղղված էր բարձր տեխնոլո-

⁶ ՀՀ-ում գործող տարբեր վենչուրային ֆոնդերի կայքերում առկա տեղեկություններ, 2021-2022 թթ. հեղինակի կողմից իրականացված Հայաստանում գործող ստարտափ ընկերությունների հարցման արդյունքներ:

⁷ Տե՛ս **Teubal, Morris; Luukkonen, Terttu**, նշվ. աշխ., էջ 4:

⁸ Տե՛ս նույն տեղը:

գիական ոլորտի ընկերություններում ֆինանսավորման խնդիրների լուծմանը, մյուս կողմից՝ նորարարության և ստարտափ ընկերությունների զարգացման խթանմանը՝ նպաստելով միջազգային շուկաներում Ֆրանսիայի հեղինակության բարձրացմանը: Ուշագրավ է Մեծ Բրիտանիայի փորձը. այն ըստ էության ավելի շատ նորարարությունը խթանող ապակենտրոնացված մարզային քաղաքականություն է՝ ուղղված հիմնականում ՓՄՁ-ների զարգացմանը: Այս առումով կարելի է ասել, որ վենչուրային կապիտալի ոլորտի և նորարարության խթանման ծրագրերն ինչ-որ չափով զուգակցվել են: Այսպիսով, Մեծ Բրիտանիան հասել է կայացած վենչուրային կապիտալի ոլորտ ունենալու նպատակին⁹: Ստորև ներկայացվում են նշված երկրներում վենչուրային կապիտալի ոլորտում իրականացված քաղաքականությունները և դրանց արդյունքները (տե՛ս աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Տարբեր երկրներում վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացումը թիրախավորող քաղաքականությունների համեմատություն

	Վենչուրային կապիտալի (ՎԿ) ոլորտի զարգացման քաղաքականություններ	ՎԿ ոլորտի աճը և մեծությունը	ՎԿ ոլորտի հարաբերական մեծությունը
Բարադել	Պետական աջակցություն «ֆոնդերի ֆոնդ» մեխանիզմով, օտարերկրյա խոշոր ֆոնդերի գերակշռող մասնակցություն	Ներդրում՝ մոտ 100 մլն ԱՄՆ դոլար 1992 թ.: Աճ՝ մինչև մոտ 10 մլրդ ԱՄՆ դոլար 2000 թ.	միջինից բարձր
Ֆինլանդիա	ՎԿ պետական ֆոնդերի ստեղծում «ֆոնդերի ֆոնդ» մեխանիզմով, վաղ զարգացման փուլի ստարտափ ընկերությունների աջակցության ծրագրեր	Ներդրում՝ մոտ 100 մլն եվրո 90-ական թվականներին: Աճ՝ 3 մլրդ եվրո 2002 թ.	միջինից ցածր
Իտալիա	ՎԿ ոլորտը թիրախավորող մի քանի քաղաքականություն՝ առանց «ֆոնդերի ֆոնդ» մեխանիզմի, պետության համաֆինանսավորում 2000 թ.-ից	Ներդրում՝ մոտ 540 մլն եվրո 2000 թ.: Աճ՝ 23 մլն եվրո 2004 թ. (հավանական ձախողում)	միջինից ցածր
Ֆրանսիա	Համաֆինանսավորում ՎԿ ֆոնդերում, «ֆոնդերի ֆոնդ» մեխանիզմի կիրառում	Ներդրում՝ մոտ 40-60 մլն եվրո 90-ական թթ. սկզբին: Աճ՝ 1,155 մլրդ եվրո 2000 թ.	միջինից ցածր
Մեծ Բրիտանիա	Հարկային խթանների կիրառում ներդրողների համար, կապիտալը դեպի ՎԿ ոլորտ ներգրավելու ծրագրեր	Աճ՝ մոտ 4 մլրդ ֆունտ ստերլինգ 2004 թ.	միջինից բարձր

Աղբյուր՝ **Teubal, Morris; Luukkonen, Terttu**, նշվ. աշխ., էջ 8:
 Աղյուսակը մշակվել է հեղինակի կողմից:

⁹ Տե՛ս նույն տեղը:

Առանձնակի ուշադրության է արժանի Իսրայելի վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման փորձը: Իրականացված ճիշտ քաղաքականությունների շնորհիվ պատերազմի մեջ գտնվող և թշնամիներով շրջապատված փոքր երկիրն ընդամենը 15 տարում կառուցել է նորարարական լուրջ էկոհամակարգ, որով այժմ ամենաբարենպաստ և զարգացած երկրներից մեկն է համարվում: Ստարտափ էկոհամակարգերի վարկանշային աղյուսակներում Իսրայելն առաջին հնգյակում է ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, Կանադայի և Գերմանիայի կողքին և տևականորեն պահպանում է իր կայուն դիրքը¹⁰:

Իսրայելում ոլորտի զարգացման սկզբնական շրջանում (1970-1989 թթ.) որոշիչ է եղել այն, որ շեշտը դրվել է ռազմաարդյունաբերության ոլորտում գիտահետազոտական կարողությունների զարգացման վրա¹¹: Դա խթանել է Իսրայելում վերագգային մի շարք ընկերությունների («Motorola», «IBM», «Intel», «Hitachi») գիտահետազոտական լաբորատորիաների հիմնումը: Այդ գործում մեծ դեր են ունեցել ամերիկաբնակ հրեաները: Նոր հիմնադրվող ստարտափ ընկերությունների թիվն սկսել է տարեկան աճել տասնյակներով:

Պետք է նշել, որ սկզբնական շրջանում Իսրայելում ստեղծված ստարտափ ընկերությունների գրեթե 60 տոկոսը ձախողվել է՝ հիմնականում ոչ բավարար ֆինանսավորման և կառավարչական ու մարքեթինգային հմտությունների պակասի պատճառով¹²: Ուստի, կառավարությունը որոշել է ընդլայնել վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացմանն ուղղված ջանքերը: 1993 թ. ստեղծվել է պետական «Յոզմա» ֆոնդը¹³, որն ուներ երկու գործառույթ՝ գործել որպես «ֆոնդերի ֆոնդ»՝ նպաստելով Իսրայելում վենչուրային կապիտալի ֆոնդերի թվի ավելացմանը, և գործել որպես ինքնուրույն ֆոնդ՝ կատարելով ներդրումներ ստարտափ ընկերություններում և նպաստելով դրանց զարգացմանը¹⁴: Ներդրումների համար առաջնահերթությունը տրվում էր ԳևՓ նախագծերին: Ծրագրի շրջանակում ներդրողներին տրամադրվում էին հարկային արտոնություններ, իսկ ներդրումային գործարքների վերաբերյալ հիմնական որոշումները կայացնելու իրավունքը տրված էր միջազգային վենչուրային կապիտալի ֆոնդերում ներգրավված ներ-

¹⁰ Ըստ StartupBlink կազմակերպության վարկանշային գնահատման զեկույցի՝ Իսրայելը 45.1 միավորով համարվում է զարգացած ստարտափ էկոհամակարգ ունեցող 3-րդ երկիրն աշխարհում ԱՄՆ-ից և Մեծ Բրիտանիայից հետո: Տե՛ս StartupBlink, «Global Startup Ecosystem Index 2022»:

¹¹ Տե՛ս **G. Avnimelech, M. Kenney, M. Teubal**, A Life Cycle Model for the Creation of National Venture Capital Industries: Comparing the U.S. and Israeli Experiences, 2007, էջ 202:

¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 204:

¹³ Տե՛ս «Յոզմա» նախաձեռնության կայք՝ <https://www.yozma.com/overview>

¹⁴ Ֆոնդի 100 մլն ԱՄՆ դոլար սկզբնական կապիտալից 80 մլն-ը ներդրվեց նոր ստեղծված տասը մասնավոր վենչուրային ֆոնդում (8 մլն դոլար յուրաքանչյուրում՝ կազմելով ամբողջ ներդրման 40 տոկոսը, իսկ մյուս 60 տոկոսը նրանք պետք է հայթայթեին արտաքին աղբյուրներից): Մնացած 20 մլն-ը ներդրվեց զարգացման վաղ փուլում գտնվող ստարտափ ընկերություններում:

դրողներին: Պետությունը երաշխավորում էր ստարտափ ընկերություններում օտարերկրյա ներդրումները՝ փոխհատուցելով ներդրված գումարի 80%-ն այն ներդրումային գործարքների դեպքում, որոնց շահութաբերությունը գնալով նվազում էր: Վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման նպատակով սկզբնական շրջանում տարեկան կազմակերպվում էր երեք միջազգային համաժողով՝ իսրայելական ստարտափ ընկերություններին տեղական և միջազգային ներդրողներին ներկայացնելու և ներդրումներ ներգրավելու համար:

Այս նախաձեռնությունը հնարավորություն տվեց ոչ միայն ֆինանսական միջոցներ ներգրավելու, այլև յուրացնելու միջազգային, մասնավորապես՝ ԱՄՆ ֆոնդերի գիտելիքն ու փորձը: Արդեն 2000 թվականին Իսրայելի ստարտափ էկոհամակարգն աշխարհում ճանաչվում էր ամենահաջողակներից մեկը: Ներկայումս Իսրայելում գործում է վենչուրային կապիտալի 70 ֆոնդ, որոնցից 14-ը միջազգային վենչուրային ֆոնդերի գրասենյակներ են¹⁵:

Վենչուրային կապիտալի հոսքը և այն ուղեկցող միջազգային ներդրողների գիտելիքի ու փորձի յուրացումը նպաստել են ստարտափ ընկերությունների արագ աճին և միաժամանակ՝ արժեքի ավելացմանը: Անցնելով ներդրումային տարբեր փուլերով՝ մի շարք ստարտափ ընկերություններ ժամանակի ընթացքում դարձել են միաեղջյուր¹⁶ ընկերություններ: 2022 թվականի սվյալներով Իսրայելի ստարտափ էկոհամակարգում գործում է 43 միաեղջյուր ընկերություն¹⁷, իսկ ԱՄՆ-ում գործունեություն ծավալող իսրայելական միաեղջյուր ընկերությունների հետ միասին վերցրած՝ դրանց թիվը կազմում է 92¹⁸: Ֆրանսիան ներկայումս ունի 27 միաեղջյուր ընկերություն¹⁹, Մեծ Բրիտանիան՝ 66²⁰, իսկ Ֆինլանդիան՝ 9-ը²¹: Ի տարբերություն այս երկրների՝ Իտալիան, որի վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման քաղաքականությունը ձախողվել էր (տե՛ս աղյուսակ 1), 2022 թվականին գրանցել է իր առաջին միաեղջյուր ընկերությունը, և մոտ 10-ը ստարտափ ընկերություն էլ հավակնում է դառնալու այդպիսին²²:

¹⁵ Տե՛ս Վիքիպեդիա, հղում՝ https://en.wikipedia.org/wiki/Venture_capital_in_Israel

¹⁶ Միաեղջյուր են համարվում այն ստարտափ ընկերությունները, որոնց արժեքը գերազանցում է 1 մլրդ ԱՄՆ դոլարը, և որոնք չցուցակված մասնավոր ընկերություններ են:

¹⁷ Տե՛ս Tracxn Technologies Limited, Unicorn Club – Israel, հղում՝ <https://tracxn.com/d/unicorn-corner/israel>

¹⁸ Տե՛ս Forbes Israel, Itay Zehorai, “Israeli Unicorns: The Next Billion-Dollar Startups 2022” June 1, 2022, հղում՝ <https://forbes.co.il/e/israeli-unicorns-the-next-billion-dollar-startups-2022>

¹⁹ Տե՛ս Tracxn Technologies Limited, Unicorn Club – France, հղում՝ <https://tracxn.com/d/unicorn-corner/france>

²⁰ Տե՛ս Tracxn Technologies Limited, Unicorn Club – United Kingdom, հղում՝ <https://tracxn.com/d/unicorn-corner/united-kingdom>

²¹ Տե՛ս Business Finland, Antti Aumo, “Unicorns Unlimited”, 21.10.2021, հղում՝ <https://www.businessfinland.fi/en/whats-new/blogs/invest-in-finland/unicorns-unlimited>

²² Տե՛ս Club degli Investitori, “Italian Unicorns: what do we need”, Turin, July 2022, էջ 3:

Վենչուրային կապիտալի զարգացման միջազգային փորձից ակնհայտ է դառնում, որ ոլորտի զարգացման ու կայացման կարևոր գործոններ են նորարարության խթանումը պետական մակարդակով, այդ թվում՝ հարկային արտոնությունների տրամադրումը ներդրողներին և ներդրում ստացող ընկերություններին, ինչպես նաև պետության կողմից ներդրողների իրավունքների պաշտպանության երաշխավորումը:

Վենչուրային կապիտալի ոլորտը Հայաստանում և առկա մարտահրավերները

Հայաստանում վենչուրային կապիտալի ոլորտն սկսել է ձևավորվել 2013 թվականին «Գրանատուս վենչուրս» ֆոնդի ստեղծումով, որի ներդրումային գործարքներն առաջին փուլում կազմում էին 100 հազ.-ից մինչև 800 հազ. ԱՄՆ դոլար²³: 2014 թվականին հիմնադրվեց «Հայվ վենչուրս» ֆոնդն ԱՄՆ-ում, իսկ 2017 թվականին՝ «Սմարթգեյթ Վի Սի» ֆոնդը, որոնք հիմնականում կատարում են նախասաղմնային և սաղմնային փուլի ներդրումներ: 2020-2022 թվականներին իրենց գործունեությունն սկսեցին ևս երեք տեղական նոր ֆոնդեր՝ «Ֆորմուլա Վի Սի», «Բիգ Սթորի Վի Սի» և «Թրիփլ Էս վենչուրս» ֆոնդերը, որոնց մեկ ներդրումային գործարքի առավելագույն գումարը մինչև 500 հազ. ԱՄՆ դոլար է: Ոլորտում գործում են նաև բիզնես-հրեշտակների ցանցեր, որոնցից ամենախոշորներն են Հայաստանի բիզնես-հրեշտակների ցանցը (BANA) և Հայաստանի հրեշտակ ներդրողների ակումբը (AICA):

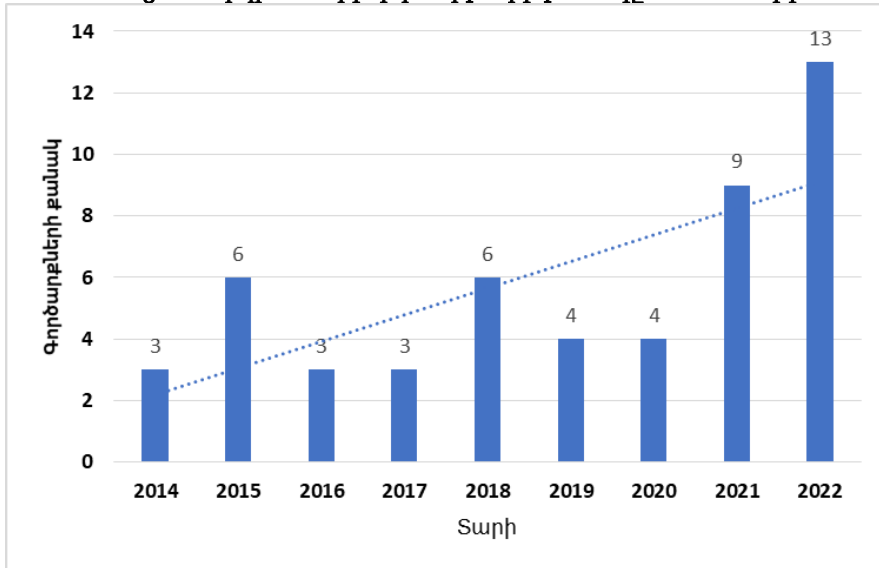
Այս կազմակերպությունների ներկայությունն էականորեն խթանել է Հայաստանում վենչուրային կապիտալի ոլորտի ակտիվությունը և ստարտափ ընկերությունների զարգացումը, սակայն այդ ֆոնդերի ներդրումային կապիտալը, միասին վերցրած, չի գերազանցում 10 մլն ԱՄՆ դոլարը²⁴, ինչը կարող է բավարար լինել միայն ստարտափ ընկերությունների նախասաղմնային և որոշ չափով՝ սաղմնային փուլերի ֆինանսավորման համար: Թեև 2021 և 2022 թվականներին ավելացել է ֆինանսավորման հայկական աղբյուրներից ստացած ներդրումների գործարքների քանակը, ինչը կարող էր համավարակին հաջորդող ակտիվությամբ պայմանավորված լինել²⁵, այնուամենայնիվ դա բավարար չէ վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացումը խթանելու համար (տե՛ս գծապատկեր 1):

²³ Տե՛ս «Գրանատուս վենչուրս» ֆոնդի կայք, հղում՝ <https://www.granatusventures.com>

²⁴ Տե՛ս **Հայկազ Արամյան**, Որքանով է Հայաստանը գրավիչ վենչուրային կապիտալի համար, https://asue.am/amberd/publications/analysis/how-attractive-is-armenia-for-venture-capital/#_ftn2

²⁵ 2020 թ., ԲՈՎԻԴ-19-ի համավարակով պայմանավորված, վենչուրային կապիտալի ներդրման շատ պայմանավորվածություններ սառեցվել կամ ընդհատվել էին:

ՀՀ ֆինանսավորման աղբյուրներից ստարտափ ընկերությունների ստացած ներդրումների գործարքների քանակը 2014-2021 թթ.

Աղբյուր՝ Հայկական վենչուրային կապիտալի ֆոնդերի կայքեր, «Crunchbase» տվյալների շտեմարան: Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից²⁶:

Ինչպես, հայաստանյան ստարտափ ընկերությունների հետագա զարգացման, միջազգայնացման և հնարավոր ելքերի համար անհրաժեշտ են ավելի բարձր փուլերի ներդրումներ, որոնց համար այդ ընկերությունները հիմնականում դիմում են օտարերկրյա վենչուրային ֆոնդերին: Օտարերկրացի ներդրողներն իրենց հերթին պահանջում են, որ ստարտափ ընկերությունը ներդրումն ստանալու համար գրանցվի իրենց երկրում (հիմնականում ԱՄՆ-ում կամ որևէ եվրոպական երկրում)²⁷, քանի որ Հայաստանի ներդրումային միջավայրն այնքան էլ գրավիչ չէ. առկա է ներդրումների պաշտպանվածության ռիսկ: Սրա մասին է վկայում «Վենչուրային կապիտալի և մասնավոր բաժնեմասնակցության» համաթվի գնահատականը Հայաստանին²⁸:

Ըստ համաթվի՝ Հայաստանը 125 երկրների շարքում 2021 թվականին զբաղեցրել է 90-րդ հորիզոնականը, մինչդեռ 2018 թ. տվյալներով 77-րդ տեղում էր: Ընդհանուր առմամբ համաթվի դինամիկան Հայաստանի համար դրական է, սակայն որոշ բաղադրիչների մասով Հայաստանի ցուցանիշները մտահոգիչ են: Գծապատկեր 2-ում ներկայացված է Հա-

²⁶ Ներդրված գումարների մեծության դինամիկան հնարավոր չէ նշել, քանի որ ոչ բոլոր ներդրումային գործարքների գումարների մասին տեղեկություններն են հրապարակված:

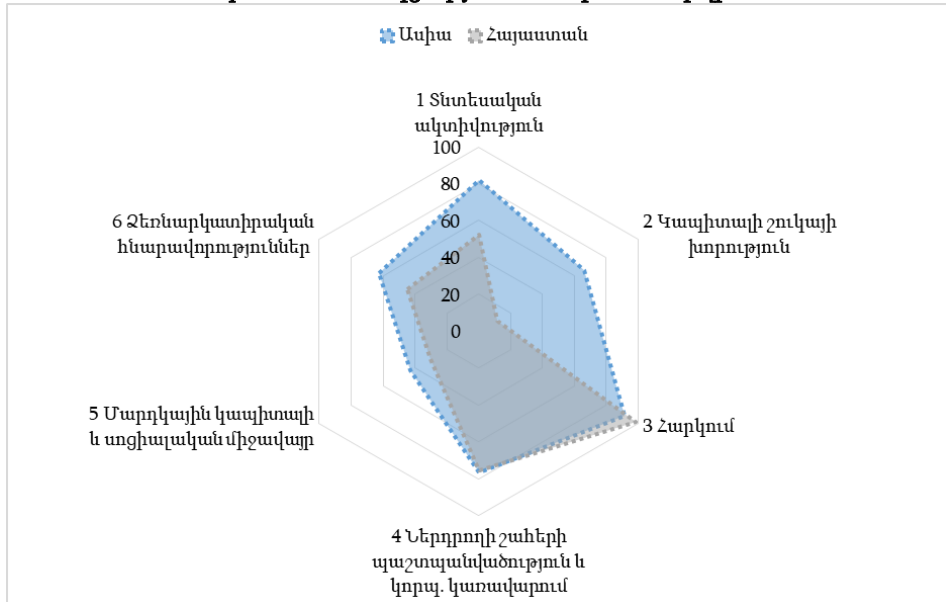
²⁷ Ըստ ստարտափ ընկերությունների շրջանում հեղինակի կողմից 2020-2022 թթ. իրականացված հարցման արդյունքների:

²⁸ SE u IESE Business School of the University of Navarra, Emlyon Business School, The Venture Capital & Private Equity Country Attractiveness Index 2021, <https://blog.iese.edu/vcpeindex/armenia>

յաստանի ներդրումային միջավայրի գրավչության պատկերն ըստ համապատասխան ցուցանիշների, ինչպես նաև շեղումը Հայաստանի ու ասիական երկրների (որոնց խմբում էլ ընդգրկված է Հայաստանը) միջև:

Գծապատկեր 2

Հայաստանի ներդրումային միջավայրի գրավչության հիմնական ցուցանիշներն ըստ «Վենչուրային կապիտալի և մասնավոր բաժնեմասնակցության» 2021 թ. համաթվի

Աղբյուր՝ «Վենչուրային կապիտալի և մասնավոր բաժնեմասնակցության» 2021թ. համաթիվ, էջ 17:

Ըստ համաթվի գնահատման՝ Հայաստանը բարենպաստ դիրքում է «Հարկում» և «Ներդրողների շահերի պաշտպանվածություն և կորպորատիվ կառավարում» ցուցանիշներով և գրեթե նույն հորիզոնակա՝ նույն է ասիական մյուս երկրների հետ, ինչը, թերևս, կարելի է վերագրել 2014 թվականին ընդունված «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվող հարկային արտոնություններին²⁹: «Ներդրողների շահերի պաշտպանվածություն և կորպորատիվ կառավարում» խմբում ցածր է օրենքի կիրառելիության որակային ցուցանիշը: Ըստ համաթվի՝ թույլ է զարգացած «Ձեռնարկատիրական մշակույթ» ցուցանիշների խումբը, որտեղ Հայաստանն առավել հետ է մնում գիտական ամսագրերում հոդվածների թվով և ձեռնարկությունների կողմից ԳևՓ աշխատանքների իրականացման ծախսերով: Հետազոտությունների գծով կատարվող ծախսերի տեսանկյունից առավել ցածր է ՀՀ պետական ծախսերի մեծույթ-

²⁹ Պահանջները բավարարող ստարտափ ընկերությունները 5 տարով ազատվում են շահութահարկից, իսկ եկամտային հարկ վճարում են 10% դրույքաչափով: Աղբյուր՝ 2014 թվականին ընդունված «Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի պետական աջակցության մասին» ՀՀ օրենք:

յունը³⁰: Մասնավորապես, 2021 թվականին ԳևՓ աշխատանքների վրա կատարված պետական ծախսերը կազմել են ՀՆԱ-ի 0.2%-ը, որն ավելի քան 10 անգամ քիչ է, քան ՏՀԶԿ երկրների միջին մեծությունը՝ 2.4%³¹: Համեմատության համար նշենք, որ այս ցուցանիշն ԱՄՆ-ում 2.79% է, Հարավային Կորեայում՝ 4.23%, Իսրայելում՝ 4.25%³²:

Հայաստանի ամենաթույլ զարգացած ցուցանիշներից է «Տնտեսության ակտիվություն» խումբը, որի դեպքում աճել է ՀՆԱ-ն, իրական ՀՆԱ-ի ակնկալվող աճը մնացել է նույնը, իսկ գործազրկությունը խիստ ավելացել է³³: «Կապիտալի շուկայի խորություն» խմբում արժեթղթերի շուկայի իրացվելիության ու մեծության, առաջնային հրապարակային առաջարկների (IPO) և հրապարակային թողարկման գործառնությունների մասով Հայաստանն զբաղեցնում է շատ ցածր դիրքեր, ինչը պայմանավորված է ՀՀ արժեթղթերի, մասնավորապես բաժնետոմսերի շուկայի թերզարգացածությամբ:

Այսպիսով, Հայաստանի ներդրումային միջավայրի գրավչության մեծացումը և մասնավորապես «Վենչուրային կապիտալի և մասնավոր բաժնեմասնակցության» համաթվով նախատեսվող «Տնտեսական ակտիվություն» և «Կապիտալի շուկայի խորություն» ցուցանիշների բարելավումը նույնպես էականորեն կնպաստեն Հայաստանում վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացմանը:

Հայաստանում օրենսդրական դաշտը ընդհանուր առմամբ նպաստավոր է վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման համար, սակայն կան որոշակի թերություններ³⁴:

Առավելություններ

- Ներդրումային ֆոնդերի առումով Հայաստանն ունի բավականին առաջադեմ հարկային առավելություններ, մասնավորապես՝ շահութահարկի տեսանկյունից ֆոնդերը տարեկան կտրվածքով հարկվում են 0.01%-ի չափով (Դելավերի, Լյուքսեմբուրգի, Մինգապուրի համեմատ՝ սա ավելի նպաստավոր հարկման չափ է):

- Ֆոնդի օտարերկրյա ներդրողներն իրենց պատկանող փայերն օտարելիս (մարում) հարկվում են ոչ թե ՀՀ-ի, այլ իրենց ռեզիդենտ պետության հարկման համակարգին համապատասխան:

- Վենչուրային ֆոնդի կառուցակարգը հնարավորություն է տա-

³⁰ Տե՛ս **Հայկազ Արամյան**, նշվ. աշխ.:

³¹ Տե՛ս UNESCO Institute for Statistics, հղում՝ <http://uis.unesco.org/apps/visualisations/research-and-development-spending>

³² Տե՛ս **Հայկազ Արամյան**, նշվ. աշխ.:

³³ Ցուցանիշը չափվում է տնտեսության չափով (ՀՆԱ), գործազրկությամբ և իրական ՀՆԱ-ի ակնկալվող աճով:

³⁴ ՀՀ օրենսդրական դաշտի առավելությունների և թերությունների վերլուծությունն իրականացվել է «ԹիՔեյ ընդ Փարթներս» ՓԲԸ ընկերության կողմից՝ 2018-2022 թթ. Հայաստանում վենչուրային ներդրումների ներգրավման հիմնահարցերի վերաբերյալ կատարված իրավաբանական խորհրդատվությունների և ստացված վիճակագրական տվյալների հիման վրա:

լիս ներդրումն իրականացնելու արտարժույթով (նույնիսկ՝ ռեզիդենտների դեպքում):

- Օտարերկրյա ներդրողի իրավունքների խախտման դեպքում վերջինս կարող է դրանք պաշտպանել ինչպես ՀՀ, այնպես էլ միջազգային աստիճաններ դիմելով, մասնավորապես՝ Ներդրումային վեճերի կարգավորման միջազգային կենտրոն (ICSID): Բնականաբար, կոռուպցիոն դրսևորումների, սեփականազրկման դեպքերում ներդրողները կարող են պահանջել դրամական և բարոյական վնասների հատուցում³⁵:

- Օտարերկրյա ներդրողները և պետությունը կարող են միմյանց միջև կնքվող գործարքներով նախատեսել օտարերկրյա իրավունքի կիրառություն (ՀՀ քաղ. օր. 1284-րդ հոդված)՝ պայմանով, որ իրավունքի այդ նորմերը չեն հակասի ՀՀ հանրային կարգին կամ իմպերատիվ նորմերին³⁶: Ավելին, կողմերը նաև կարող են պայմանավորվել, որ վեճերը կարգավորվեն օտարերկրյա (օրինակ՝ ԱՄՆ) դատարանների կողմից:

- 1994 թվականին ընդունված «Օտարերկրյա ներդրումների մասին» ՀՀ օրենքից բացի՝ ՀՀ-ն ունի ներդրումների պաշտպանության երկկողմանի բազմաթիվ համաձայնագրեր զարգացած տարբեր պետությունների հետ՝ ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, ՌԴ, որոնցով երաշխավորվում են կարևոր սկզբունքներ՝ ուղղված օտարերկրյա ներդրողների շահերի պաշտպանությանը (օրինակ՝ հավասար և արդարացի ընդունման սկզբունքը, խտրականության արգելումը, սեփականազրկման արգելքը, կոռուպցիոն գործարքներում ներգրավման անթույլատրելիությունը և այլն):

Թերություններ

- Կոռուպցիոն դրսևորումներ և կոռուպցիոն գործարքներ:
- Պատերազմական իրավիճակ (այս դեպքում եթե վնաս է պատճառվում ներդրողին, նա կարող է վնասների հատուցում պահանջել միջազգային աստիճաններում):

- Ֆոնդ ստեղծելու համար կենտրոնական բանկը բազմաթիվ փաստաթղթեր և մեծ ծավալի տեղեկություններ է պահանջում:

- Ներդրումային ֆոնդերի կողմից պորտֆելային ընկերություններում բաժնեմասնակցության (բաժնետոմս, փայ, բաժնեմաս) ձեռքբերումը (որպես պրոֆեսիոնալ գործունեություն) մրցակցային օրենսդրության իմաստով դիտարկվում է համակենտրոնացում և պետք է պարտադիր հայտարարագրվի Մրցակցության պաշտպանության հանձնաժողովում: Սա կարող է վանել բազմաթիվ ներդրողների:

- Հնարավոր ներդրում կատարելիս Հայաստանում գործող պետական և մասնավոր կազմակերպություններից նոտարացված և ապոստիլացված մեծաթիվ փաստաթղթեր են պահանջվում, և ժամանա-

³⁵ Ներկայումս Հայաստանին վերաբերող մոտ մեկ տասնյակի հասնող գործեր կան ICSID-ում:

³⁶ Իրականում շատ հազվադեպ է լինում, որ նման հակասություն է առաջանում:

կատարությունն այս պարագայում բավական բարդություններ է առաջացնում:

Վենչուրային կապիտալի ոլորտի խթանման համար Հայաստանում պետության կողմից նախատեսվող կարևոր և հիմնական նախաձեռնություններից է Ազգային վենչուրային ֆոնդի (ԱՎՖ) ստեղծումը, որի նպատակն է մեղմել ստարտափ ընկերությունների ֆինանսավորման ոլորտում առկա խնդիրները և բարելավել երկրի նորարարական էկոհամակարգը, ինչպես նաև խթանել ոչ միայն հայաստանյան ստարտափ ընկերությունների ընդլայնումը, այլև աջակցել տարածաշրջանային ստարտափ ընկերություններին, որոնք հետաքրքրված կլինեն գործելու Հայաստանում: Տոնդը նախատեսում է ստեղծել հնարավորություններ և առաջացնել հետաքրքրություն միջազգային վենչուրային ֆոնդերի և այլ ներդրողների շրջանում՝ կատարելու ներդրումներ Հայաստանի բարձր տեխնոլոգիական ստարտափ ընկերություններում:

Ազգային վենչուրային ֆոնդի ստեղծմամբ հնարավոր է լուծել վերը նշված խնդիրների մի մասը, սակայն անհրաժեշտ են լրացուցիչ խթաններ, որոնք կնպաստեն ստարտափ ընկերությունների ավելի արագ աճին: Ինչպես ցույց է տալիս վենչուրային կապիտալի ոլորտում ակտիվություն ապահովելու եվրոպական փորձի ուսումնասիրությունը³⁷, վենչուրային կապիտալի ներդրում ստացած ընկերություններին տրամադրվող հարկային արտոնությունները ևս մեծ խթան են ստարտափ ընկերության ավելի հաջող և արագ զարգացման համար: Ազգային վենչուրային ֆոնդի մասնակցությունը ներդրումային գործարքում և պետության կողմից տրամադրվող հարկային արտոնությունները կարող են ոչ միայն բարենպաստ պայմաններ ապահովել ստարտափ ընկերությունների արագ աճի և հաջողության համար, այլև պետության կողմից յուրօրինակ երաշխիք դառնալ միջազգային վենչուրային ընկերություններին ներգրավելու հարցում: Այս տեսանկյունից առանձնահատուկ է պետության դերը, և կարևոր է հստակեցնել պետական օժանդակության հնարավորությունները, ուղղությունները և մոտեցումները: Այդ նպատակով մեկ այլ առիթով պատրաստվում են հաշվարկներ, թե արդյոք տնտեսական շահավետության տեսանկյունից, ինչպես նաև երկարաժամկետ հեռանկարում նպատակահարմար է պետության մասնակցությունը վենչուրային կապիտալի ներդրումային գործարքներում, և վենչուրային կապիտալի ներդրում տրամադրելու դեպքում ինչ հարկային արտոնություններ կարող են սահմանվել, ու ինչ արդյունավետություն կապահովեն դրանք:

³⁷ Sté u PricewaterhouseCoopers LLP (PwC), Institute for Advanced Studies (IHS), “Effectiveness of tax incentives for venture capital and business angels to foster the investment of SMEs and start-ups”, June 2017:

Եզրակացություն

Ամփոփելով Հայաստանի վենչուրային կապիտալի ոլորտի ուսումնասիրությունը՝ կարելի է արձանագրել, որ չնայած առաջընթացին՝ ոլորտում, այնուամենայնիվ, առկա են հրատապ լուծումներ պահանջող մի շարք խնդիրներ, մասնավորապես՝ ներդրումային բարձր փուլերում վենչուրային կապիտալի ներդրումներ կատարելու համար ոչ բավարար ֆինանսական միջոցները և վենչուրային կապիտալի միջազգային խոշոր ֆոնդերի բացակայությունը Հայաստանում, հայկական ստարտափ ընկերությունների ոչ բարձր հեղինակությունը այդ ֆոնդերի շրջանում, ինչը բարդություններ է ստեղծում վենչուրային կապիտալի միջազգային ֆոնդերից ներդրումներ ներգրավելու հարցում, Հայաստանի ներդրումային միջավայրի գրավչության պակասը, ինչի վրա զգալի ազդեցություն ունի ՀՀ արժեթղթերի, մասնավորապես՝ բաժնետոմսերի շուկայի թերզարգացածությունը, ինչպես նաև օրենսդրական դաշտում առկա որոշ թերություններ, հատկավորապես՝ օրենքի կիրառելիության որակային ցածր ցուցանիշը, կոռուպցիոն և պատերազմական ռիսկերը և այլ վտանգներ, որոնք էապես խոչընդոտում են օտարերկրյա ներդրողների մուտքը Հայաստանի վենչուրային կապիտալի ոլորտ:

Այս խնդիրների լուծման ուղղությամբ քայլերը կնպաստեն Հայաստանում վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացմանը, ինչն իր հերթին կխթանի տնտեսության աճը երկրում և ֆինանսական օգուտներից բացի՝ կապահովի նաև ոչ ֆինանսական օգուտներ, մասնավորապես՝ հայկական ստարտափ էկոհամակարգի զարգացումը, նոր աշխատատեղերի ստեղծումը, արտահանման ծավալների ավելացումը, Հայաստանի ֆոնդային բորսայի գործունեության ակտիվացումը, օտարերկրյա աշխատուժի ներհոսքն ու հայրենադարձության խթանումը և այլ հնարավոր օգուտներ:

КРИСТИНЕ АРШАКЯН – Проблемы развития сектора венчурного капитала в Республике Армении. – Сектор венчурного капитала имеет стержневое значение для развития стартап-компаний, их выхода на международный рынок и быстрого роста, а также для развития экономики страны. В Армении сектор венчурного капитала все еще находится на стадии развития: несмотря на некоторый прогресс в секторе существуют серьезные проблемы: недостаточная инвестиционная привлекательность страны, недостаточная репутация армянских стартап-компаний среди международных венчурных инвесторов, меньше возможностей финансирования в Армении, недостаточная поддержка государства развитию сектора и др. Для привлечения инвестиций армянские стартап компании часто обращаются к иностранным венчурным фондам, но редко добиваются успеха из-за недостаточной репутации среди этих фондов, а если им удается привлечь инвестицию, им приходится регистрировать стартап-компанию в стране инвестора, чтобы обеспечить инвестиции с юридической точки зрения. С целью выявления этих и других проблем в секторе венчурного капитала Армении в статье рассматриваются современное состояние сектора, привлекательность инвестиционной

среды страны, преимущества и недостатки законодательной базы Армении, международный опыт развития сектора венчурного капитала, а также важность государственной поддержки. Выявление указанных проблем позволит разработать рекомендации, способствующим дальнейшему развитию венчурного сектора Армении.

Ключевые слова: *венчурный капитал, инвестиции венчурного капитала, стартап компании, стартап-экосистема, инвестиционная привлекательность, фонд венчурных инвестиций, инвестиционная сделка*

KRISTINE ARSHAKYAN – *Problems of Development of the Venture Capital Industry in the Republic of Armenia.* – The venture capital industry is crucial for the development of start-up companies, their entry into the international market and rapid growth, as well as for the development of the country's economy. In Armenia, the venture capital industry is still under development and despite some progress within the industry, there are serious challenges such as the low attractiveness of the country for investments, low reputation of Armenian start-up companies among international venture investors, less funding opportunities, insufficient state support for the development of the industry and other challenges. Armenian start-up companies often try to attract investments from foreign venture funds, though they rarely succeed due to insufficient reputation among these funds, and if they succeed, they have to register the start-up company in the country of the investor, to secure the investments from a legal point of view. For the purpose of identifying these and other problems in the venture capital industry of Armenia, this paper examines the current state of the industry, the attractiveness of the investment environment in Armenia, the advantages and disadvantages of the legislative framework, international experience in the development of the venture capital industry, as well as the importance of state support. Revealing the problems will make it possible to develop corresponding recommendations that will contribute to the development of the venture capital industry in Armenia.

Key words: *venture capital, venture capital investments, startup companies, startup ecosystem, attractiveness of investment environment, venture capital fund, investment transaction*

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՆՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

ԱՐՇԱԿ ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ

Հոդվածում ներկայացվում են ՀՀ պետական գնումների վերահսկողության մեթոդները, անդրադարձ է կատարվում գնման գործընթացները դիտարկելիս ուշադրության արժանի գործոններին: Վերլուծվում են նաև գնման գործընթացների մշտադիտարկման ու ուսումնասիրության բնորոշումները և դրանց տարբերությունները: Բացահայտվում են գնման գործընթացներում հաճախակի կրկնվող չարաշահումների մեխանիզմները, որոնք հիմնականում կատարվում են օրենսդրական պահանջների շրջանցման ճանապարհով: Հիմնավորվում է, որ գնման գործընթացների մշտադիտարկման միջոցով հնարավոր է կանխել բազում օրինագնացություններ: Հոդվածում ներկայացվում են գնման գործընթացների այն փուլերը և այդ փուլերում ուշադրության արժանի այն դրվագները, որոնց վրա կենտրոնանալը վերահսկողական լիազորություններ իրականացնող անձանց համար օգտակար կլինի: Նկարագրվում են նաև այնպիսի մեխանիզմներ, որոնց կիրառմամբ պատվիրատուները չարաշահումներ են կատարում: Մեր համոզմամբ՝ չիմացության կամ անուշադրության և դիտավորության կամ բացասական մտադրության հետևանքով կատարված իրավախախտումները պետք է տարանջատել՝ հիմնվելով դրանց իրականացման հիմնական մոտիվացիաների և դրանց հետևանքների առանձնահատկությունների բացահայտման վրա: Ընթացակարգային համարվող խախտումները թեև գնման գործընթացներում ավելի հաճախակի են հանդիպում, այնուամենայնիվ դրանց կարևորությունը պետք չէ անտեսել, քանի որ դրանք առկայությունը գնման գործընթացի ընդհանուր պատկերն ու օրինականության գնահատումն առավել օբյեկտիվ են դարձնում:

Բանալի բառեր – պետական գնումներ, վերահսկողություն, վերահսկողական մեխանիզմներ, պայմանագրի կատարում, իրավախախտումներ, չարաշահումներ, մշտադիտարկում, ուսումնասիրություն, ռիսկայնություն, օրինականության գնահատում

Ներածություն

Պետական գնումների վերահսկողության անհրաժեշտությունն ու կարևորությունն ակնբեր են: Հոդվածում դիտարկվում են պետական գնումների վերահսկողության հիմնական մեթոդները, ուղիները և այլ յուրահատկություններ: Գնման գործընթացներն ուսումնասիրելիս նկատում ենք մի շարք կարևոր դրվագներ, որոնք վերահսկողի աշխատանքն ավելի արդյունավետ կդարձնեն: Վերահսկողություն իրականացնելիս անհրաժեշտ է ոչ միայն բացահայտել իրավախախտումները, այլ նաև ուշադրություն դարձնել դրանց հետևանքներին: Փորձը ցույց է տալիս, որ ավելի հաճախակի են արձանագրվում ընթացակարգային խախտումներ, քան այնպիսի զանցանքներ, որոնք առաջացնում են ֆի-

նանսական կամ նյութական վնասներ: Քիչ չեն դեպքերը, երբ վերահսկողի հայտնաբերած իրավախախտումներն ակնհայտորեն ինչ-որ նպատակի են ծառայում և դիտավորության տարրեր են պարունակում, սակայն այդ ամենն ապացուցելը բավականին բարդ է (մասամբ է ստացվում կամ ընդհանրապես չի ստացվում): Մեր կարծիքով՝ նման դեպքերի լավագույն լուծումը դրանց մանրամասն նկարագրությունը համապատասխան մարմիններին փոխանցելն է՝ գործընթացին ավելի օպերատիվ բնույթ հաղորդելու նպատակով:

ՀՀ պետական գնումների վերահսկման մեթոդների վերլուծություն

Ներկայումս տնտեսագիտության տեսությունը պետական կարիքները դիտարկում է որպես որոշակի հասարակական պահանջմունքներ, որոնք մասնավոր բիզնեսն ազատ շուկայի պայմաններում տարբեր պատճառներով, առաջին հերթին՝ տնտեսական օգուտների բացակայության, չի ցանկանում բավարարել: Այդ գործառույթը ստիպված է իրականացնել պետությունը, որը ստանձնում է հասարակական պահանջմունքները ֆինանսապես բավարարելու խնդիրը: Այդ առումով պետական մարմինների գործունեության արդյունքը հասարակական բարիքների արտադրությունն է¹:

Տնտեսական հարաբերությունների զարգացման պատմությունը ցույց է տալիս, որ հասարակական-քաղաքական բոլոր ֆորմացիաներում պետությունը տարբեր չափով մասնակցել է տնտեսական գործընթացներին: Հայտնի է, որ տնտեսագիտությունը գիտություն է սահմանափակ ռեսուրսների պայմաններում հասարակական ընտրության մասին, որը փորձում է տալ չորս հիմնական հարցերի պատասխան. ի՞նչ արտադրել, ինչպե՞ս արտադրել, ո՞ւմ համար արտադրել և ինչպե՞ս ընդունել դրա վերաբերյալ որոշումները²: Այս տեսանկյունից պետական գնումների համակարգն առնչվում է վերոհիշյալ խնդիրներին և հիմնականում ուշադրություն է դարձնում գնումների ոլորտում իրականացվող ընտրությանը, պետության դերին և այն մոտեցումներին, որոնց օգնությամբ պետությունն ընդունում է որոշումներ և ներգործում տնտեսավարման պայմանների վրա³: Պետական գնումների համակարգը չափազանց կարևոր է, ուստի նաև դրա վերահսկողությունն է կենսական ու անհրաժեշտ: Այդ գործընթացը վերահսկելու մեթոդները երկուսն են՝ գնման գործընթացների մշտադիտարկում և ուսումնասիրություն: Այս երկու տարբերակներն էլ կարող են արդյունավետ լինել յուրովի՝ կախված դիտարկումների նպատակներից և խնդիրներից: Եթե վերահսկողության նպատակը օրինազանցությունները կանխելն է,

¹ Տե՛ս **Афанасьев М., Афанасьева Н., Книш В.** Государственные закупки в рыночной экономике, СПб.: СПбГУЭФ, 2004, էջ 9:

² Տե՛ս **Стиглиц Дж. Ю.** Экономика государственного сектора. М.: ИНФРА-М, 1997, էջ 18:

³ **Վ. Բ. Բոստանջյան**, Բյուջետային ծախսերի արդյունավետության բարձրացման հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., 2017, 133 էջ: Հղումը՝ http://publishing.yasu.am/files/Vardan_Bostanjan.pdf

ապա կիրառելի է մշտադիտարկումը, իսկ եթե անհրաժեշտ է արդեն կատարված խախտումները հայտնաբերել, ապա պետք է իրականացնել ուսումնասիրություն: Մշտադիտարկման և ուսումնասիրության միջև տարբերություններից մեկն էլ այն է, որ մշտադիտարկումը կրում է պարբերական և տևական բնույթ, իսկ ուսումնասիրությունը սահմանափակվում է ուսումնասիրության դրա կոնկրետ շրջանակներով:

Ինչպես գիտենք, գնման գործընթացը գնում կատարելիս գնումների մասին Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ նախատեսված ընթացակարգերի, իրավունքների և պարտականությունների իրագործմանն ուղղված գործողությունների ամբողջությունն է՝ ներառյալ գնումների պլանավորումը, գնման առարկայի բնութագրի հաստատումը, պայմանագրի կատարումը և կառավարումը⁴: Այսպես, գնման գործընթացների մշտադիտարկումը դրանց ուսումնասիրությունից տարբերվում է այն բանով, որ վերաբերում է գնման գործընթացների առանձին փուլերին: Մշտադիտարկում կարող է իրականացվել, օրինակ, գնումների պաշտոնական տեղեկագրում հրապարակված հրավերների, գնման ընթացակարգերի արդյունքում կնքված պայմանագրերի կամ պայմանագրերի արդյունքների հանձնման-ընդունման օրինականության նկատմամբ առանձին-առանձին: Այս դեպքում գնման գործընթացների մշտադիտարկումը մեծամասամբ կանխարգելիչ բնույթի է, քանի որ իրականացվում է գնման գործընթացի որևէ փուլում: Նման ճանապարհով վերահսկողություն իրականացնողը կարող է հայտնաբերել և շտկել այնպիսի անհամապատասխանություններ, ինչպիսիք են.

1. գնումների պլանից գնման առարկաների բացակայության դեպքերը,
2. գնման ընթացակարգերի սխալ ընտրությունները,
3. անհամապատասխանություններ պարունակող հրավերները՝ ներառյալ գնման առարկաների տեխնիկական բնութագրերում առկա խտրական չափորոշիչները,
4. գնահատող հանձնաժողովների ընդունած անօրինական որոշումները՝ ներառյալ հաղթող մասնակիցների սխալ ընտրությունը և անօրինական պայմանագրերի կնքումը,
5. պայմանագրերի արդյունքների հանձնման-ընդունման փուլում կատարվող խախտումները:

Գնման գործընթացների դիտարկումը տեղին է սկսել տեղեկագրում հրապարակված հրավերներն ուսումնասիրելուց, քանի որ հրավերներում առկա է մրցությային ընթացակարգերին մասնակցելու պայմաններին և գնման առարկաներին վերաբերող ամբողջ տեղեկատվությունը: Առաջին հերթին անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել գնման առարկաների՝ գնումների պլանում առկայությանը: Գնման գործընթացի կազմակերպման իրավական հիմքը սահմանված պահանջներին համապատասխան հաստատված, իսկ գնումների մասին Հայաստանի Հանրապետության օ-

⁴ Տե՛ս «Գնումների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 2, մաս 2, 22-րդ կետ:

րենսդրությամբ նախատեսված դեպքերում՝ նաև հրապարակված գնումների պլանի առկայությունն է⁵, ուստի, եթե գնման առարկան ներառված չէ պատվիրատուի կողմից հրապարակված գնումների պլանում, ապա այն ձեռք բերելու օրինական հիմքը բացակայում է: Դրանից հետո անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել գնման ընթացակարգի հրավերով սահմանված հայտերի ներկայացման ժամկետին: Գնում կատարելու ընթացակարգերը չորսն են՝ 1. էլեկտրոնային աճուրդը, 2. մրցույթը, 3. գնանշման հարցումը և 4. մեկ անձից գնումը: Մրցույթի տեսակներն են՝ բաց և փակ, իսկ փակ մրցույթն իր հերթին լինում է նպատակային կամ պարբերական⁶: Կախված գնման ընթացակարգի ընտրությունից՝ հայտերի ներկայացման ժամկետները կարող են տարբեր լինել՝ երեքից մինչև քառասուն և ավելի օր: Հայտերի ներկայացման ժամկետները կախված են նաև գնման ընթացակարգի ճիշտ ընտրությունից: Եթե այն սխալ է ընտրված, ապա հայտերի ներկայացման ժամկետը նույնպես սխալ է սահմանված: Գնման ընթացակարգի ընտրությունը՝ կախված գնման առարկայի՝ գնումների միասնական անվանացանկով սահմանված թվային ծածկագրից, «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված ցուցակներում առկայությունից և գնման առարկայի նախահաշվային գնից, կարող է տարբեր լինել: Քիչ չեն դեպքերը, երբ աշխատանք ձեռք բերելը ներկայացվում է որպես ծառայություն գնման առարկայի՝ գնումների միասնական անվանացանկով սահմանված թվային ծածկագրի սխալ ընտրության պատճառով, ինչի հետևանքով հրավերում ծավալաթերթ-նախահաշիվ չի ներառվում, իսկ գնման առարկայի նախահաշվային գինը արհեստականորեն ուռճացվում է և հակասում օրենքի պահանջներին⁷: Գնման ձևի և հայտերի ներկայացման ժամկետների ստուգումից հետո անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հրավերով պահանջվող և մասնակիցների հայտի փաթեթով ներկայացվող փաստաթղթերի ցանկին: Պատվիրատուն մրցութային ընթացակարգին մասնակցելու այնպիսի պահանջներ կարող է սահմանել, որոնք ի գործ կլինի բավարարել մասնակիցների փոքր խումբը կամ ընդամենը մեկ անձը, ինչն ակնհայտորեն խտրական բնույթ կտա մրցույթին և կհակասի «Գնումների մասին» ՀՀ օրենքի նպատակներին ու սկզբունքներին: Կարևոր է նաև ուշադրություն դարձնել հրավերների՝ «Հավելված 6»-ի պայմանագրերի նախագծերում ներառված արդյունքների հանձնման-ընդունման ժամկետների սահմանմանը, քանի որ չափազանց կարճ ժամկետներ սահմանելը ևս կարող է խտրականության տարբեր պարունակել: Պայմանագրերի նախագծերի մաս են կազմում նաև գնման առարկաների տեխնիկական բնութագրերը, որոնցով սահմանված չափորոշիչների դիտարկումը պարտադիր է: Հենց տեխնիկական բնութագրերն առանց սահմանաչափերի, ֆիրմային անվանումներով կամ թերի նկարագրություններ

⁵ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2017 թվականի մայիսի 4-ի 526-Ն որոշում, հավելված 1, 17-րդ կետ:

⁶ Տե՛ս «Գնումների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 18, 1-ին և 2-րդ մասեր:

⁷ Տե՛ս «Գնումների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 13, 2-րդ մաս, 4-րդ կետ:

րով կազմելն է, որ խտրականության ամենամեծ ռիսկերն է պարունակում:

Գնման գործընթացի մշտադիտարկման հաջորդ փուլը մասնակիցների կողմից ներկայացված հայտերի փաթեթներն ստուգելն է ու գնահատելն է: Այս փուլում գնահատող հանձնաժողովը կարող է իրեն «ոչ ցանկալի» մասնակիցների հայտերը անհիմն մերժել կամ չմերժել այն մասնակիցների ներկայացրած հայտերի փաթեթները, որոնք ակնհայտորեն անիրավաչափ են, սակայն «ցանկալի» են պատվիրատուի համար: Մրցութային ընթացակարգում թերևս ամենակարևորը գնահատող հանձնաժողովի հայտերի գնահատման նիստն է: Դրա արդյունքներն ամփոփող արձանագրությունը հրապարակվում է տեղեկագրում: Այս փուլում կարևոր է նաև ուշադրություն դարձնել գնահատող հանձնաժողովի անդամների շահերի բախման բացակայության մասին տեղեկագրում հրապարակված հայտարարությանը: Եթե հայտերի գնահատման նիստի ավարտից հետո գնահատող հանձնաժողովի կողմից ընտրված մասնակցին որոշելը իրավաչափ է, ապա տեղեկագրում պետք է հրապարակվի նաև պայմանագիր կնքելու որոշման մասին տեղեկատվություն, ինչպես նաև պետք է անգործության համար ժամկետներ սահմանվեն: «Մրցույթի և էլեկտրոնային աճուրդի դեպքում անգործության ժամկետը առնվազն 10 օրացուցային օր է: Գնման այլ ընթացակարգերի համար անգործության ժամկետն առնվազն հինգ օրացուցային օր է»⁸: Եթե պայմանագրերը կնքվել են առանց դրանք կնքելու որոշման մասին հայտարարություն հրապարակելու, ապա այդ պայմանագրերը առ ոչինչ են և կարող են հեշտությամբ լուծվել և բացասական հետևանքներ ունենալ:

Գնման գործընթացների հաջորդ և, թերևս, ամենակարևոր հատվածը պայմանագրերի արդյունքների հանձնում-ընդունումն է, քանի որ գնման գործընթացն ամբողջովին կազմակերպվում է հենց այս նպատակին ծառայելու համար: Անկախ գնման առարկայի բնույթից կարևոր է, որ դրա հանձնում-ընդունումն իրականացվի կնքված պայմանագրով սահմանված ժամկետներում, իսկ եթե ժամկետները երկարաձգվել են (կարող է երկարաձգվել միայն մեկ անգամ՝ ոչ ավելի, քան մեկ ամիս ժամկետով)⁹, ապա երկարաձգված ժամկետներում: Եթե պայմանագրի արդյունքներն ուշացումով են իրականացվել, ապա պայմանագրով սահմանված տույժերի և տուգանքների կիրառումն անխուսափելի է: Նման դեպքերում պատվիրատուի կողմից գնման առարկան ձեռք բերելու նպատակով կատարված դրամական փոխանցումները պետք է լինեն ուշացված աշխատանքային օրերի քանակով հաշվարկված և հաշվանցված չափով: Գնման առարկաների հանձնման-ընդունման կարևորագույն խնդիրը դրա համապատասխանությունն է պայմանագրով սահմանված տեխնիկական բնութագրերին: Ակնհայտ է, որ դրանք ոչ մի

⁸ «Գնումների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 10, 3-րդ մաս:

⁹ Տե՛ս ՀՀ կառավարության 2017 թվականի մայիսի 4-ի 526-Ն որոշում, հավելված 1, 56-րդ կետ, 4-րդ ենթակետ:

կերպ չեն կարող տարբերվել կամ փոփոխվել¹⁰: Եթե գնման առարկան շինարարական աշխատանքի որևէ տեսակ է, ապա դրա հանձնման-ընդունման փաստաթղթերի փաթեթում պետք է ներառված լինեն կատարողական համապատասխան ակտեր (կատարված աշխատանքների ծավալաթերթեր): Քիչ չեն դեպքերը, երբ պատվիրատուները մի տեսակի գնման առարկաներ ձեռք բերելու պայմանագրեր են կնքում, սակայն ընդունում են այլ տեսակի գնման առարկաներ: Կարծում ենք, որ նմանատիպ դեպքերի ռիսկայնության մասին խոսելն ավելորդ է:

Վերահսկողական գործառույթներով օժտված անձանց կողմից վերը թվարկված դեպքերի դիտարկումն ու մանրամասն ուսումնասիրությունն այն նվազագույնն են, որ պետք է իրականացվի: Կախված գնման առարկայի տեսակից և բնույթից՝ նման անձինք կարող են իրականացնել իրավիճակից բխող այլ միջոցառումներ: Քրեական տարրեր պարունակող գործողություններ հայտնաբերելիս դրանց մասին անմիջապես պետք է տեղեկացվեն համապատասխան իրավապահ մարմինները՝ օպերատիվ բնույթ հաղորդելու նպատակով: Նման աշխատանքներ սկսելուց առաջ նախ անհրաժեշտ է հասկանալ, թե գնման գործընթացը որ փուլում է գտնվում, և ինչ գործողություններ են հաջորդելու դրան: Հաճախ օրենսդրական խախտումները հայտնաբերելը կարող է բավարար չլինել: Անհրաժեշտ է հստակեցնել՝ կատարված խախտումը պատահակա՞ն բնույթի է կամ չիմացությա՞ն հետևանք է, թե՞ «ոչ անկեղծ» նպատակների է ծառայում: Գնման առարկաների հանձնման-ընդունման իրավաչափությունը և պայմանագրին համապատասխանությունը գնահատվում են տեղագնության միջոցով:

Եզրակացություններ

Կատարված վերլուծությամբ հանգել ենք հետևյալ հիմնական եզրակացություններին.

- Պետական գնումները վերահսկելու մեթոդները երկուսն են՝ գնման գործընթացների մշտադիտարկում և գնման գործընթացների ուսումնասիրություն: Վերահսկողություն իրականացնելու երկու տարբերակներն էլ կարող են արդյունավետ լինել յուրովի՝ կախված կատարվող դիտարկումների նպատակներից և խնդիրներից:

- Մշտադիտարկումը մեծամասամբ կանխարգելիչ բնույթի է, քանի որ իրականացվում է գնման գործընթացի որոշակի փուլում:

- Գնման գործընթացների, թերևս, ամենակարևոր հատվածը պայմանագրերի արդյունքների հանձնում-ընդունումն է:

- Վերահսկողական աշխատանքներ սկսելուց առաջ նախ անհրաժեշտ է հասկանալ, թե գնման գործընթացը որ փուլում է գտնվում, և ինչ գործողություններ են հաջորդելու դրան: Հաճախ օրենսդրական խախտումները հայտնաբերելը կարող է բավարար չլինել:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը, 56-րդ կետ:

- Խախտումներ հայտնաբերելիս ու դրանք գնահատելիս անհրաժեշտ է առաջին հերթին հաշվի առնել դրանց հետևանքներն ու շարժառիթները: Այսինքն՝ չիմացության կամ անուշադրության և դիտավորության կամ բացասական մտադրության հետևանքով կատարված խախտումները պետք է տարբերակել:

- Անհրաժեշտ է հստակեցնել՝ հայտնաբերված խախտումը պատահական բնույթի է կամ չիմացության և հետևանք է, թե՞ ծառայում է «ոչ անկեղծ» նպատակների:

АРШАК НЕРСИСЯН – *Методологические вопросы надзора за государственными закупками РА.* – В статье представлены методы надзора за государственными закупками РА, речь идет обо всем, на что стоит обратить внимание при наблюдении за процессами закупок. Также в статье представлены определения мониторинга и изучения процессов закупок и их отличия. Выявляются механизмы часто повторяющихся злоупотреблений в процессах закупок, которые в основном осуществляются путем обхода тех или иных законодательных требований. Есть мнение, что, контролируя процессы закупок, можно предотвратить многие нарушения, не дожидаясь их совершения. В статье последовательно представлены этапы процесса закупок и заслуживающие внимания эпизоды на тех этапах, акцентирование внимания на которых будет полезно лицам, осуществляющим контрольные полномочия. Также описаны некоторые такие механизмы, с помощью которых заказчики осуществляют злоупотребления. На наш взгляд, выявлять и оценивать нарушения необходимо, прежде всего, с учетом их последствий и мотивации. Под этим мы подразумеваем, что правонарушения, совершенные по незнанию или невнимательности, а также умышленному или отрицательному умыслу, должны быть классифицированы. Нарушения, считающиеся процедурными, хотя и происходят чаще в процессах закупок, их значение не следует недооценивать, поскольку их наличие делает общую картину процесса закупок и оценку законности более объективными.

Ключевые слова: *государственные закупки, надзор, механизмы надзора, исполнение договора, нарушения, злоупотребления, мониторинг, исследование, риск, оценка законности*

ARSHAK NERSISYAN – *Methodological Issues of the RA Public Procurement Supervision.* – The article presents the RA public procurement supervision methods. It refers to everything that is worth paying attention to during observing the procurement processes. The article also presents the definitions of monitoring and study of purchasing processes and their differences. Mechanisms of frequently repeated abuses in procurement processes are revealed, which are mainly carried out by circumventing one or another legislative requirement. There is an opinion that by monitoring procurement processes, many violations can be prevented without waiting for them to be committed. The article presents in sequence the stages of the purchase process and the episodes worthy of attention in those stages, focusing on which will be useful for persons exercising control powers. Some such mechanisms are also described, with the use of which the customers carry out abuses. In our opinion, it is necessary to detect and evaluate violations, first of all, taking into account their consequences and motivation. By this, we mean that offenses resulting from ignorance or inattention and intentional or negative intent should be classified. Violations considered procedural although occur more frequently in procurement processes, their importance should not be underestimated, because their presence makes the general picture of the purchasing process and the legality assessment more objective.

Key words: *public procurement, supervision, supervision mechanisms, contract execution, violations, abuses, monitoring, study, risk, legality assessment*

ՀՀ ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ՇՈՒԿԱՅԻ ԴԵՐՈՇ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

ԳԱԳԻԿ ՀԱԿՈՒԹՅԱՆ

Զարգացած շուկայական հարաբերություններ ունեցող երկրներում ապահովագրությունը տնտեսության զարգացման կարևորագույն գործոններից է: Ապահովագրությունը օգնում է նվազեցնելու պետական բյուջեի ծախսային ծանրաբեռնվածությունը՝ փոխհատուցելով քաղաքացիների, կազմակերպությունների և պետության՝ բնական, տեխնածին աղետների կամ այլ պատահարների հետևանքով հասցված վնասները: Այն նպաստում է հասարակության մեջ սոցիալ-տնտեսական կայունությանը, երկրի ֆինանսական համակարգի ամրապնդմանը՝ որպես ազգաբնակչության սոցիալական պաշտպանության համակարգի անբաժանելի մասնիկ և տնտեսության մեջ ներդրումային ռեսուրսների առավել ճկուն, հուսալի ներքին աղբյուր:

Այս հետազոտությունը միտված է բացահայտելու ՀՀ ապահովագրական համակարգի դերը ՀՀ տնտեսական զարգացման գործում: Վերլուծության են ենթարկվել ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների տնտեսական գործունեության բոլոր հնարավոր ասպեկտները, ազդեցության ուղղությունները, շրջանակները և չափերը, որոնք կարող են խթանել կամ զսպել երկրի տնտեսական առաջընթացը: Փորձ է արվել գտնելու կապ ՀՀ տնտեսական աճի/տնտեսության իրական հատվածի և ապահովագրական շուկայի միջև: Հետազոտությունը թույլ է տվել եզրակացնել, որ ՀՀ ապահովագրական համակարգը, չնայած համեստ ռեսուրսներին, իր տնտեսական գործունեության գրեթե բոլոր ուղղություններով դրական է ազդում երկրի տնտեսական իրավիճակի վրա:

Բանալի բառեր – հավաքագրված ապահովագրավճարներ, ազատ դրամական միջոցներ, տնտեսական կայունություն, գործունեության անընդհատություն, ֆինանսական ներուժ, ապահովագրական հատուցումներ, ներդրումային պորտֆել, վերաապահովագրություն

Ներածություն

Ապահովագրությունը հասարակության տնտեսական հարաբերությունները կարգավորող կարևոր օղակներից է, որը պատմական հարուստ անցյալ ունի: Ապահովագրությունը ծագել ու զարգացել է որպես բնական կամ այլ պատահարների հետևանքով առաջացած վնասի փոխհատուցման եղանակ՝ հիմնված շահագրգիռ տնտեսավարող սուբյեկտների և մարդկանց միջև վնասի համահավասար բաշխման վրա: Այս ամենից էլ հետևում է, որ ապահովագրության տնտեսական էությունն այն է, որ ապահովագրողների կողմից ձևավորված ապահովագրական ֆոն-

դերը նախատեսվում են ապահովագրական պատահարի դեպքում ապահովադիրներին փոխհատուցման վճարումներ կատարելու համար¹:

Ապահովագրությունը հնարավորություն է տալիս ապագայի անորոշ, խոշոր ֆինանսական կորուստները վերածելու ներկայի նախօրոք սահմանված և համեմատաբար փոքր ծախսերի՝ ապահովագրական վճարների տեսքով:

Ապահովագրական ֆոնդերի բավականին մեծ չափերը՝ ձևավորված բազում, չնայած և փոքրածավալ ներդրումներից, և ժամանակահատվածը, որի ընթացքում ապահովադիրների միջոցները կուտակվում են ապահովագրական ընկերություններում, դարձնում են դրանց հզոր ֆինանսավարկային հաստատություն, որոնց հնարավորությունները դժվար կլինի թերագնահատել ժամանակակից տնտեսական հարաբերություններում:

Այս աշխատանքի նպատակն է ուսումնասիրել ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ֆինանսական ներուժը, բացահայտել նրանց տնտեսական գործունեության այն ուղղությունները, որոնք ազդում են երկրի տնտեսական զարգացման վրա, վերլուծել նրանց գործունեության ազդեցության հիմնական շրջանակներն ու սահմանները, միաժամանակ փորձել քանակական գնահատական տալ այդ ամենին:

Հետազոտության տեսական հենքը

Ապահովագրությունը տնտեսական հարաբերությունների հնագույն կատեգորիա է և արտադրական հարաբերությունների անբաժանելի մաս: Այն հասարակական վերարտադրության համակարգում տնտեսական հարաբերությունների օբյեկտիվ ու անհրաժեշտ տարր է:

Ապահովագրական ընկերությունները, ելնելով ապահովագրության առանձնահատուկ բնույթից, դարձել են ֆինանսավարկային հզոր հաստատություններ և աշխարհի մեծությամբ տնտեսության անբաժանելի տարր: Ապահովագրողները իրենց ակտիվների ծավալով, իրականացրած ներդրումներով և տնտեսությունից հավաքագրած խնայողությունների մեծությամբ հավասարվում են առևտրային բանկերին, իսկ որոշ զարգացած երկրներում՝ նույնիսկ գերազանցում:

Ապահովագրական ընկերությունների՝ խոշոր ֆինանսական կենտրոններ դառնալուն զուգահեռ՝ ասպարեզ իջան տնտեսագետներ, որոնց հետաքրքրությունների շրջանակը այս ոլորտի ուսումնասիրությունն էր: Ինչպես իրենց աշխատության մեջ նշում են Սրիջանա Պանտը և Ֆատտա Բահադուրը, այն բանից հետո, երբ ֆինանսական համակարգը ճանաչվեց որպես երկրի տնտեսական աճի կարևոր խթանիչ ուժերից մեկը, սկսեցին ի հայտ գալ տարբեր տեսություններ, որոնք փորձում էին մեկնաբանել ֆինանսական համակարգի և տնտեսական աճի միջև գոյություն ունեցող կապերը²: Ըստ այս տնտեսագետների՝ ապահովա-

¹ Տե՛ս **Ս. Ճուղոբյան, Գ. Աբգարյան**, Ապահովագրական գործ, Եր., 2007, էջ 12:

² Տե՛ս **Srijana Pant & Fatta Bahadur KC**, Contribution Of Insurance In Economic Growth Of Nepal, Journal Of Advanced Academic Research (JAAR), 2017:

գրությունը՝ որպես ռիսկերի փոխանցման մեխանիզմ, կարող է նպաստել երկրի տնտեսական աճին՝ իրականացնելով երկարաժամկետ ներդրումներ անհատների խնայողություններից կուտակված պահուստների միջոցով:

Ըստ եվրոպացի տնտեսագետներ Միռելա Կրիստեայի, Նիկո Մարկուայի և Սիլվիու Կարստինայի՝ ապահովագրական ոլորտը նպաստում է տնտեսական աճին և տնտեսության կառուցվածքային զարգացմանը հետևյալ ուղղություններով.

- Ուղղակիորեն տրամադրում է ապահովագրական լայն ծածկույթ՝ երաշխավորելով կազմակերպությունների ֆինանսական կայունությունը:

- Ընդլայնում է ֆինանսական միջնորդությունը՝ ստեղծելով իրացվելիություն և շարժունակ խնայողություններ: Որպես խոշոր ինստիտուցիոնալ ներդրողներ՝ ապահովագրողները հավաքում են ֆինանսական ցրված միջոցները և ուղղում են դրանք շահավետ ներդրումային ծրագրերի՝ հեշտացնելով ընկերությունների հասանելիությունը կապիտալին:

- Խթանում է տնային տնտեսությունների և կազմակերպությունների կողմից ռիսկի արդյունավետ կառավարումը, նպաստում երկարաժամկետ և կայուն զարգացմանը:

- Խթանում է ողջ կյանքի ընթացքում կայուն սպառումը³:

Համաձայն Համաշխարհային բանկի վերլուծաբան Մարկո Արենայի⁴ հետազոտության արդյունքների՝ առկա են տնտեսական աճի և ապահովագրական շուկայի գործունեության պատճառահետևանքային կապի անառարկելի ապացույցներ: Տնտեսական աճի վրա դրական և էական ազդեցություն են ունենում ինչպես կյանքի, այնպես էլ ոչ կյանքի ապահովագրավճարները: Ավելին՝ աշխատանքում ապացուցվել է, որ կյանքի ապահովագրության դեպքում ապահովագրական ընկերությունների գործունեության ազդեցությունը տնտեսական աճի վրա առավել շոշափելի է բարձր եկամուտ ունեցող երկրներում: Իսկ ոչ կյանքի ապահովագրության դեպքում ազդեցությունը զգացվում է ինչպես բարձր եկամուտներով, այնպես էլ զարգացող (միջին և ցածր եկամուտներով) երկրներում:

Ապահովագրական ընկերությունների ազդեցությունը տնտեսության վրա հետաքրքրել է նաև հայ հետազոտողների: Համաձայն Ս. Ս. Սուքիասյանի, Ա. Բ. Մալնազարյանի, Գ. Գ. Չատինյանի, Ա. Վ. Ներսիսյանի, Ա. Օ. Միերյանի, Ա. Վ. Վարդանյանի կողմից կատարված ՀՀ ապահովագրական շուկայի վերլուծության արդյունքների՝ Հայաստանում ապահովագրական շուկայի զարգացման դինամիկան անհամաչափ է, մեծապես կախված է ՀՀ կառավարության և օտարերկրյա կա-

³ Sté u **Mirela Cristeaa, Nicu Marcua, Silviu Cârstinaa**, The relationship between insurance and economic growth in Romania compared to the main results in Europe – a theoretical and empirical analysis, 200585, Romania, 2013:

⁴ Sté u **Arena Marco**, Does Insurance Market Activity Promote Economic Growth? A Cross-Country Study for Industrialized and Developing Countries. Policy Research Working Paper; No. 4098. World Bank, Washington, DC, 2006:

պիտալով խոշոր ընկերությունների որոշումներից: Ապահովագրական շուկայում հավաքագրված ապահովագրավճարների և կնքված պայմանագրերի գերակշիռ մասը բաժին է ընկնում ապահովագրության պարտադիր տեսակներին (2021 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ ԱՊՊԱ-ին է բաժին ընկնում հավաքագրված ապահովագրավճարների 47%-ից ավելին)⁵: Ուսումնասիրության մեջ կամավոր ապահովագրության և ՀՆԱ-ի կամ բնակչության եկամուտների աճի տեմպերի միջև հստակ կախվածություններ չեն գրանցվել⁶:

Այսպիսով, մասնագիտական գրականության ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս փաստել, որ առկա է կապ ապահովագրական համակարգի և տնտեսական աճի ու զարգացման միջև, սակայն այդ ազդեցության բնույթը և չափերը կախված են ինչպես բուն ապահովագրական գործունեության ուղղություններից, այնպես էլ բնակչության եկամուտներից: Ապահովագրական ոլորտի և տնտեսական աճի միջև կապի վրա ազդում են նաև երկրի օրենսդրական կարգավորումներն ու երկրի զարգացման մակարդակը:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Ուսումնասիրության տեղեկատվական հիմքը մի շարք հեղինակների հետազոտություններն են, հրապարակված գիտական աշխատությունները, տարբեր երկրների և տարածաշրջանների պետական լիազոր մարմինների, ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների տարեկան և միջանկյալ ֆինանսական հաշվետվությունները, ինչպես նաև պաշտոնական հրապարակումներն ու նորմատիվ իրավական ակտերը:

Վերլուծության համար անհրաժեշտ թվային տվյալներ ընտրելիս այն դեպքում, երբ ՀՀ պետական մարմինների պաշտոնական հրապարակումներում (օր.՝ ՀՀ ԿԲ և ՀՀ վիճակագրական կոմիտե) առկա են եղել նույն ցուցանիշի տարբեր արժեքներ, առավելությունը տրվել է ՀՀ ԿԲ-ի հրապարակած տվյալներին՝ ելնելով այն հանգամանքից, որ ՀՀ ֆինանսական շուկայի վերահսկողությունը իրականացնում է հենց ՀՀ ԿԲ-ն: Հետազոտության մեջ կիրառվել են գիտական վերացարկման, համեմատության, համադրման և վերլուծության մեթոդները: Թվային շարքերի խորության ընտրությունը կատարվել է ուսումնասիրվող ցուցանիշի բնույթից ելնելով: Հետազոտության արդյունքները գնահատելիս կիրառվել են վիճակագրական վերլուծության (անալիզի), համադրության (սինթեզի) և արտաձման (դեդուկցիայի) մեթոդները, ինչպես նաև քննական վերլուծության վրա հիմնված մեթոդաբանական մոտեցումներ, մաթեմատիկական հաշվարկներ: Հաշվի առնելով այս հոդվածի նպատակը և ուղղվածությունը՝ օգտագործվել են նաև նկարագրությունների և ընդ-

⁵ «ԱրմԻնֆո»-ի կողմից իրականացված «Финансовый рейтинг страховых компаний Армении» տարեկան հաշվետվությունների տվյալների հիման վրա (19/12/2021թ.):

⁶ Տե՛ս Ս. Մ. Սուքիսայան, Ա. Բ. Սալնազարյան, Գ. Գ. Զատինյան, Ա. Վ. Ներսիսյան, Ա. Օ. Միկոյան, Ա. Վ. Վարդանյան, ֆինանսական շուկաներ և ծառայություններ, Եր., Տնտեսագետ, 2014, 77 էջ:

հանրացումների մեթոդները: Վերլուծության ընթացքում ապահովագրական ընկերությունների գործունեությունը տարաբաժանվել է մասերի, և յուրաքանչյուր տնտեսական ցուցանիշ ուսումնասիրվել է ինչպես այլ ցուցանիշների միաժամանակյա փոփոխության հետ միասնության մեջ, այնպես էլ որոշ ցուցանիշների հարաբերական կայունության դիտարկման տեսանկյունից (գիտական վերացարկում):

Վերլուծություն

Ինչպես բանկային համակարգը, ներդրումային և կենսաթոշակային ֆոնդերը, այնպես էլ ապահովագրական համակարգը պետք է ապահովի տնտեսության կանոնավոր գործունեությունը: Ապահովագրությունը, լինելով տնտեսության վերարտադրության անընդհատությունը ապահովող գործիք, ինքնին աջակցում է հաղթահարելու տնտեսական ցնցումները և նպաստելու տնտեսական աճին: Ապահովագրական ընկերությունները, ներգրավելով և տեղաբաշխելով խոշոր չափերի դրամական միջոցներ, ապահովում են տնտեսության մեջ եղած ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցների արդյունավետ օգտագործումը:

ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների գործունեությունը մանրակրկիտ քննելու և տնտեսության վրա դրանց ազդեցությունը գնահատելու համար նախ անհրաժեշտ է ուսումնասիրել ապահովագրողների տնտեսական ներուժի ձևավորումը և դրա զարգացման դինամիկան: Ինչպես գիտենք, ապահովագրական ընկերությունների համար ներդրումների աղբյուր (տնտեսական ներուժ) կարող են ծառայել ընկերության ակտիվները, սեփական կապիտալը, տեխնիկական պահուստները (տե՛ս գծապատկեր 1):

2009 թվականին ապահովագրական ընկերությունների ակտիվները նախորդ տարվա համեմատ աճել են մոտ 45%-ով՝ հասնելով 16.9 մլրդ դրամի, 2010 թվականին ակտիվները կազմել են 25.6 մլրդ դրամ, 2011 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ՝ 31.5 մլրդ դրամ: Ակտիվների նման աճը պայմանավորված է եղել 2010 թվականին «Ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվության պարտադիր ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի ընդունմամբ⁷: Ապահովագրական ընկերություններում դրամական միջոցների կենտրոնացումը շարունակվել է նաև 2012 թվականին՝ կազմելով 38.3 մլրդ դրամ, 2013 թվականին, աճելով ևս 31%-ով, հասել է 50 մլրդ ՀՀ դրամի: 2012-2013 թվականներին ապահովագրականների ակտիվների արագ աճի միտումը պայմանավորված էր սոցիալական փաթեթների ներդրմամբ և դրանց մուտքով ապահովագրական ընկերություններ⁸: Սոցիալական փաթեթների գծով ապահովագրավճարների մուտ-

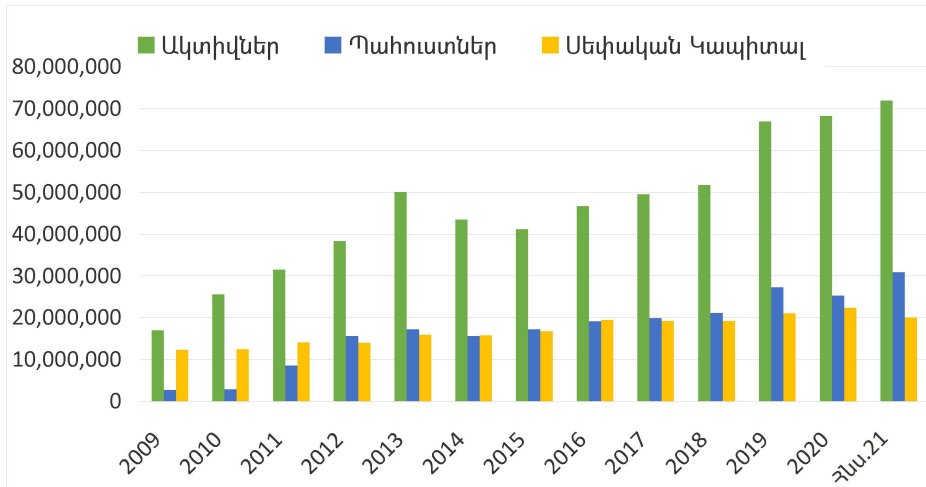
⁷ Տե՛ս <https://appa.am/datas/zlawdocs/bbd745659722e5af805b3f5a4071523a.pdf> (17/12/2021թ.)

⁸ Տե՛ս և ՀՀ կառավարության որոշումը սոցիալական փաթեթի բովանդակությունը, ծառայությունների ցանկը, ծառայությունները մատուցող կազմակերպությունների ցանկերը և (կամ) չափորոշիչները հաստատելու մասին, [https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=73526_\(17/12/2021թ.\)](https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=73526_(17/12/2021թ.))

քը ապահովագրական ընկերություններ 2014 թվականից դադարեցվեց, ինչը նույն տարում արդեն հանգեցրեց ակտիվների ծավալի նվազման: 2013 թվականի ցուցանիշը գերազանցվեց միայն 2018 թվականին՝ հասնելով 51.6 միլիարդ դրամի, որից հետո աճի միտումը չի դադարել՝ 2021 թ.-ի հունիսի դրությամբ կազմելով 71.8 մլրդ ՀՀ դրամ:

Գծապատկեր 1

Ապահովագրական ընկերությունների ակտիվների, պահուստների և սեփական կապիտալի փոփոխությունների դինամիկան 2009-2021 թթ., հազ. դրամ⁹

2012-ից հետո համեմատաբար կայուն դինամիկա են դրսևորել սեփական կապիտալի և պահուստների ցուցանիշները, որը պայմանավորված է եղել ԿԲ նորմատիվների (ուժի մեջ են մտել 2008-ից¹⁰) հստակ իրացմամբ: Սեփական կապիտալը և տեխնիկական պահուստները ապահովագրական ընկերությունների համար համեմատաբար կոշտ ցուցանիշներ են և դժվար են արձագանքում շուկայական իրավիճակի փոփոխություններին: Ինչպես տեսնում ենք, 2019-2020 թթ. միջակայքում, չնայած արտաքին շուկերին (COVID 19, Արցախյան պատերազմ), դրանք պահպանել են աճի միտումը, թեև նախորդ տարվա համեմատ առավել զսպված տեմպով: Ինչ վերաբերում է 2021 թվականին, ապա և՛ ակտիվները, և՛ պահուստները ունեցել են զգալի աճ, ինչը սպասելի էր 2020 թվականից հետո: Միևնույն ժամանակ, սեփական կապիտալի ցուցանիշը անկում է ապրել (ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ այս հանգամանքը պայմանավորված էր 2020 թվականին ստացված շահույթի բաշխմամբ):

2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ հայաստանյան ապահովագրական ընկերությունների ակտիվների ընդհանուր ծավալը նախորդ տարվա համեմատ աճել է 2 տոկոսով՝ կազմելով մոտ 68.2

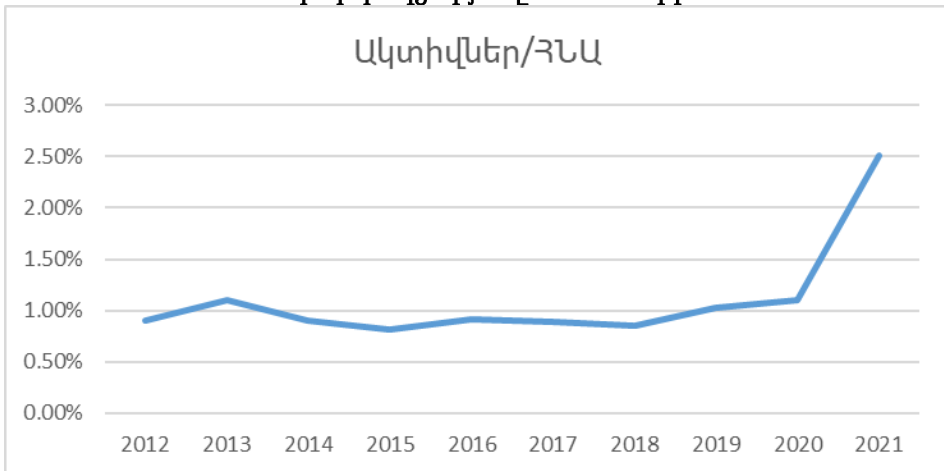
⁹ Տե՛ս ՀՀ ԿԲ – Ֆինանսական կազմակերպությունների վիճակագրություն, <https://www.cba.am/am/SitePages/statfinorg.aspx> (18/12/2021)

¹⁰ Տե՛ս Ապահովագրական գործունեության հիմնական տնտեսական նորմատիվների մասին ՀՀ ԿԲ որոշում, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=113762>

մլրդ ՀՀ դրամ, այնինչ ՀՀ տնտեսությունը նույն ժամանակահատվածում ունեցել է 7.6% անկում (բացասական տնտեսական աճ)¹¹: Եթե համեմատենք ապահովագրական ընկերությունների ընդհանուր ակտիվների ՀՆԱ-ի ծավալները, ապա կտեսնենք, որ այն միջինում տատանվել է 0.8-1%-ի սահմաններում¹²: 2020-ին այս ցուցանիշը աճել է և հատել 1%-ի սահմանը: Համեմատության համար հիշեցնենք, որ Ֆրանսիայում և Անգլիայում այս ցուցանիշը հավասար էր համապատասխանաբար 127.2%-ի և 123.63%-ի, իսկ ԱՄՆ-ում՝ 39.11%-ի (2017թ.)¹³:

Գծապատկեր 2

ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ակտիվների և ՀՆԱ-ի հարաբերակցությունը 2012-2021 թթ.

Ապահովագրական ընկերությունների ակտիվների մեջ գերակշռում են հավաքագրված ապահովագրավճարները, որոնց ծավալի և կառուցվածքի փոփոխությունից էլ կախված է ապահովագրական հատվածի ֆինանսական ներուժը և ազդեցությունը ՀՀ տնտեսության վրա:

Գծապատկեր 3-ում պատկերված են ՀՀ ապահովագրական շուկայի կողմից հավաքագրված ապահովագրավճարների դինամիկան և կառուցվածքը: Այստեղ առանձնացված 6 ապահովագրատեսակների (ԱՊՊԱ, առողջության ապահովագրություն, ցամաքային տրանսպորտի, գույքի, ֆինանսական վնասներից և դժբախտ պատահարներից ապահովագրություն) գծով հավաքագրված ապահովագրավճարները կազմում են ընդհանուրի մոտ 92-95%-ը, ուստի ուսումնասիրության ընթացքում վերացարկվել ենք մնացած ապահովագրատեսակների ազդեցությունից:

Գծապատկեր 3-ից պարզ է դառնում, որ տնտեսությունից հավաքագրվող ապահովագրավճարների դիվերսիֆիկացումը արդյունավետ

¹¹ ՀՀ ԿԲ-ի իրական հատվածի վիճակագրություն, <https://www.cba.am/am/SitePages/statrealsector.aspx> (18/12/2021թ.)

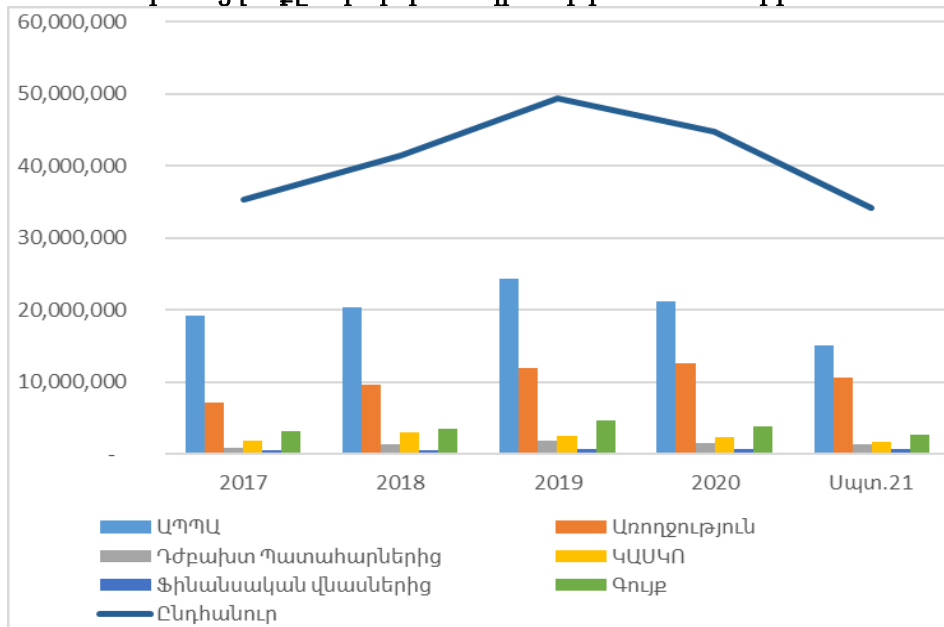
¹² ՀՀ ԿԲ-ի իրական հատվածի և ֆինանսական կազմակերպությունների վիճակագրությունների և հեղինակի սեփական հաշվարկների հիման վրա:

¹³ **Գ. Մ. Հակոբյան**, Ապահովագրական ընկերությունների ներդրումային գործունեության միջազգային փորձի վերլուծություն // Այլընտրանք զիտական հանդես, №4, 2019, 248 էջ:

չէ. ամբողջ ապահովագրավճարների ավելի քան 70 %-ը հավաքագրվում է ԱՊՊԱ-ից և առողջության ապահովագրությունից, ուստի նրանց ծավալների փոփոխությունը անմիջապես ազդում է ընդհանուր ապահովագրական պորտֆելի, հետևապես նաև ապահովագրական ընկերությունների ակտիվների և նրանց ֆինանսական ներուժի վրա:

Գծապատկեր 3

ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ապահովագրական պորտֆելի կառուցվածքը և փոփոխման դինամիկան 2017-2021 թթ.¹⁴

Գծապատկեր 3-ից երևում է նաև, որ թեև 2020 թվականին ապահովագրական հատվածը ունեցել է ակտիվների աճ, հավաքագրվող ապահովագրավճարների ծավալը նվազել է: Ամեն դեպքում դա վկայում է այն մասին, որ արտաքին/մակրոտնտեսական բացասական գործոնները ազդել են ապահովագրական շուկայի վրա: Մա նաև մեզ հուշում է, որ ապահովագրական ընկերությունների ակտիվների ծավալի աճը պայմանավորված է եղել այլ գործոններով: Այստեղ նաև շատ էական է նկատել, որ պարտադիր ապահովագրատեսակից (ԱՊՊԱ) հավաքագրված ապահովագրավճարների նվազմանը զուգահեռ՝ աճել են կամավոր տեսակները, մասնավորապես առողջության ապահովագրության գծով:

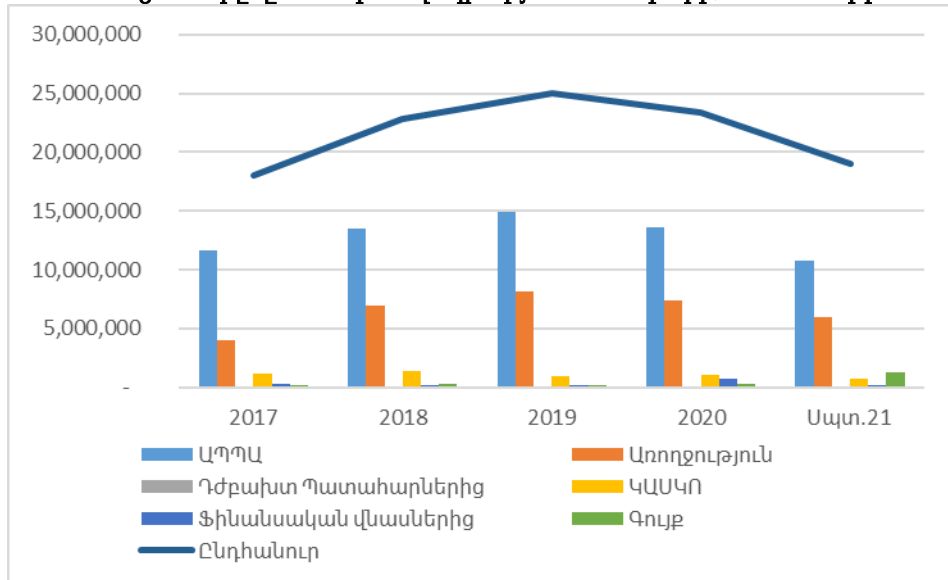
Ակտիվների ծավալի պահպանումը կամ աճը դեռևս չի նշանակում տնտեսական կայունության ապահովում կամ տնտեսական ներուժի արդյունավետ իրացում: Հասկանալու համար, թե ապահովագրական ընկերությունները որքանով են իրացնում իրենց ներուժը և ինչ-

¹⁴ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ ԿԲ տարեկան տեղեկագրերի, <https://www.cba.am/am/SitePages/pperiodicals.aspx> և «ԱրմԲնֆո»-ի կողմից իրականացված «Финансовый рейтинг страховых компаний Армении» եռամսյակային հաշվետվությունների տվյալների հիման վրա (19/12/2021թ.):

պես են ազդում երկրում տնտեսական աճի ապահովման վրա, առաջին հերթին անհրաժեշտ է ուսումնասիրել նրանց կողմից իրականացվող հատուցումների (տնտեսություն իրականացվող «ներարկումների») ծավալները և ուղղությունները:

Գծապատկեր 4

ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների կողմից իրականացվող հատուցումները՝ ըստ ապահովագրության տեսակների, 2017-2021 թթ.¹⁵

Գծապատկեր 4-ում տեսնում ենք, որ ինչպես ապահովագրավճարներն էին կենտրոնացած 6 ապահովագրատեսակներում, այնպես էլ ապահովագրական հատուցումների 96-99 %-ը կենտրոնացած է այդ ուղղություններում: Հատուցումների կառուցվածքը ավելի կենտրոնացած է ԱՊՊԱ-ի և առողջության ապահովագրության գծով տրվում է ընդհանուր հատուցումների գրեթե 90 %-ը: Այս երկու ապահովագրատեսակները մեծամասամբ սոցիալական ուղղվածության են և լուծում են մարդկանց գույքային և անձնական շահերի պաշտպանվածության հարցեր: Բացի այդ, ԱՊՊԱ-ի շրջանակներում տրամադրված հատուցումները խթանում են մեքենաների վերանորոգմամբ զբաղվող անձանց և կազմակերպությունների գործունեությունը, ապահովում են մեքենաների շահագործման անընդհատությունը և լուծում դրանց շահագործման արդյունքում երրորդ կողմին պատճառված գույքային և անձնական վնասների հետ կապված ցանկացած ծախսեր (ապահովագրական գորմարի շրջանակներում)՝ դրանով իսկ նպաստելով յուրաքանչյուր ավտոսեփականատիրոջ ֆինանսական կայունությանը:

¹⁵ Գծապատկերը կառուցվել է ՀՀ ԿԲ տարեկան տեղեկագրերի, <https://www.cba.am/am/SitePages/ppperiodicals.aspx> և «ԱրմԻնֆո»-ի կողմից իրականացված «Финансовый рейтинг страховых компаний Армении» եռամսյակային հաշվետվությունների տվյալների հիման վրա (19/12/2021թ.):

Ինչ վերաբերում է առողջության ապահովագրության գծով տրվելիք հատուցումներին, ապա ակնհայտ է, որ այն առաջին հերթին երաշխավորում է ապահովագրված անձանց համար երկրի ցանկացած հատվածում բժշկական ծառայությունների հասանելիություն և օգնում է փակելու քաղաքացիների անձնական բյուջեներում առողջության պահպանման մասով առաջացող ճեղքվածքները: Առողջության ապահովագրությունը նաև օգնում է ստեղծելու առողջության ֆինանսավորման մի այնպիսի համակարգ, որը կշահադրի բժշկական ծառայողներին՝ բարելավելու սպասարկման որակը, ավելացնելու տեխնիկական հագեցվածությունը: Առողջության ապահովագրությունը բժշկական կենտրոնների և բժիշկների ֆինանսական շարժերը առավելագույնս թափանցիկ է դարձնում:

Տնտեսական կայունության աջակցման տեսանկյունից կարևոր է առանձնացնել ֆինանսական վնասներից ապահովագրությունը և դրա շրջանակներում տրվող փոխհատուցումները: Ֆինանսական վնասներից ապահովագրությունը ենթադրում է ռիսկային գործընթացների իրականացման արդյունքում եկամուտների չստանալու, ֆինանսական շահերը բաց թողնելու, չնախատեսված առևտրային ծախսերի, ապրանքատեսակի շուկայական գնի փոփոխության, վարձավճարները ժամանակին չստանալու հետևանքով ի հայտ եկած ֆինանսական կորուստների փոխհատուցում¹⁶:

Ապահովագրության այս տեսակը ներառում է նաև բանկային գործունեության մի շարք գործընթացների ապահովագրություն, ինչպես օրինակ՝ վարկային, գրավադրման, լիզինգային, արժույթային և այլն: Բանկային ռիսկերի ապահովագրությունը նախատեսում է բանկային ընթացիկ գործունեությանն առնչվող ռիսկերի ապահովագրություն՝ բանկային գույքի, փոխադրվող դրամական միջոցների, ինչպես նաև ոչ շրջանառու միջոցների (ֆինանսական փաստաթղթերի) վնասի, էլեկտրոնային փոխանցումների կեղծ վճարումների, կեղծ փաստաթղթերի ու ստորագրությունների պատճառով կրած վնասների, բանկի աշխատակիցների իրավախախտումների հետևանքով առաջացած կորուստների փոխհատուցում¹⁷: Եվ ինչպես տեսնում ենք գծապատկեր 4-ում, ամենամեծ փոխհատուցումը ֆինանսական ռիսկերից ապահովագրության դեպքում տրվել է 2020 թվականին՝ 701 մլն դրամ: Այս փոխհատուցումները ուղղված են ֆինանսական համակարգի մյուս մասնակիցների (բանկեր, վարկային կազմակերպություններ և այլն) ֆինանսական կայունության և գործունեության ապահովմանը:

Եթե վերլուծում ենք ապահովագրական ընկերությունների կողմից հավաքագրված ապահովագրավճարները և տրամադրած հատուցումները, ապա ամմասն չպետք է մնա նաև վերաապահովագրության հատվա-

¹⁶ Տե՛ս «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենք, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=35747> (19/12/2021թ.):

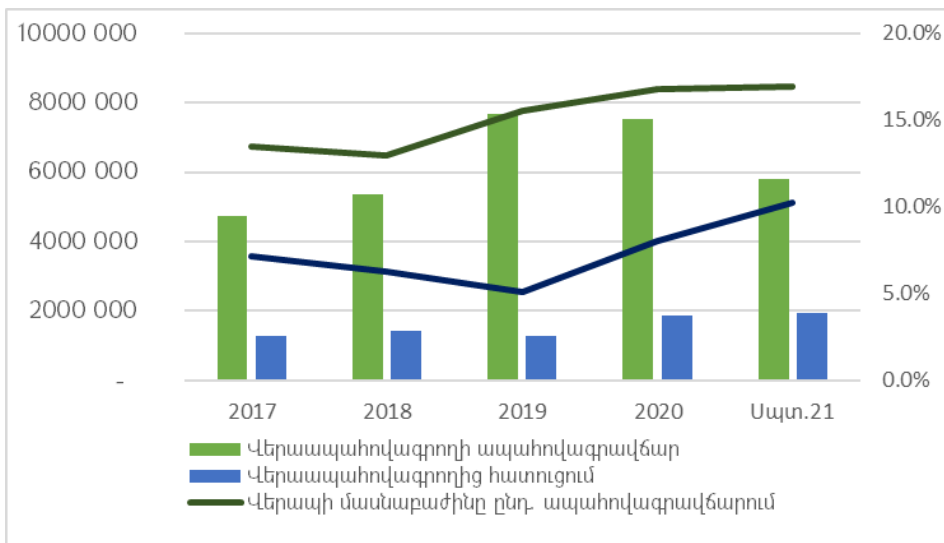
¹⁷ «Արմենիա ինշուրանս» ԱՄՊԸ-ի պաշտոնական կայքէջ, https://armeniainsurance.am/financial_risk_insurance/ (19/12/2021թ.)

ծը: Ինչպես գիտենք, վերաապահովագրական ընկերությունները ապահովագրավճարի որոշ մասի դիմաց ստանձնում են ապահովագրական ռիսկը և համապատասխանաբար նաև տրամադրում հատուցումներ:

Գծապատկեր 5-ում ներկայացրել ենք վերաապահովագրական ընկերություններին փոխանցված ապահովագրաճարների և ընդհանուր ապահովագրավճարներում դրանց տեսակարար կշռի փոփոխության դինամիկան: Միաժամանակ ցույց ենք տվել վերաապահովագրական ընկերությունների կողմից իրականացվող հատուցումները և ընդհանուր հատուցումներում դրանց տեսակարար կշռի փոփոխությունը:

Գծապատկեր 5

Վերաապահովագրական ընկերություններին փոխանցված ապահովագրավճարների և իրենցից ստացված հատուցումների դինամիկան 2017-2021թթ.¹⁸

Գծապատկերից երևում է, որ վերաապահովագրական ընկերությունները, հավաքագրելով ՀՀ-ի ընդհանուր ապահովագրավճարների 12-17%-ը, մասնակցում են հատուցումների 5-10%-ին: Վերաապահովագրությունը՝ որպես ապահովագրության կարևոր լծակ, օգնում է տեղական ապահովագրական ընկերություններին առաջադեմ երկրների հետ փորձի փոխանակման և մեծածավալ ռիսկերի ստանձնման հարցերում, սակայն մակրոտնտեսական առումով այն հանգեցնում է երկրի արտաքին առևտրային հաշվեկշռի բացասական փոփոխության: Մենք վերաապահովագրական ընկերություններին փոխանցում ենք միջինում 4 անգամ ավելի շատ գումար, քան հետ ենք ստանում նրանցից ապահովագրական պատահարների գծով: Սակայն պետք է նշենք, որ ապահովագրական բիզնեսը հենց այսպիսի հավանականությունների վրա էլ հիմնված է, և եթե մեր պետությունը վերազային ապահովագրական ընկերությունների գործունեության համար լինեք վնասա-

¹⁸ Ըստ ՀՀ ԿԲ տեղեկագրերի, <https://www.cba.am/am/SitePages/ppperiodicals.aspx> (19/12/2021)

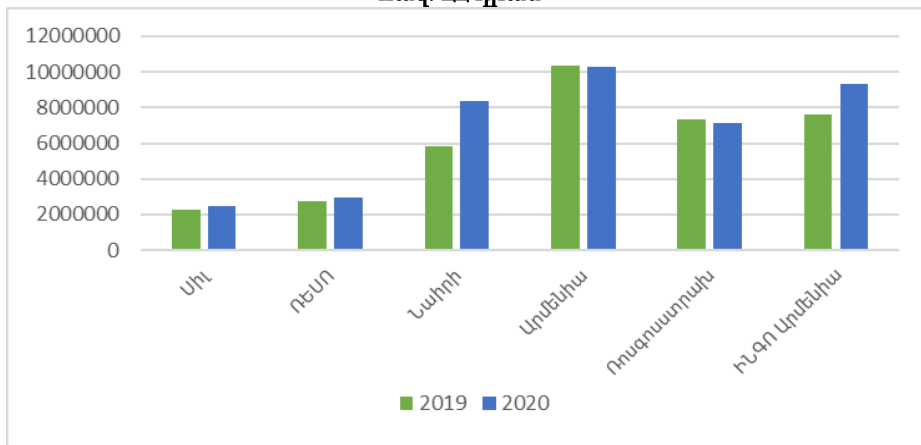
բեր, ապա մենք առհասարակ կգրկվեինք տեղական ռիսկերի վերաապահովագրության հնարավորությունից:

Ապահովագրական ընկերությունների գործունեության մյուս արգասիքը, որից տնտեսությունը շահում է, նրանց կողմից իրականացվող ներդրումներն են: ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների կատարած ներդրումները ներկայացված են գծապատկեր 6-ում: Այստեղ տրված են ՀՀ-ում ապահովագրական վեց ընկերությունների ներդրումները 2019-2020 թվականների համար: Տվյալներից երևում է, որ ապահովագրական ընկերությունների ակտիվների ծավալների աճը ուղեկցվել է նաև նրանց կողմից իրականացվող ներդրումների աճով: Ապահովագրական ընկերությունների ներդրումները 2020-ի վերջի դրությամբ նախորդ տարվա նույն ցուցանիշի նկատմամբ ավելացել են 12%-ով: 2020 թվականը, թեև Հայաստանի համար տնտեսական անկման տարի էր, այնուամենայնիվ, չի խանգարել ՀՀ ապահովագրական ընկերություններին կատարելու ներդրումներ:

Հայաստանյան ապահովագրողների ներդրումային գործունեությունը և պորտֆելը համեմատելի չեն արտասահմանյան ընկերությունների հետ, որոնք ունեն բազմամյա փորձ և ապահովագրավճարների կայուն ներհոսք, ինչն ապահովում է ներդրումային մեծ ներուժ: Էական է նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ տարածքում գործող ապահովագրական ընկերություններից ոչ մեկը չի զբաղվում կյանքի ապահովագրության ծառայությունների մատուցմամբ, ինչը ենթադրում է երկարաժամկետ ֆինանսական միջոցների առկայություն¹⁹:

Գծապատկեր 6

**ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ներդրումները, 2019-2020թթ.,
հազ. ՀՀ դրամ²⁰**

¹⁹ Գ. Մ. Հակոբյան, Համավարակի պայմաններում ապահովագրական ընկերությունների տնտեսական գործունեության վերլուծություն // Տարածաշրջան և աշխարհ գիտական հանդես, 2020, № 5, 174 էջ:

²⁰ Ապահովագրական ընկերությունների 2020թ. տարեկան ֆինանսական հաշվետվությունների կից ծանոթագրությունների (ձև 5) տվյալների հիման վրա:

ՀՀ ապահովագրական ընկերություններն իրենց ակտիվները հիմնականում տեղաբաշխում են այնպիսի ներդրումային գործիքներում, ինչպիսիք են՝ բանկային ավանդները, պետական, կորպորատիվ պարտատոմսերը, բաժնետոմսերը, կնքում են ռեպո և հակադարձ ռեպո համաձայնագրեր, տրամադրում փոխառություններ: Եթե ցանկանում ենք պարզել ապահովագրական ընկերությունների գործունեության ազդեցությունը տնտեսության վրա, ապա շատ կարևոր է ուսումնասիրել ներդրումային գործունեության ուղղությունները:

Պետական պարտատոմսերում ներդրումները ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ներդրումների կարևոր ուղղություններից են: Ինչպես գիտենք, ՀՀ ֆինանսների նախարարությունը թողարկում է ՀՀ պետական գանձապետական պարտատոմսեր: ՀՀ կենտրոնական բանկը՝ որպես ՀՀ կառավարության ֆինանսական գործակալ, կազմակերպում է ՀՀ պետական (գանձապետական) պարտատոմսերի առաջնային տեղաբաշխում²¹: Կենտրոնական բանկի կայքում հրապարակվում են պետական պարտատոմսերի աճուրդների վերաբերյալ նորությունները, և հենց առցանց կազմակերպվում է աճուրդ: Աճուրդի են հանվում կարճաժամկետ, միջին ժամկետայնության և երկարաժամկետ պետական արժեկտրոնային պարտատոմսեր:

ՀՀ պետական (գանձապետական) պարտատոմսերի եկամտաբերությունը վերագնահատվում է ՀՀ ԿԲ կողմից ամեն օր և հրապարակվում կայքում եկամտաբերության կորի միջոցով: Ընկերությունը, համաձայն կորի տվյալների, կարող է վաճառել պարտատոմսերը իրեն առավել շահավետ պայմանների առկայության դեպքում:

ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ներդրումային գործունեության մեկ այլ ակտիվ ուղղություն է ռեպո և հակադարձ ռեպո գործարքների կնքումը: Ռեպոն ֆինանսական գործարք է, որի ժամանակ մի կողմը արժեթուղթ է գրավադրում և միաժամանակ պարտավորվում է մարել այն որոշակի ժամանակ անց կամ մյուս կողմի պահանջով: ՀՀ ապահովագրական ընկերությունները ռեպո և հակադարձ ռեպո գործարքներ են կնքում հիմնականում ՀՀ առևտրային բանկերի հետ: Ապահովագրողների ներդրումային պրակտիկայում առավել ընդունված է ռեպո գործարքներով միջոցներ ներգրավելը: Ընդ որում, բանկերը կարող են առաջարկել տարբեր տոկոսադրույքներ ռեպո գործարքների կնքման համար:

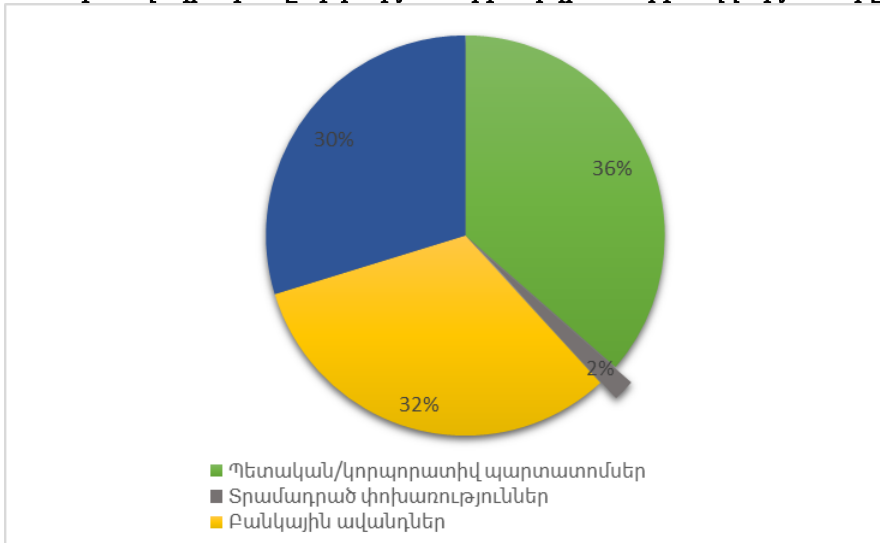
Ապահովագրական ընկերությունները, հավաքագրելով ապահովագրավճարներ և ձևավորելով ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցներ, շատ հաճախ նաև վերադարձնում են այդ գումարները տնտեսություն՝ դնելով ավանդ առևտրային բանկերում:

²¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության պետական (գանձապետական) կարճաժամկետ, միջին ժամկետայնության և երկարաժամկետ արժեկտրոնային պարտատոմսերի առաջնային տեղաբաշխման, հետգնման աճուրդի, հետգնման կազմակերպման և մարման սպասարկման» կարգը հաստատելու մասին ՀՀ ԿԲ խորհրդի թիվ142-Ն որոշում, 07.06.2013, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=88059> (22/12/2021)

Ներկայացնենք նաև ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ներդրումների ուղղությունները 2019-2020 թթ. տվյալներով (տե՛ս գծապատկեր 7):

Գծապատկեր 7

ՀՀ ապահովագրական ընկերությունների ներդրումների ուղղությունները

Ինչպես տեսնում ենք, ապահովագրական ընկերությունների ներդրումային պորտֆելը գրեթե հավասարապես բաշխված է բանկային ավանդներում, պարտատոմսերում և ֆինանսական կառույցների հետ իրականացվող ռեպո գործարքների միջև: Այնուամենայնիվ, նախապատվությունը մասամբ տրվում է պարտատոմսերի ձեռքբերմանը, որտեղ մեծամասնությունը (գրեթե 99%) պետական պարտատոմսերն են:

Եզրակացություններ

Այսպիսով, ուսումնասիրելով ապահովագրական շուկայի դերը տնտեսության զարգացման գործում, կարող ենք փաստել, որ ՀՀ ապահովագրական համակարգը, չնայած համեստ ռեսուրսներին, տնտեսական գործունեության գրեթե բոլոր ուղղություններով դրական է ազդում երկրի տնտեսական իրավիճակի վրա:

ՀՀ ապահովագրական համակարգը, արձագանքելով սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի փոփոխություններին, աջակցում է տնտեսության կայունության և ճկունության ապահովմանը՝ լինելով ճգնաժամային կառավարման արդյունավետ գործիք: Ընդ որում՝ ապահովագրական ընկերությունները, չկորցնելով իրենց տնտեսական լծակները, կարող են ազդել և ազդում են ազգային եկամտի արդյունավետ վերաբաշխման վրա: Ապահովագրական ընկերությունները, հավաքագրելով տնտեսությունից ժամանակավորապես ազատ դրամական միջոցներ, վերաբաշխում են դրանք տնտեսության մեջ այնպես, որ իրենց գործունեության ընթացքում վնաս կրած տնտեսավարող սուբյեկտները ստանան բավարար գումար՝ ապահովելու սեփական գործունեության անընդհատությունը և ծածկելու կրած կորուստները:

Ապահովագրական ընկերությունների տնտեսական գործունեության վերլուծությունը ցույց տվեց, որ արտաքին շուկերի հանդեպ մեր ապահովագրական շուկան կայուն է, ունի ազատ դրամական զանգվածի արդյունավետ կառավարման մեխանիզմներ և կարող է դառնալ տնտեսությունը աշխուժացնող լծակ:

Շատ ապահովադիրներ շարունակում են իրենց ապահովագրավճարների վճարումը նույնիսկ տնտեսական անկման պարագայում: Մաթոյլ է տալիս ապահովագրողներին կատարել ներդրումներ այն ժամանակ, երբ մյուսները կորցնում են: Անկասկած, ապահովագրավճարների շարունակական հոսքը թույլ է տալիս ապահովագրողներին ապահովել շուկայի իրացվելիությունը և հանդես գալ այն ակտիվների բնական գնորդ, որոնք թերագնահատվել են անկման շրջանում: Նրանց ներդրումային ռազմավարությունները, հատկապես երկարաժամկետ գործունեության համար, թույլ են տալիս տնտեսությունը կայունացնողի դեր խաղալ:

Ապահովագրական շուկայի զարգացումը, բացի իր ուղղակի ազդեցությունից տնտեսության զարգացման վրա, ունենում է նաև անօրինակ դրական էֆեկտներ, որոնցից ամենաէականը, թերևս, ապահովագրական փոխհատուցման մեխանիզմների ազդեցությունն է երկրում ֆինանսական շարժերը թափանցիկ դարձնելու գործում:

Այսօր առաջացող մարտահրավերները (օրինակ՝ կորոնավիրուսային համավարակը) ևս մեկ անգամ ապացուցում են, որ ցանկացած ճգնաժամի պետք է պատրաստվել նախքան դրա սկսվելը, նախօրոք պետք է ստեղծել վերահսկող, կանխարգելիչ և պահուստային համակարգեր, որոնցում անշուշտ մեծ է ապահովագրական ընկերությունների դերը:

ГАГИК АКОПЯН – Роль страховых компаний РА в развитии экономики. –

В странах с развитыми рыночными отношениями страхование является одним из важнейших отраслей экономического развития. Страхование способствует снижению расходной нагрузки государственного бюджета за счет возмещения ущерба, причиненного гражданам, организациям и государству в результате природных, техногенных катастроф или иных происшествий. Оно способствует укреплению социально-экономической стабильности в обществе, являясь составной частью системы социальной защиты населения в экономике. Страхование вносит существенный вклад в укрепление финансовой системы страны, являясь более гибким и надежным источником инвестиционных ресурсов в экономике.

Данное исследование направлено на выявление роли страховой системы РА в экономическом развитии РА, изучение направлений, масштабов и размеров ее влияния. В рамках данной работы были проанализированы все возможные стороны экономической деятельности страховых компаний РА, которые могли бы стимулировать или сдерживать экономический прогресс страны. Сделана попытка найти взаимосвязь между экономическим ростом/реальным сектором экономики и страховым рынком. Исследование позволило сделать вывод, что страховая система РА, обладая скромными ресурсами, оказывает положительное влияние на экономическое положение страны практически во всех направлениях ее экономической деятельности.

Ключевые слова: *собранные страховые премии, свободные денежные средства, экономическая устойчивость, непрерывность деятельности, финансовый потенциал, страховые выплаты, инвестиционный портфель, перестрахование*

GAGIK HAKOBYAN – *Role of the RA Insurance Companies in the Economic Development.* – In countries with developed market relations, insurance is one of the most important sectors of economic development. Insurance helps to reduce the expenditure burden of the state budget by reimbursing damage caused to citizens, organizations and the state as a result of natural disasters, man-made disasters or other accidents. It contributes to the strengthening of socio-economic stability in society, being an integral part of the system of social protection of the population in the economy. Insurance makes a significant contribution to strengthening the country's financial system, being a more flexible and reliable source of investment resources in the economy.

This research is aimed at identifying the role of the insurance system of the Republic of Armenia in the economic development of the Republic of Armenia, studying the directions, scales and dimensions of its influence. Within the framework of this work, all possible aspects of the economic activity of the insurance companies of the Republic of Armenia, which could stimulate or hinder the economic progress of the country, were analyzed. An attempt was made to find the relationship between economic growth/real sector of the economy and the insurance market. The study led to the conclusion that the insurance system of the Republic of Armenia, having modest resources, has a positive impact on the economic situation of the country in almost all areas of its economic activity.

Keywords: *collected insurance premiums, free cash, economic stability, business continuity, financial potential, insurance payments, investment portfolio, reinsurance*

**ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ
ՀՀ ՄԱՐԶԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ**

ԵՆՈՔ ՀԱԿՈՒՑԱՆ, ԳԱԳԻԿ ԶԱԽՈՅԱՆ

Տարածքային համահարթ զարգացումը և մրցունակության բարձրացումը կարևոր են Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական կայուն աճի համար: Ուստի կառավարության կողմից մշակված տարածքային զարգացման ռազմավարությունները և ծրագրերը նպատակաուղղված են բնակչության եկամտի աղբյուրների դիվերսիֆիկացմանը, տարածքային զարգացման համահարթեցմանը, կենսապայմանների բարելավմանը, զբաղվածության հավասար մակարդակի ապահովմանը: Այս համատեքստում առանցքային է տարածքային զարգացման քաղաքականության արդյունքների գնահատման և վերահսկման ցուցանիշների համակարգի մշակումը: Հոդվածում ներկայացված են Տարածքային զարգացման ցուցանիշների համակարգը ու վերջինիս կառուցման մոտեցումը, որոնք մշակվել են «Աջակցություն տարածքային կառավարման նախարարությանը. աջակցություն տարածքային զարգացման գործընթացներին» ԵՄ տեխնիկական աջակցության ծրագրի շրջանակներում՝ Հայաստանում իրականացված և ընթացիկ տարածքային զարգացման բարեփոխումների համատեքստում: Առաջարկված ցուցանիշների համակարգը կարող է դառնալ տարածքային զարգացման քաղաքականության բարեփոխումների շնորհիվ ձեռք բերված արդյունքների գնահատման և վերահսկման գործընթացի հիմքը, կբացահայտի վարչատարածքային միավորների մրցակցային դիրքերը, կնպաստի տարածքային զարգացման քաղաքականության առաջնահերթությունների սահմանմանը և առավել արդյունավետ ու հիմնավոր որոշումների կայացմանը: Տարածքային զարգացման ցուցանիշների համակարգը հոդվածում վերլուծվում է ՀՀ մարզերի որոշ օրինակով (2010-2021 թթ.): Ստացված արդյունքները ցույց են տալիս ՀՀ մարզերի զարգացման նշանակալի տարբերությունները, վերջին տասնամյակում կատարված փոփոխությունները:

Բանալի բառեր – *տարածքային զարգացում, ցուցանիշների համակարգ, մոնիթորինգ, վարչատարածքային միավորներ, քանակական գնահատում, մրցունակություն, համահարթեցում*

Հայաստանի Հանրապետության տարածաշրջանները, ինչպես և այլ երկրներում, զգալիորեն տարբերվում են զարգացման մակարդակներով: Այս տարբերությունների համահարթեցման նպատակով 2016 թ. կառավարությունը ընդունել է «Հայաստանի Հանրապետության 2016-2025 թվականների Տարածքային զարգացման ռազմավարությու-

նը» և վերջինիս հիման վրա՝ այլ ռազմավարական ծրագրեր¹ ու հայե-
ցակարգեր: Այս քաղաքականության արդյունքները չափելու համար
անհրաժեշտ է մոնիթորինգի ու գնահատման ցուցանիշների համա-
խումբ: Միջազգային պրակտիկայում հաճախ կիրառվում է միայն մեկ
ցուցանիշ՝ մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն, որը հաշվարկվում է յուրաքանչյուր
վարչատարածքային միավորի համար²: Սակայն այն՝ որպես զարգաց-
ման ցուցանիշ, ունի որոշ թերություններ: Մասնավորապես, չի ներա-
ռում շրջակա միջավայրի ծախսերը, չի արտացոլում սոցիալական ան-
հավասարությունները, և պարտադիր չէ, որ գնահատի բարեկեցության
մակարդակը³: Հետևաբար՝ ՏՋ քաղաքականության արդյունավետությու-
նը չափելու համար անհրաժեշտ է այլընտրանքային ցուցանիշների
համակարգ, որը կգնահատի այն տնտեսության, հասարակության և
շրջակա միջավայրի շրջանակներում: Այն պետք է բացահայտի վար-
չատարածքային միավորների մրցակցային դիրքերը, նպաստի քաղա-
քականության առաջնահերթությունների սահմանմանը և ստացված
արդյունքների մոնիթորինգին: Այս հոդվածի նպատակը ցուցանիշների
այնպիսի համակարգ մշակելն է, որը հնարավորինս կբավարարի այս
պայմանները: Միջազգային պրակտիկայում նման համակարգերը կա-
ռուցվում են տվյալների հուսալիության, համեմատելիության, պար-
զության և հասանելիության հիման վրա⁴: Ցուցանիշների այսպիսի հա-
մակարգերը լայնորեն կիրառվում են զարգացող և զարգացած երկրնե-
րում: Օրինակ՝ Իսպանիայի տարածքային մրցունակության ինդեքս
(SUI)⁵, որը մշակել է երկրի էկոնոմիկայի և մրցունակության նախա-
րարությունը՝ Իսպանիայի 17 շրջանների մրցունակությունը գնահատ-
ելու համար: SUI-ն հիմնված է 57 ցուցանիշների վրա, որոնք նկարագ-
րում են տնտեսական զարգացման աստիճանը, նորարարությունները,
մարդկային կապիտալը և ենթակառուցվածքները: Տարածքային զար-
գացման ինդեքս (ՏՋԻ) Լեհաստանի⁶ համար մշակել է երկրի տարած-
քային զարգացման նախարարությունը՝ 16 նահանգների զարգացումը
գնահատելու համար: Այն բաղկացած է 40 ցուցանիշներից, որոնք նկա-
րագրում են տնտեսական զարգացումը, մարդկային կապիտալը, կյան-
քի որակը, ենթակառուցվածքները և շրջակա միջավայրը: Մեծ Բրիտա-

¹ Տե՛ս 2017-2025 թթ. Մարզային մակարդակի տարածքային զարգացման ռազմա-
վարություններ:

² Տե՛ս **Fingleton, B.** (2003). Models and Simulations of GDP per Inhabitant Across Europe's
Regions: A Preliminary View. In: Fingleton, B. (eds) European Regional Growth. Advances in
Spatial Science. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-07136-6_2

³ Տե՛ս **WIDUTO, A.** (2016). Beyond GDP: Regional development indicators.

⁴ Տե՛ս **Drewnowski, J.** (1972). Social indicators and welfare measurement: remarks on
methodology. The Journal of Development Studies, 8(3), էջ 77-90:

⁵ Տե՛ս **Mancha-Navarro, Tomás & Moscoso, Fabio & Santos, Juan.** (2017). A regional
competitiveness index for Spain. Revista de Estudios Regionales. էջ 67-94:

⁶ Տե՛ս **Bronisz, U., Heijman, W. & Miszczuk,** (2008) A. Regional competitiveness in Poland:
Creating an index . Jahrb Regionalwiss 28, էջ 133–143: <https://doi.org/10.1007/s10037-008-0026-y>

նիայում կիրառվում է տարածքային բարեկեցության ինդեքս (ՏԲԻ)⁷: Այս ցուցանիշը մշակել է ազգային վիճակագրության գրասենյակը՝ Մեծ Բրիտանիայի 12 շրջանների բարեկեցությունը չափելու համար: ՏԲԻ-ն հիմնված է 43 ցուցանիշների վրա, որոնք բնութագրում են առողջապահությունը, կրթությունը, զբաղվածությունը և շրջակա միջավայրը: Ակնհայտ է, որ տարածքային զարգացման ցուցանիշների համակարգերի կառուցման մոտեցումները տարբեր են և կախված են տվյալ երկրի տարածքային զարգացման ռազմավարությունից ու նպատակներից:

Ինչպես այլ երկրներում, այնպես էլ ՀՀ-ում տարածքային զարգացման գնահատման ցուցանիշների համակարգը պետք է բխի Հայաստանի տարածքային զարգացման ռազմավարությունից (ՀՏՁՌ)⁸, տարածքային զարգացման ռազմավարություններից (ՏՁՌ-ներ)⁹ և տարածքային զարգացման գործառնական ծրագրերից և դրանց նպատակներից: Վերջիններիս հիման վրա կառուցվել է Տարածքային զարգացման ցուցանիշների համակարգը (ՏՁՑՀ): Այն մշակվել է «ՏՁ կառավարման տեղեկատվական և ցուցանիշների համակարգի առաջարկ»-ի շրջանակներում: Առաջարկվող ՏՁՑՀ-ի նպատակներն են՝

- ռազմավարությամբ սահմանված նպատակների համար կատարված ներդրումների, գործընթացների և արդյունքների մոնիթորինգ ու գնահատում;

- բովանդակալից և պարբերական զեկույցների մշակում;

- ՏՁ քաղաքականության առաջնահերթությունների որոշման համար անհրաժեշտ տեղեկատվության տրամադրում:

Հիմք ընդունելով ՏՁ ռազմավարության հիմնական ուղղությունները՝ ՏՁՑՀ-ն բաղկացած է 7 ցուցանիշների խմբերից՝ աշխարհագրական դիրք, տնտեսական իրավիճակ, սոցիալական իրավիճակ, շրջակա միջավայր, նորարարություններ, ենթակառուցվածքներ, համայնքների բյուջետային գործընթացներ:

Այժմ ներկայացնենք ՏՁՑՀ-ի յուրաքանչյուր խմբի ցուցանիշները: Դրանք լինում են երկու տեսակ՝ առանցքային կամ ռազմավարական և լրացուցիչ: ՏՁՑՀ-ում ընդգրկված ցուցանիշները ընտրվել են՝ հիմք ընդունելով տվյալների առկայությունը, նրանց հրապարակման պարբերականությունը և հուսալիությունը:

Դիցուք, աշխարհագրական դիրքը բնութագրող ցուցանիշներն են՝ մարզի ընդհանուր տարածք (կմ²), գյուղատնտեսական նշանակության հողեր (տարածքի %-ը), վարելահող (տարածքի %-ը), անտառային տարածք (տարածքի %-ը), բարձրությունը ծովի մակարդակից, իսկ որպես

⁷ Տե՛ս Jackson, T., McBride, N., Abdallah, S., & Marks, N. (2008). Measuring regional progress: regional index of sustainable economic well-being (R-ISEW) for all the English regions:

⁸ Տե՛ս 2016-2025 թթ. Հայաստանի տարածքային զարգացման ռազմավարություն (ընդունվել է 2016 թ. հուլիսին):

⁹ Տե՛ս 2017-2025 թթ. Մարզային մակարդակի տարածքային զարգացման ռազմավարություններ (ընդունվել են 2017 թ. հուլիսին):

լրացուցիչ՝ ջերմաստիճանը (միջին տարեկան) և տեղումների ծավալը (միջին տարեկան): Այս ցուցանիշները արտացոլում են յուրաքանչյուր տարածաշրջանի բնական կարողությունները, բնութագրում են տնտեսության հնարավոր մասնագիտացումը՝ գյուղատնտեսություն, արդյունաբերություն և այլն:

Տնտեսական իրավիճակը բնութագրող ցուցանիշներն են՝ ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով, տնտեսապես ակտիվ բնակչությունը (%), զբաղվածությունը գյուղատնտեսության ոլորտում (%), ակտիվ ձեռնարկությունների թիվը 1000 բնակչի հաշվով, զբաղվածությունը մասնավոր ոչ գյուղատնտեսական հատվածում (%), գործազրկության մակարդակը (%), հանքարդյունաբերության արտադրանքի ծավալը, արդյունաբերության արտադրանքի ծավալը, գյուղատնտեսության համախառն արտադրանքը, ծառայությունների ծավալը, ընդհանուր ներդրումների ծավալը, արտահանման ծավալը, իսկ որպես լրացուցիչ՝ տղամարդկանց և կանանց գործազրկության մակարդակը, ավանդների ծավալը մեկ անձի հաշվով, ռոռզվող վարելահողերի մասնաբաժինը, ոչ ֆորմալ զբաղվածությունը, միջին ամսական անվանական աշխատավարձը, ուղևորային և ներհանրապետական բեռնափոխադրումների ծավալները: Առաջարկվող ցուցանիշները ներառում են տնտեսական զարգացման հիմնական բաղադրիչները՝ ՀՆԱ, ներդրումներ, աշխատուժ: Այս խմբի ցուցանիշների միջոցով ՏԶ քաղաքականության արդյունքները գնահատվում են մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի և տարածաշրջանային տնտեսության ճյուղային կառուցվածքի հիման վրա: Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ որոշ ցուցանիշների դեպքում տվյալները կա՛մ բացակայում են, կա՛մ թերի են:

Սոցիալական իրավիճակը բնութագրող ցուցանիշներ են՝ աղքատության մակարդակը (%), աշակերտների թիվը 1 ուսուցչի հաշվով, բժիշկների թիվը 1000 անձի հաշվով, սոցիալական ապահովագրության, կրթության և բժշկական ծառայությունների գծով տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծախսերը, կենսաթոշակառուների տոկոսը ընդհանուր բնակչության մեջ, սոցիալական նպաստ ստացողների մասնաբաժինը, իսկ որպես լրացուցիչ՝ ժամանցի / մշակութային կենտրոններ հաճախումները 1000 անձի հաշվով, բնակարանի միջին չափը, բնակչության բնական աճը, միգրացիան: Հասարակության և սոցիալական քաղաքականության արդյունավետության գնահատման ցուցանիշները առնվազն պետք է բնութագրեն կրթության, առողջապահության, սոցիալական ապահովության և մշակույթի ոլորտները: Առաջարկվող ցուցանիշներն ընտրվել են հենց այս պահանջից ելնելով: Այս ենթախումբը ներառում է հասարակության անդամների բարեկեցության և հանրային ծառայությունների մատչելիության ցուցանիշները: Այս խումբը պետք է նաև ներառեր բարձրագույն կրթության ցուցանիշները, սակայն եղած տվյալները վստահելի չեն:

Շրջակա միջավայրը բնութագրող ցուցանիշներն են՝ մթնոլորտային

արտանետումների ծավալը մեկ կազմակերպության հաշվով, ջրի աղտոտվածության աստիճանը, քաղաքային թափոնները (տոննա/բնակիչ), լրացուցիչ բնապահպանական իրավունքի խախտումները, շրջակա միջավայրի պահպանության տեղական ծախսերը: Այս խումբը պետք է ներառի հետևյալ ոլորտների ցուցանիշները՝ աղտոտվածություն, կենսաբազմազանություն և էներգաարդյունավետություն: Մակայն առաջարկվող ցուցանիշների ցանկը թույլ է տալիս գնահատել միայն աղտոտվածությունը: Հարկ է նշել էներգաարդյունավետության մի շարք ցուցանիշներ, մասնավորապես այլընտրանքային էներգիայի կարողությունների և այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրներում ներդրումների վերաբերյալ ցուցանիշների մշակման անհրաժեշտությունը:

Նորարարությունները բնութագրող ցուցանիշներն են՝ գիտական հաստատություններում զբաղվածների թիվը, հետազոտության և զարգացման ծախսերը որպես ՀՆԱ-ի % (ընդհանուր, պետական և մասնավոր): ՀՀ-ի դեպքում նորարարության մասին տվյալները սակավ են: Առավել լայնորեն կիրառվող ցուցանիշները, ինչպիսիք են՝ բարձր տեխնոլոգիական արտոնագրերի քանակը, գիտության և տեխնոլոգիայի մարդկային ռեսուրսները, գիտական հրապարակումները և այլն, հասանելի չեն: Այդ իսկ պատճառով առաջարկվում է որպես վերջիններիս մոտարկում կիրառել գիտական հաստատություններում աշխատող մարդկանց թիվը:

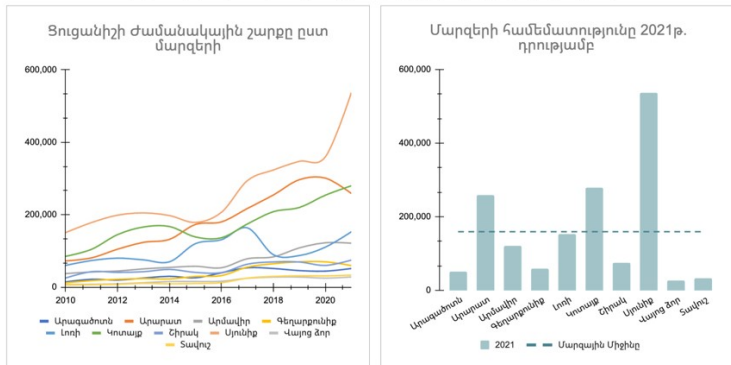
Ենթակառուցվածքներ բնութագրող ցուցանիշները ներառում են՝ գազաֆիկացված բնակարանների և բնակելի տների %-ը, սպառողներին ջրամատակարարման ծավալը, սպառողներին բնական գազի մատակարարման ծավալը, վերանորոգված ճանապարհների տոկոսը, իսկ լրացուցիչները՝ ջրի կորուստների ծավալները, ընդհանուր ճանապարհային համակարգի երկարությունը: Այս ցուցանիշները բնութագրում են տարածաշրջանային զարգացման երկու հիմնական ասպեկտները՝ կոմունալ ծառայությունների առկայությունը և ճանապարհների որակը:

Համայնքների բյուջետային գործընթացները բնութագրող ցուցանիշներ են՝ բյուջեի հավելուրդ/դեֆիցիտը, հարկային եկամուտի ծավալը, վարչական ծախսերը, սուբսիդիաները, հասարակական կարգի և անվտանգության ապահովման ծախսերը, հիմնական կապիտալի սպառումը, իսկ որպես լրացուցիչներ՝ հանրային ծառայությունների գծով ծախսերը (%), տնտեսական հարցերի գծով ծախսերը, ապրանքների և ծառայությունների հարկերից եկամուտը, եկամուտի, շահույթի և կապիտալի հարկերից եկամուտները, միջազգային առևտրի և գործարքների հարկերից եկամուտը, տուգանքներից, տույժերից և բռնագանձումներից եկամուտները: Առաջարկվող ցուցանիշները հիմնված են տեղական բյուջեի հիմնական բաղադրիչների վրա և կնպաստեն համայնքների ընդհանուր եկամուտների/ծախսերի մոնիթորինգին: Ինչպես նշեցինք, SՁՑՀ-ն պետք է նաև տեղեկատվություն տրամադրի ֆինանսավոր-

ման/սուբսիդավորման նպատակով մարզերի/համայնքների ընտրության գործընթացին: Ուստի, այս ցուցանիշների խումբը պարտադիր է:

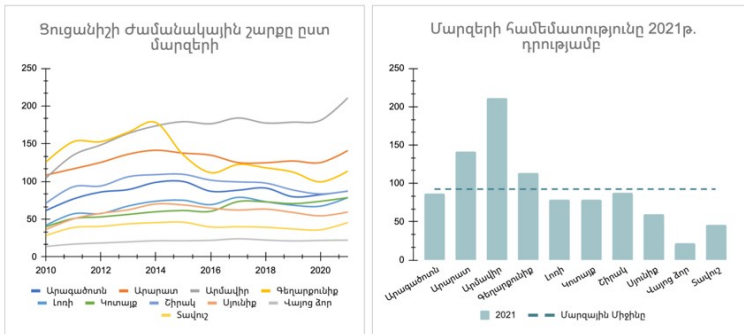
Այսպիսով, առաջարկվող ՏՁՑՀ-ի շրջանակներում դիտարկվող ցուցանիշները թույլ են տալիս ամբողջովին գնահատել իրականացվող բարեփոխումների արդյունավետությունը, համեմատական վերլուծություն իրականացնել վարչատարածքային միավորների միջև: Այժմ ներկայացնենք որոշ հիմնական ցուցանիշներ և դրանց համեմատական վերլուծությունը ՀՀ մարզերի օրինակով 2010-2022 թթ.: Վերլուծության այս բաժինը հիմնված է ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի կողմից հրապարակված 2010-2021 թթ. տվյալների վրա¹⁰: Նշենք, որ Երևանը չի դիտարկվում:

Արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը (ընթացիկ գներով, մլն. դրամ)

Արդյունաբերական արտադրանքի ծավալը. այս ցուցանիշը հիմնականում գրանցել է կայուն աճ: Մարզերում 2021-ին արտադրված արտադրանքի ծավալը 2011-ի համեմատ եռապատկվել է (+ 277% աճ): Այս ցուցանիշի աճը բոլոր մարզերում +100%-ից բարձր է: 2021 թվականին մարզերում արտադրված ընդհանուր արտադրանքի մեջ ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունի Սյունիքը՝ 35%, մինչդեռ որոշ մարզերի կշիռը 3%-ից պակաս է: Մարզերում արտադրության մեջ ավելի քան 10% մասնաբաժին ունեն միայն Սյունիքը, Արարատը և Կոտայքը:

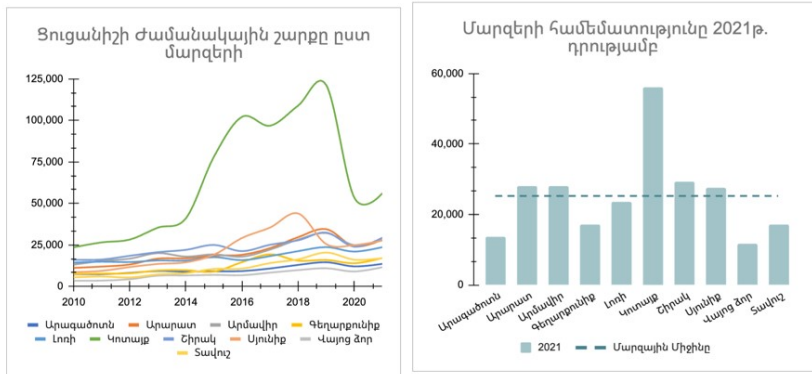
Գյուղատնտեսության ծավալը (ընթացիկ գներով, մլրդ. դրամ)

¹⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2022, 2018, 2013:

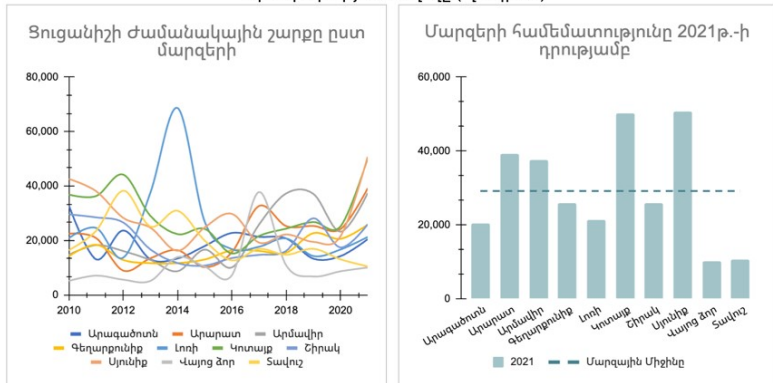
Գյուղատնտեսության ծավալը. Արարատյան դաշտում գտնվող Արմավիրը և Արարատն ունեն գյուղատնտեսության ամենաբարձր ներուժը: Այս երկու մարզերը Գեղարքունիքի հետ ունեն գյուղատնտեսական արտադրանքի միջինից բարձր ծավալներ: 2010 թվականից ի վեր Արմավիրը և Գեղարքունիքը ցուցանիշի ամենամեծ աճն են գրանցել, սակայն 2015 թվականից Գեղարքունիքը զգալի անկում է ապրել: Այս աճի և նվազման պատճառն այն է, որ Սևանա լիճն ամբողջությամբ ներառված է մարզի տարածքում, ուստի ամբողջ ձկնորսական ներուժը շահագործվել է մինչև սահմանափակումների կիրառումը:

Ծառայությունների ծավալը (մլն. դրամ)

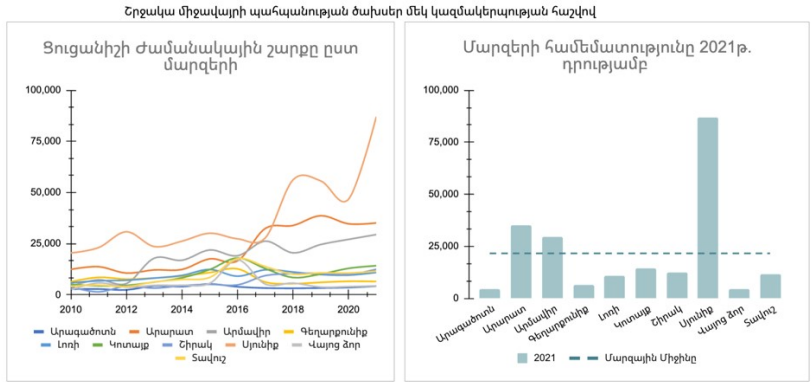
Ծառայությունների ծավալը. Կոտայքում ծառայությունների ծավալն զգալիորեն գերազանցում է մարզային միջինը: Փոփոխությունների ամենաբարձր տեմպերը գրանցել է Կոտայքը, որը կարող է պայմանավորված լինել օրենսդրական որոշակի փոփոխություններով: Ծառայությունների ծավալների մեծ աճ ունեցող մյուս մարզը Սյունիքն է: Սրան նպաստում են Իրանի հետ սահմանը և այն, որ Սյունիքում է գրանցվել ՀՀ մարզերից ամենաբարձր միջին աշխատավարձը:

Շինարարության ծավալը (մլն. դրամ)

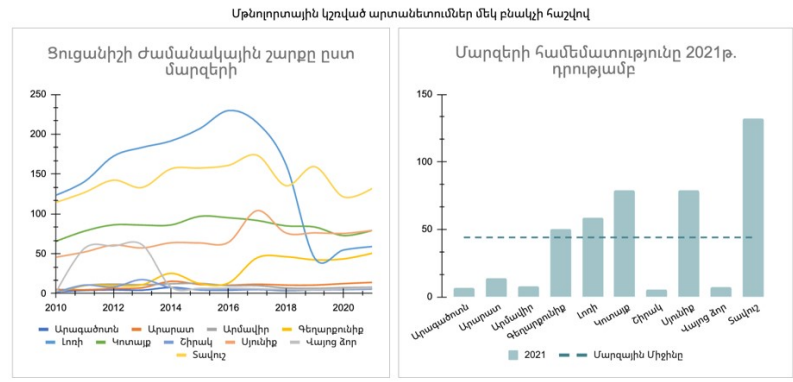

Շինարարության ծավալը. 2021 թ. 2011-ի համեմատ Տավուշը և Լոռին ունեն շինարարության ծավալների զգալի նվազում՝ համապատասխանաբար -55% և -10%: Սյուն կողմից աճի բարձր տեմպեր ունեն

Վայոց ձորը, Արմավիրը և Արարատը: Այս մարզերում շինարարության բարձր մակարդակը կարող է պայմանավորված լինել ճանապարհների և մայրուղիների շինարարությամբ:

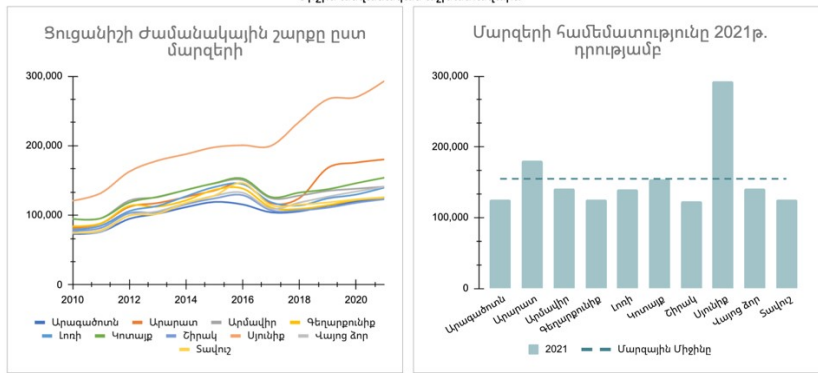

Շրջակա միջավայրի պահպանության ծախսեր մեկ կազմակերպության հաշվով. այս ցուցանիշը համեմատաբար բարձր է Սյունիքում, Արմավիրում և Արարատում: Վերջին տարիներին ամենաբարձր աճն ունեն Արարատը, Շիրակը և Սյունիքը՝ համապատասխանաբար 112%, 158% և 218%: Մեկ կազմակերպության հաշվով շրջակա միջավայրի ծախսերի ամենացածր մակարդակն ունեն Վայոց ձորը և Արագածոտնը: Դրա պատճառներից մեկը կարող է լինել այս մարզերում տնտեսական ակտիվության ցածր մակարդակը: Իսկ Սյունիքի բարձր ցուցանիշը պայմանավորված է հանքարդյունաբերության բարձր կենտրոնացվածությամբ:

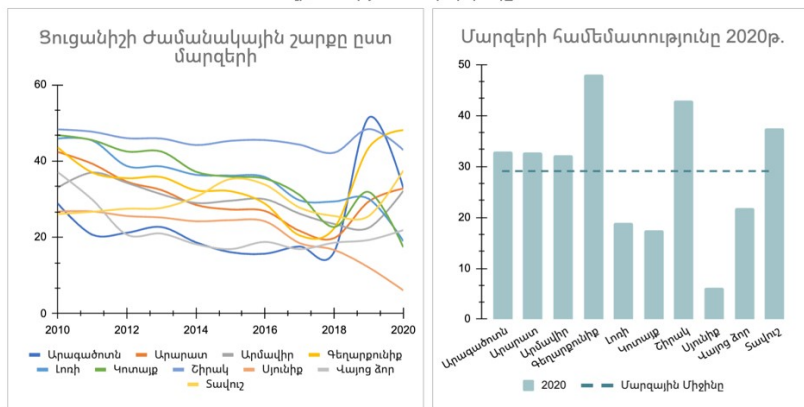
Մթնոլորտային կշռված արտանետումներ մեկ բնակչի հաշվով. այս ցուցանիշի ամենաբարձր մակարդակը Կոտայքում, Տավուշում և Սյունիքում է: Դա կարելի է բացատրել այս շրջանների տնտեսական եզակի զարգացմամբ:

Միջին անվանական աշխատավարձ

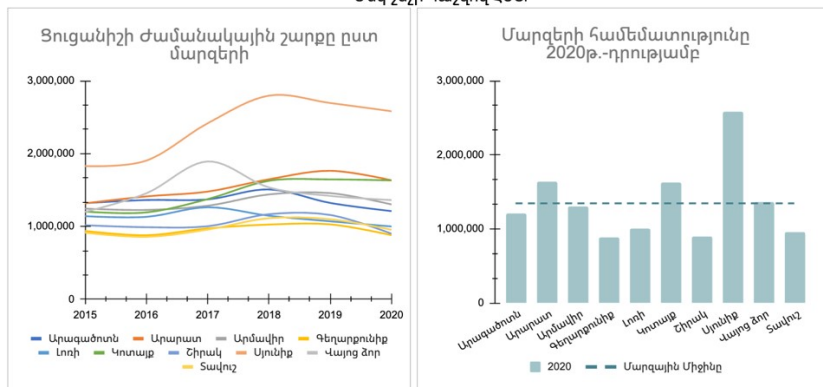
Միջին անվանական աշխատավարձերը. մարզերում միջին անվանական աշխատավարձը կայուն աճ է գրանցել վերջին տասնամյակում: 2012 թ. ոչ միանշանակ աճը կարելի է բացատրել մեթոդաբանական փոփոխություններով: Ամենաբարձր արժեքը Սյունիքում է: Ամենացածր մակարդակը Արագածոտնում է: Դա կարելի է բացատրել այս տարածաշրջանում տնտեսական ակտիվության ցածր մակարդակով:

Աղքատության մակարդակը

Աղքատության մակարդակը. այս ցուցանիշը ամենաբարձրն է Շիրակում, Լոռիում, Կոտայքում և Տավուշում: Շիրակի և Լոռու դեպքում ցուցանիշը պատմականորեն ամենաբարձրն է եղել մասամբ այն պատճառով, որ մարզերը դժվարությամբ են վերականգնվել Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքներից: Երկարաժամկետ հատվածում ցուցանիշի տատանումները պայմանավորված են մեթոդաբանության փոփոխությամբ, որը սահմանափակում է համեմատական վերլուծության իրականացման հնարավորությունը:

Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ

Ինչպես արդեն նշեցինք, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն ամբողջությամբ չի կարող ներկայացնել ՏՋ քաղաքականության արդյունավետությունը, բայց այն լայնորեն կիրառվում է միջազգային պրակտիկայում, ուստի ներառված է ՏՋՀ-ի մեջ: Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն ամենաբարձրն է Սյունիքում, իսկ ամենացածրը՝ Գեղարքունիքում, Լոռիում և Շիրակում:

Ամփոփելով ՏՋՀ-ի կառուցման մոտեցումը և այնտեղ ներառված որոշ ցուցանիշների վերլուծությունը՝ պետք է ընդգծել, որ այս համակարգում ներառված ցուցանիշները անհրաժեշտ է դիտարկել որպես մեկ ամբողջություն: ՏՋ քաղաքականության առավել արդյունավետ գնահատման համար կարևոր է նաև այս ցուցանիշների կառուցումը համայնքների համար: Ավելացնենք նաև, որ գնահատման գործընթացի արդյունավետության բարձրացման համար անհրաժեշտ է մշակել բաղադրյալ ցուցիչներ, որոնք կներառեն մի քանի պարզ ցուցանիշներ և թույլ կտան ամփոփ ներկայացնել մարզերի կամ համայնքների թե՛ տնտեսական, թե՛ սոցիալական, թե՛ ֆինանսական իրավիճակը ու դրանց վրա ՏՋ քաղաքականության ազդեցությունը:

ЕНОК АКОПЯН, ГАГИК ЧАХОЯН – Система индикаторов регионального развития: на примере регионов РА. – Территориальное развитие и конкурентоспособность важны для устойчивого экономического развития Республики Армения. Именно поэтому стратегии и программы регионального развития, разрабатываемые правительством, направлены на диверсификацию источников доходов населения, выравнивание территориального развития, улучшение условий жизни, обеспечение одинакового уровня занятости. В этом контексте ключевое значение имеет разработка системы показателей оценки и контроля результатов политики территориального развития. В данной статье представлены Система индикаторов территориального развития и подход к ее построению, разработанные в ходе «Поддержки Министерства территориального управления. Поддержка процессов территориального развития» в рамках программы технической помощи ЕС, в контексте реализуемых и текущих реформ территориального развития в Армении. Предложенная система показателей может стать основой для процесса оценки и контроля результатов, достигнутых в результате реформ политики территориального развития, позволит выявить конкурентные позиции администра-

тивно-территориальных единиц, будет способствовать установлению приоритетов политики и принятию более эффективных решений. На основе Системы показателей территориального развития в статье представлен анализ некоторых показателей на примере регионов РА в 2010-2021 гг. Полученные результаты показывают существенные различия в развитии регионов РА, происходящие изменения за последнее десятилетие.

Ключевые слова: *территориальное развитие, система показателей, мониторинг, административно-территориальные единицы, количественная оценка, конкурентоспособность, выравнивание.*

YENOK HAKOBYAN, GAGIK CHAKHOYAN – *Regional Development Indicators System: Case Study of the RA Regions.* – Territorial development and competitiveness is important for the sustainable economic development of the Republic of Armenia. That is why the regional development strategies and programs developed by the government are aimed at diversifying the sources of income of the population, equalizing territorial development, improving living conditions, and ensuring the same level of employment. In this context, the development of a system of indicators for evaluation and control of territorial development policy results is vital. This article presents the System of Territorial Development Indicators and the approach to its construction, developed during "Support to the Ministry of Territorial Administration. Support for territorial development processes" under the EU technical assistance program, in the context of territorial development reforms implemented and ongoing in Armenia. The proposed system of indicators can serve as a basis for the evaluation and control process of the results achieved due to territorial development policy reforms, will reveal the competitive positions of administrative territorial units, will contribute to the setting of territorial development policy priorities and more effective decision-making. Based on the System of Territorial Development Indicators, the article presents the analysis of some indicators on the example of the RA regions in 2010-2021. The obtained results show the significant differences in the development of the RA regions, the ongoing changes, made in the last decade.

Key words: *territorial development, indicator system, monitoring, administrative territorial units, quantitative assessment, competitiveness, equalization*

HELLINGER'S DISTANCE TO NORMAL DISTRIBUTION AS MARKET INVARIANT

MESROP MESROPYAN, VARDAN BARDAKHCHYAN

Main purpose of distance based portfolio constructions is for portfolio imitation. Here we used distance from normal distribution for other purpose. We attempted to find static market invariant within possible linear combinations of given random variables. We conjectured that “closeness” to normal distribution of possible portfolios in market may reliably represent market microstructure with possible correlations between assets. Taking the squared Hellinger’s distance, we sought for each level of desired mean return the portfolio whose return distribution is closest to Gaussian, with variance taken from efficient frontier found by initially solving mean-variance problem. We found that minimal distance differs significantly from market to market. The sensitivity check showed small average sensitivity for 5% change of a 5% portion of data, small sensitivity for adding new variables in simulated market, and extreme sensitivity to bin numbers. Though distance to normality differed among markets, its sensitivity being small enough in average sometimes showed extreme changes.

Keywords: *Market invariant, Sensitivity analysis, Hellinger’s distance, distance to normal distribution, financial portfolio theory, simulated market, Student’s distribution*

1. Introduction and motivation

The hunt of market invariants has motivated authors to incorporate various interdisciplinary techniques.

All of them use slightly different definitions of market invariant, use different techniques to derive them, and for different purposes. Invariants in general are quantities which are not affected when some transformation of given class occur. However, in financial data they are perceived slightly differently. Some authors define market invariants to be random variables or random vectors the distribution of which does not change over time. Some authors treat market invariants as variables which are enough robust either remaining in small interval when time changes, or experiencing small or no change when data is transformed (e.g. scaled).

Also there are several purposes for determining market invariant. For example (Reddy and Sebastin 2008) used market invariants to determine market manipulation. Some authors used market invariants as a tool of market segmentation by their characteristics, i.e different values of market invariants corresponded to different segments of market.

Some authors define market invariants as universal constants.

Latest theory proposed by Kyle and Obizhaeva¹ take axiomatic approach to

¹ See (Kyle and Obizhaeva, Market microstructure invariance: Empirical hypotheses 2016)

define one such possible constant, which later proved good enough empirically².

They proposed $\frac{R}{N^{3/2}}$, with R total risk traded, and N number of daily bets

(or bettors). This universal constant is applicable to a market in whole.

Other authors use more intuitive approach to finding invariants. Reddy and Sebastian³ proposed as market invariant entropy. Their motivation was based on dynamical systems theory. Though they name two other possible measure used to identify (describe) non-linear system, namely Lyapunov exponent and correlation dimension. Pincak⁴ analyzed foreign exchange markets (namely EUR/USD) series by means of string theory. Their inspiration was from later developments in physics. As invariant they proposed weighted sum of one lag correlations between returns in given time interval with weights following Gibbs distribution.

In these last two papers the market invariant is invariant of specific time series. On the other hand, Borghesi et.al.⁵ considered correlations between log-returns of different groups of assets. After subtracting mean log-return, the correlation between new series was checked for invariance. (Four other form of correlations were analyzed and compared).

Our purpose of defining possible market invariant is pure for diagnostic use and differentiating between several markets. Here we treat market invariant as some measure specific to given market (given class of financial securities) that is enough robust to changes in data. Our analysis is based on portfolio construction, and as such techniques described here cannot be applied to one security time series.

Our analysis is based upon the consideration that log-returns are indeed invariants, most of authors take this as granted⁶. So we do not perform time series analysis or any other kind of modeling, and treat the log-returns of one time-series as i.i.d r.v.-s.

The main idea is to construct portfolio closest in distribution to Gaussian.

So we do make use of statistical distances. For each level of expected return, we find the minimum distance portfolio (expressed in portfolio weights). And among the collection of these "best" portfolios we determine one which has minimum of all distances. The distance found will be the measure (we believe to be a robust), differing from market to market.

In some sense the invariant estimated shows non-gaussianity of the market considered. Thus it is alike Negentropy⁷ but with crucial differences that we hold constant only expectation and we take distance of linear combination of a strictly bounded set of random variables.⁸

² See (Bucci, et al. 2020, Kyle, Obizhaeva and Tuzun, Microstructure invariance in U.S. stock market trades 2020)

³ See (Reddy and Sebastian 2008)

⁴ See (Pincak 2013)

⁵ See (Borghesi, Marsili and Micciché 2007)

⁶ See for example (Attilio 2005)

⁷ For details see in book (Hyvärinen, Karhunen and Oja 2001)

⁸ We don't use Ex-Kurtosis measure as well due to the drawbacks described in (Hyvärinen, Karhunen and Oja 2001).

Here we use the Hellinger's distance⁹ for simplicity of its form, though other statistical distances can also be used.

The use of normal distribution is inspired by central limit theorem (CLT), and thus by the hope that big markets will eventually yield these distances to be 0. The second reason to use normal distribution is based on pure practical considerations. The class of elliptic distributions is easier to analyze, as two parameters (mean and variance) is enough to describe portfolio and it is easier to make any form of predictions.

Market invariant based on portfolio construction means that we analyze properties of linear combinations (in our case convex combinations, with non-negative weights), instead of using any other functional form of given data. One reason for this is obvious: generally trading is linear combination of securities. If something is internally constant in linear combination of given securities returns, it will be useful to derive it explicitly.

The other reason is that constructing portfolio in the manner is pure static procedure (though based on historical data, when we analyze distributions), so if something remains close to constant, it wouldn't vary much when time passes. So internally formulation in form of static optimization is preferred without regard to specific future time horizons. While most authors take invariant to be internal characteristic of one or several time series over specific time intervals, we prefer to analyze one time characteristics.

We conduct sensitivity analysis on pure empirical basis, to check robustness of the distance. The techniques used can be treated as solving portfolio optimization problem, where squared Hellinger's distance is used as risk measure. As thus sensitivity analysis of minimal squared Hellinger's distance is in fact portfolio sensitivity analysis (like ones for mean-variance or VaR measures¹⁰). As Hellinger's distance is formulated by probability measures (distribution functions), the matrix perturbation techniques used by Best and Grauer¹¹ cannot be applied.

The paper is organized as follows. In section 2 the general problem of constructing portfolio with minimal Hellinger distance from normal distribution is stated, computational techniques are showed and result are briefly summarized. In section 3 result of sensitivity analysis are shown. The paper ends with discussion and conclusion.

2. Hellinger's distance based portfolio construction

Classical formulation of mean-variance portfolio is the following.

⁹ For general approach to probability we refer to (Svetlozar, et al. 2011)

¹⁰ Two main papers on this topic are (Gourieroux, Laurent and Scaillet 2000., Stoyanov, Rachev and Fabozzi 2013)

¹¹ See the seminal paper by authors (Best and Grauer 1991)

$$\begin{cases} E(X) = \bar{e} \\ \text{Var}(X) \rightarrow \min \\ X = \sum X_i \\ w_i \geq 0 \\ \sum w_i = 1 \end{cases} \quad (1)$$

Solving the system above one get the portfolio with minimum variance for each level of expected return. X_i -s represent returns of each asset. We confine ourselves to the case of logarithmic return. The weights w_i -s represent the percentage of money in each asset. We assume only long positions i.e. $w_i \geq 0$.

Our goal of constructing portfolio with minimum Hellinger's distance (or squared one) can be formulated by following problem.

$$\begin{cases} E(X) = \bar{e} \\ H^2(X, N) \rightarrow \min \end{cases} \quad (2)$$

Where $H(X, Y)$ – is Hellinger's distance between X, Y r.v.-s.

Here we use (X, Y) , $H(F_X, F_Y)$ and in absolutely continuous case $H(f_X, f_Y)$ interchangeably.

In other words, Hellinger's distance should be the least from normally distributed random variable. Parameters of desired normal distribution are got from solving (1) problem. So More generally we solve the following.

$$\begin{cases} E(X) = \bar{e} \\ H^2(X, N(\bar{e}, \text{Var}(X^*(\bar{e}))) \rightarrow \min \\ w_i \geq 0 \\ \sum w_i = 1 \end{cases} \quad (3)$$

with $X^*(\bar{e})$ being solution of (1).

After solving (3) we take minimum of all Hellinger distances $(H^*)^2 = \min_{\bar{e}}(H^2(\bar{e}))$.

For continuous case

$$H^2(f, g) = 1 - \int \sqrt{f(x)g(x)} dx \quad (4)$$

To solve the problem with discrete data we do binning process¹², which will yield by to continuous distribution represented by simple function.

The distance between these kind of distributions will take the following form:

$$\int_{\alpha_j}^{\alpha_{j+1}} \sqrt{f_Y(x)} = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \int_{\alpha_j}^{\alpha_{j+1}} e^{-\frac{(x-\mu)^2}{2\sigma^2}} dx \xrightarrow{\sigma_1 = \sigma\sqrt{2}} \sqrt{2}\sqrt{\sigma}(2\pi)^{\frac{1}{4}} (F_N(\alpha_{j+1}|\mu, \sigma_1^2) - F_N(\alpha_j|\mu, \sigma_1^2)) \quad (5)$$

Where X is the distribution got by binning process, thus take fixed values on subintervals of $[a, b]$. Let $[\alpha_j, \alpha_{j+1}]$ be exactly the intervals where $f_X(x)$ take fixed values ($j = \overline{0, n-1}$), with $\alpha_0 = a$ and $\alpha_n = b$. Denoting those val-

¹² We exactly use binning, instead of kernel methods as of simplicity of calculations, and one more reason. The kernel methods have one more parameter which (as we checked) will add sensitivity to given solutions. The method is sensitive to what kernel is used.

ues by O_j for each interval, we will have the following form

$$H^2(X, Y) = 1 - \sum_{j=0}^{n-1} O_j \int_{\alpha_j}^{\alpha_{j+1}} \sqrt{f_Y(x)} dx \quad (6)$$

Generally O_j -s are any numbers, not bound to be different. We take the interval cut enough fine to have one value for each interval.

Whenever the counterpart's (Y's) distribution is normal (i.e. $f_Y(x)$ is density of normal distribution), we will the following:

$$\int_{\alpha_j}^{\alpha_{j+1}} \sqrt{f_Y(x)} = \frac{1}{\sigma \sqrt{2} (2\pi)^{\frac{1}{4}}} \int_{\alpha_j}^{\alpha_{j+1}} e^{-\frac{(x-\mu)^2}{4\sigma^2}} dx \xrightarrow{\sigma_1 = \sigma\sqrt{2}} \sqrt{2}\sqrt{\sigma} (2\pi)^{\frac{1}{4}} (F_N(\alpha_{j+1}|\mu, \sigma_1^2) - F_N(\alpha_j|\mu, \sigma_1^2)) \quad (7)$$

We noted that for different types of market the minimum squared Hellinger's distance is different.

More formally we found the following result for 3 different markets - Stock market of specific types of stock, exchange market and purely simulated market of correlated student's distributions with different degrees of freedom.

We used 4 randomly generated Student's distributions with 4, 3, 3 and 2 degrees of freedom. We got correlated variables with Cholesky decomposition of randomly taken correlation matrix. The data was taken to be 810 data, for each (approx. 3 years). We took 4 stocks of nearly the same branch (Cisco, Intel, Microsoft, NVIDIA), for the period of 3 years. And lastly we analyzed foreign exchange market data. We took data up to 7th month of 2020, of approximately 3 years (After that war started at Nagorno-Karabakh, which influenced our money market, and exchange rates).¹³. Squared Hellinger's distance for each market are shown in **Table I**.

Table 1

Squared Hellinger's distance calculated for 3 different markets

	Simulated data market	Stock Market	Exchange market
H^2	0.0127	0.027	0.0149

3. Sensitivity Analysis

Generally, under sensitivity analysis in optimization problems it is meant sensitivity checking depending of initial conditions or parameters. In this general form sensitivity of our problem seems infeasible as we deal with general distributions. So we checked sensitivity by randomly "editing" data.

We did 2 types of sensitivity check.

First we changed randomly taken portion of data, by random but restricted magnitude. We then computed percentage change, per 5 (smaller choices make to minor differences) of changed data. Here we report both absolute values of change and percentage.

Next we checked effect of changes in binning number. All the analysis was done by Python 3.10. We used Excel 2019 (for data preprocessing).

For the last part it is reasonable to expect that adding new variable will decrease the minimal Hellinger distance by CLT. However, when we speak about initial small number of variables it is not straightforward with adding one new.

¹³ The data is in open access, so anybody can conduct the same analysis (we made use of Central bank of Armenia cba.am provided data for exchange market).

For binning procedure change of number of bins must be expected to bring to extreme changes in Hellinger.

For the first two procedures nothing exact can be expected.

We randomly changed a portion of initial data by random amount up to 1000 times and calculated average change in each case. The sensitivity in percentages and respective average absolute values are shown in **Table II**.

Table 2

Change in squared Hellinger due to change of 5% of data of maximum 5% of their value

	Simulated data	Stock	ForEx
Percentages	3.02%	1.01%	5.51%
Absolute values	0.00039125	0.000299	0.00092

We got the result for binning procedure and adding new variable (with student distribution with 3 degree of freedom, correlations chosen at random between (-1,1) but confining to correlation matrix remaining positive definite) for simulated data presented in **Table III**.

Table 3

Change in Hellinger due to change in bin number by 1 or adding new variable (results stated in percentages)

	Simulated data market
Binning	~10.1%
New variable	~2.04%

4. Discussion and conclusion

We have conducted a general sensitivity analysis for the minimum squared Hellinger's distance for 3 different financial markets.

There are several reasons to cast doubt about the results presented.

This sensitivity analysis lacks statistical background, i.e. we can't check statistically whether the results found reveal the true picture. However, we have conducted big enough number of simulation to check.

Second, the optimization procedure is not smooth one. Thus the initial guess of weights had crucial role. (We checked for enough fine grid, but we didn't combine finite difference techniques).

But generally the procedure revealed that only substantial changes can bring to changes minimum squared Hellinger's distance. Though we found generally less than 5% change in response to 5% change of initial data, one should note that we considered 5% change in only 5% of data. Anyway, small changes had extremely less effect. Obviously adding some dominant (in mean-variance sense) and normally distributed random variables to the market, it would drug the Hellinger down. So the measure proposed is showing how much efficient frontier is composed of close to normal elements.

Two things to note, is that obviously if all returns in market considered are normally distributed, one will get 0 Hellinger. However, though it can be supposed, that the bigger the market, the smaller Hellinger it would have, there are some source of doubt about it.

As we consider the distance to normal with mean and variance that of efficient frontier. It is generally known that Markowitz's mean-variance portfolio

tends to use only small number of instrument for each level mean return. If this small number can be combined to get closer to normal, the Hellinger will decrease substantially, otherwise the changes will be not that big.

Much further work should be done to find out whether the minimal Hellinger is indeed market invariants or not, both empirical and theoretical. One must keep in mind that this is not smooth (or even continuous) optimization problem, so convergent iterative methods will not be best choices.

For nonlinear combinations uniquely (or close to uniquely) representing market more steps are needed to be taken.

ՄԵՍՐՈՊ ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ, ՎԱՐԴԱՆ ԲԱՐԴԱԽՉՅԱՆ – Հեղինգերի հեռավորությունը նորմալ բաշխումից՝ որպես շուկայական ինվարիանտ – Հավանականության հեռավորությունների վրա կառուցվող արժեթղթերի պայուսակների հիմնական նպատակը այլոց պայուսակների իմիտացիան կամ կրկնօրինակումն է: Հոդվածում օգտագործվել են դրանք այլ նպատակով: Փորձ է արվել գտնելու ստատիկ շուկայական ինվարիանտ՝ տրված պատահական մեծությունների գծային կոմբինացիաներից: Առաջ է քաշվում այն վարկածը, որ հնարավոր պայուսակների նորմալ բաշխմանը «մոտ լինելը» թույլ կտա թվայնացնել շուկայական միկրոկառուցվածքը՝ արտացոլելով արժեթղթերի միջև կորելյացիաները: Նախապես լուծելով Մարկովիցի միջին վարիացիայի օպտիմիզացման խնդիրը՝ սպասվող եկամտաբերության ցանկացած մակարդակի համար փնտրվում է այն պայուսակը, որի եկամտաբերության բաշխումը ամենամոտն է Գաուսի այն բաշխումին, որի պարամետրերը վերցվում են միջին վարիացիա խնդրի արդյունավետ սահմանագծից: Այդ նպատակով օգտագործելով Հեղինգերի հեռավորության քառակուսին՝ հեղինակները պարզել են, որ նվազագույն հեռավորությունը տարբեր շուկաներում էականորեն տարբեր է: Կատարվել է զգայունության վերլուծություն, որը ցույց է տվել, որ դիտարկվող հեռավորության չափը քիչ զգայուն է սոլյալների 5%-ի 5% առավելագույն շեղման հանդեպ, քիչ զգայուն է շուկայի նոր պատահական մեծության ավելացման նկատմամբ և էականորեն զգայուն է զամբյուղների (հիստոգրամային) քանակի հանդեպ: Այդուհանդերձ, թեև նորմալ բաշխումից հեռավորությունը էականորեն տարբեր է ըստ շուկաների և ունի քիչ զգայունություն, այն երբեմն ցույց է տվել էական տարբերություններ՝ կախված նախնական պարամետրերի փոփոխություններից:

Բանալի բառեր - շուկայական ինվարիանտ, զգայունության վերլուծություն, Հեղինգերի հեռավորություն, նորմալ բաշխումից հեռավորություն, ֆինանսական պայուսակների տեսություն, սինուլացված շուկաներ, Մթյունդենտի բաշխում

МЕСРОП МЕСРОПЯН, ВАРДАН БАРДАХЧЯН – Расстояние Хеллингера от нормального распределения как рыночный инвариант. – Основная цель использования вероятностных метрик в теориях портфеля – имитация портфелей остальных участников рынка. Здесь мы используем расстояния от нормальных распределений в иных целях. Мы ищем рыночный инвариант среди всех линейных комбинаций данных случайных величин (прибыльности ценных бумаг). Мы предположили, что дальность от нормального распределения может считаться

кандидатом, которая характеризует рыночную микроструктуру, принимая во внимание все возможные корреляции между инструментами. Мы вычисляем квадрат расстояния Хеллингера данных портфелей от Гауссовского распределения для каждого уровня ожидаемой прибыльности, и вариацией, полученной от предварительного решения задачи Марковица, для данного уровня прибыльности. Мы установили, что такая дальность сильно отличается от рынка к рынку. Мы провели анализ чувствительности, который показал, низкую среднюю чувствительность к изменению порции данных (5% данных, с максимальной 5%-и изменениями), низкую среднюю чувствительность к добавлению новой случайной переменной, и высокую чувствительность к бинированию (количеству разрядов в гистограмме). Хотя, в среднем, изучаемое расстояние показывает низкую чувствительность, иногда имелись резкие изменения от изменений начальных параметров.

Ключевые слова: *рыночный инвариант, анализ чувствительности, расстояние Хеллингера, расстояние от нормального распределения, теория финансовых портфелей, смоделированный рынок, распределение Стьюдента*

ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԹՎԱՅՆԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

ԿԱՌԼԵՆ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Ժամանակակից աշխարհում թվային փոխակերպումները դարձել են մարդկային կենսագործունեության անքակտելի բաղադրիչը: Դրանք վերաբերում են այն փոփոխություններին, որոնք կարող են առաջանալ բիզնես մոդելներում, կազմակերպչական տարատեսակ կառուցվածքներում և այլ գործընթացներում: Պետական կառավարման համակարգում թվայնացումը գնալով ավելի մեծ թափ է հավաքում: Հողվածում ներկայացվում են պետական կառավարման համակարգում թվային փոխակերպումների հիմնական առանձնահատկությունները, բաղադրիչները, քաղաքացիների և բիզնեսի հետ պետության փոխառնչությունների հիմնական թվային մոդելները: Քննարկվել են ՀՀ պետական համակարգում թվային փոխակերպումների էվոլյուցիան, զարգացման առանձնահատկությունները, հիմնական թվային հարթակներն ու դրանց ընձեռած հնարավորությունները: Առանձնակի ուշադրություն է նվիրվել թվայնացման գործընթացի ռազմավարական կառավարմանը, հայեցակարգային մոտեցումներին: Վերլուծվել է ՀՀ դիրքը Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության Գլոբալ նորարարության համաթվի, դրա ենթաբաղադրիչների, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի Էլեկտրոնային կառավարման զարգացման համաթվի և դրա ենթաբաղադրիչների համատեքստում: Վեր են հանվել թվայնացման ոլորտում ՀՀ գլխավոր հիմնախնդիրները: Մասնավորապես քննարկվել են թվային գրագիտության, թվային հարթակների վերաբերյալ հասարակության իրազեկվածության ցածր մակարդակի, թվային գործիքների նկատմամբ հասարակության վստահության աստիճանի, կիրառման գոյանը վերաբերող խնդիրները, ընդգծվել է պետական թվային հարթակների կառուցման միասնական սկզբունքների և չափանիշների, ինչպես նաև պետական թվային հարթակների միջև կապերի բացակայությունը:

Բանալի բառեր – թվայնացում, էլեկտրոնային կառավարում, էլեկտրոնային կառավարություն, թվային պետություն, թվային հասարակություն, թվային տնտեսություն, թվային հարթակ

Ներածություն

Տնտեսական զարգացում ապահովելու համար մեծ նշանակություն ունեն երկրների տնտեսության կառուցվածքի արդիականացման արագացումը, ինչպես նաև գիտական և տեխնոլոգիական նորարարությունների կիրառման հնարավորությունների ընդլայնումը: Այս համատեքստում հատկապես կարևոր են տնտեսության և բիզնեսի թվային վերափոխումները, քանի որ դրանք դարձել են ժամանակակից աշ-

խարհի տնտեսական զարգացման գործընթացի անբաժանելի մասը: Թվայնացումը փոխակերպում և արդիականացնում է տնտեսությունը, իրանում է ձեռնարկատիրությունը, նորարարությունը բիզնեսի տարբեր ոլորտներում, պետական կառավարման համակարգում:

Պետության գործունեության ընթացքում տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, որպես կառավարման կարևորագույն գործիք, նախատեսված են իրականացնելու պետության գործառնությունները, բարձրացնելու դրանց արդյունավետությունը: Տեղեկատվական և հաղորդակցության տեխնոլոգիաների (ՏՀՏ) օգտագործումը թույլ է տալիս անցնել իշխանության և հասարակության փոխգործակցության որակապես նոր մակարդակի: Ժամանակակից պայմաններում մի կողմից անընդհատ աճում են հասարակության պահանջները պետական ծառայությունների որակի նկատմամբ, և պետությունը ցանկանում է էլեկտրոնային համակարգի միջոցով բավարարել դրանք, մյուս կողմից կառավարությունները ձգտում են նվազեցնել վարչական ծախսերը: Երկմիասնական խնդիրների լուծման գործում էական դեր ունեն թվայնացման գործընթացները:

Պետական կառավարման մեջ թվային տեխնոլոգիաների կիրառումը թույլ է տալիս.

- ✓ բարձրացնել պետական կառավարման արդյունավետությունը,
- ✓ նպաստել վարչարարական գործընթացների օպտիմալացմանը,
- ✓ արագացնել գործընթացների իրականացումը,
- ✓ մեծացնել գործընթացների վերահսկելիությունը,
- ✓ նվազեցնել կոռուպցիոն ռիսկերը:

Մարդկանց շահերի առավել համակողմանի դիտարկման, թափանցիկության և պետական ապարատի արդյունավետության բարձրացման շնորհիվ թվային պետությունը սերտորեն համագործակցում է հասարակության հետ թվային գործիքների միջոցով:

Պետական կառավարման համակարգում թվային փոխակերպումների դրսևորումները

«Թվային փոխակերպում» եզրույթի մեկնաբանություններից մեկը անալոգային տվյալներից թվայինի անցումն է, ինչն այսօր կոչվում է թվայնացում¹: Մեկ այլ մեկնաբանությամբ՝ թվային փոխակերպումը դիտվում է որպես ժամանակակից թվային տեխնոլոգիաների ներդրում սոցիալ-տնտեսական բոլոր մակարդակների համակարգերում²: Այս մտտեցումը ենթադրում է ոչ միայն ժամանակակից սարքավորումների կամ ծրագրերի ներդրում, այլ նաև հիմնարար փոփոխություններ կառավարման, կորպորատիվ մշակույթի և արտաքին հաղորդակցության ոլորտներում: Արդյունքում բարձրանում են աշխատանքի արտադրո-

¹ Տե՛ս **Прохоров А., Коник Л.** Цифровая трансформация: анализ, тренды, мировой опыт. М., 2019, էջ 18:

² Տե՛ս **Грибанов Ю.** Цифровая трансформация социально-экономических систем на основе развития института сервисной интеграции. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук, СПб., 2019, էջ 12:

ղականությունը և հասարակության բավարարվածության մակարդակը:

Փորձագետները տարբեր կերպ են սահմանում թվային փոխակերպման հիմնական փուլերը: Օրինակ՝ Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (OECD) փորձագետները առանձնացնում են թվային փոխակերպման երեք հիմնական փուլ.

1) *գործընթացների թվայնացում*, որի շրջանակներում պետական մարմինների գործունեության արդյունավետության բարձրացման, սվյալների կառավարման համար ներդրվում են ավանդական թվային տեխնոլոգիաներ,

2) *էլեկտրոնային կառավարում*, որը ենթադրում է թվային տեխնոլոգիաների ներդրում, ինտերնետի օգտագործմամբ պետական կառավարման որակի բարելավում,

3) *թվային կառավարություն*, որտեղ վերջին սերնդի թվային տեխնոլոգիաները թույլ են տալիս հաշվի առնել օգտատերերի նախասիրությունները մատուցվող ծառայությունները և դրանք ստանալու ընթացակարգերը ձևավորելիս: Թվային տեխնոլոգիաները դառնում են ոչ միայն պետական կառավարման արդիականացման ռազմավարության իրականացման գործիք, այլև մեծապես որոշում են փոփոխությունների ուղղվածությունը³:

1990-ականների վերջին և 2000-ականների սկզբին բազմաթիվ հետազոտողներ քննարկում էին «էլեկտրոնային կառավարում» եզրույթը, որն առավելապես բնութագրվում էր առցանց ծառայությունների մատուցմամբ և պետական կառավարման մարմիններում կայքերի և ՏՏ համակարգերի ներդրմամբ: Դա հիմնականում արտաքին գործընթացի կառավարման նորամուծություն էր, որն ուղղված էր կառավարությունների և հասարակության միջև գործակցության թափանցիկության և արդյունավետության բարձրացմանը: 2010-ականներին արդեն «էլեկտրոնային կառավարում» եզրույթը ստացավ առավել ընդգրկուն բացատրություն: Նեղ իմաստով այն բնութագրում է կառավարման գործընթացը, որը տեղի է ունենում պետական մարմինների, քաղաքացիների և գործարար շրջանակների միջև էլեկտրոնային հաղորդակցության միջոցով⁴: Այս մոտեցումը չի ենթադրում հիմնարար փոփոխություններ պետական իշխանության գործառույթների կազմի մեջ. պետական իշխանության գործունեության բնույթը մնում է նույնը, փոխվում է միայն ձևը: Լայն իմաստով էլեկտրոնային կառավարումը բնութագրվում է որպես պետության, քաղաքացիների և բիզնեսի փոխգործունեության որակական վերափոխմամբ հատուկ համակարգ, նոր մակարդակ, որն ապահովում է հանրության բարձր մասնակցությունը

³ Տե՛ս OECD, *Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas*. OECD Publishing, Paris, 2016, էջ 18:

⁴ Տե՛ս **Chun, S., Shulman S., Sandoval A., Hovy E.**, *Government 2.0: Making Connections between Citizens, Data and Government* // *Information Polity*, № 15, 2010, էջ 1-4:

պետական կառավարման գործընթացին⁵:

Էլեկտրոնային կառավարումը քաղաքացիներին, բիզնեսին, իշխանության այլ ճյուղերին և պետական պաշտոնյաներին տեղեկատվություն տրամադրելու և արդեն ձևավորված հանրային ծառայությունների մատուցման միջոց է, որտեղ պետության և քաղաքացու միջև անձնական փոխհարաբերությունները (շփումը) նվազագույնի են հասցվում՝ օգտագործելով տեղեկատվական տեխնոլոգիաները: Այն պետական մարմինների գործունեությունը կազմակերպելու առաջադեմ ձև է, որն ունակ է ապահովելու արդյունավետության և հարմարավետության որակապես նոր մակարդակ: Էլեկտրոնային կառավարման հիմնական նպատակներն են՝

- կազմակերպություններին և քաղաքացիներին մատուցվող հանրային ծառայությունների մատչելիության և որակի բարելավում,
- ընթացակարգերի պարզեցում և դրանց տրամադրվող ժամանակի կրճատում, վարչական ծախսերի կրճատում,
- պետական մարմինների գործունեության մասին տեղեկատվության հրապարակայնության աստիճանի մեծացում,
- կառավարման բոլոր մակարդակներում ընդունվող որոշումների տեղեկատվական և վերլուծական աջակության համակարգի կատարելագործում,
- ճանապարհային ծախսերի, սպասարկման վճարների նվազեցում,
- գործարքների հարմարավետության և հնարավորության մեծացում:

Էլեկտրոնային կառավարման նախաձեռնությունների իրականացումը բախվում է տեխնոլոգիական որոշ դժվարությունների: Այդ ծառայությունները իրականացանելու համար կառավարությունը պետք է զարգացնի արդյունավետ հեռահաղորդակցման ենթակառուցվածքը: Էլեկտրոնային կառավարման խոչընդոտներից են համարվում տեղեկատվության *գաղտնիությունը և անվտանգությունը*: Գաղտնիությունը վերաբերում է անձին վերագրվող տեղեկատվության պաշտպանության երաշխիքին: Կառավարությունը պարտավոր է ապահովել քաղաքացիների իրավունքները՝ կապված գաղտնիության, անձնական տվյալների հավաքագրման և մշակման հետ, և դրանք իրացնել միայն օրինական ճանապարհով: Էլեկտրոնային կառավարման սկզբունքների և գործառնությունների իրականացումը պահանջում է մի շարք նոր կանոններ, քաղաքականությունների, օրենքների և կառավարման մեթոդների փոփոխություն՝ ուղղված էլեկտրոնային գործողություններին ներառյալ էլեկտրոնային արխիվացումը, էլեկտրոնային ստորագրությունը, մտավոր սեփականության իրավունքները և հեղինակային իրավունքի խնդիրները, ինչպես նաև մի շարք այլ ծառայություններ:

Էլեկտրոնային կառավարման զարգացման հաջորդ խոչընդոտը

⁵ St' u Сидорова А. Электронное правительство: повышение общественного участия в управлении государством // Государственное управление. Электронный вестник, № 62, 2017, էջ 88:

S2S հմտությունների բացակայությունն է: Մա առանձնահատուկ խնդիր է հատկապես զարգացող երկրներում, որտեղ որակյալ աշխատակազմի բացակայությունը և մարդկային ռեսուրսների ոչ համարժեք վերապատրաստումը, ինչպես նաև հասարակության պատրաստվածության անբավարար մակարդակը խնդիրներ են առաջացնում: Այս խնդիրը հաղթահարելու համար անհրաժեշտ է պարբերաբար իրականացնել մասնագիտական վերապատրաստումներ: Համակարգչային գրագիտությունը անհրաժեշտ է, որպեսզի մարդիկ կարողանան օգտվել էլեկտրոնային կառավարման գործիքներից:

Առանձնացվում է էլեկտրոնային կառավարման երեք հիմնական բաղադրիչ.

1) էլեկտրոնային կառավարում, որի նպատակն է բարելավել հանրային հատվածի ներքին աշխատանքը՝ կրճատելով գործընթացի ծախսերը, մեծացնելով գործընթացի արդյունավետությունը, պետական մարմիններում ստեղծելով ռազմավարական կապեր և լիազորություններ,

2) էլեկտրոնային ծառայություններ, որոնք նպատակաուղղված են կառավարության և նրա քաղաքացիների միջև հարաբերությունների բարելավմանը՝ ավելացնելով նրանց միջև տեղեկատվական հոսքերը,

3) էլեկտրոնային հասարակություն, որը ենթադրում է կառավարում վեր կայքերի միջոցով. այն կենտրոնանում է երկարատև գործընկերությունների և սոցիալական/տնտեսական համայնքների կառուցման վրա, օրինակ՝ բիզնես համայնքի պորտալ ստեղծելու միջոցով⁶:

Էլեկտրոնային կառավարումը հնարավորություն է տալիս ստեղծելու երկկողմ փոխգործակցություն բազմաթիվ շահագրգիռ կողմերի միջև. օրինակ՝ կառավարության և մասնավոր ընկերությունների (G2B), կառավարության և կառավարության (G2G), կառավարության և քաղաքացիների (G2C), կառավարության և աշխատողների (G2E): G2G-ն ողջ երկրում էլեկտրոնային կառավարության ընդունման, ներդրման և օգտագործման հիմնական հարթակն է, G2E-ն ներքին հարաբերություններն են կառավարության և աշխատակիցների միջև, G2B ծառայությունների մատուցման մոդելը նշանակում է առցանց հարթակ, որը կառավարությանը և բիզնես կազմակերպություններին թույլ է տալիս փոխհարաբերվել էլեկտրոնային եղանակով: Վերջապես, G2C-ն հնարավորություն է ընձեռում քաղաքացիներին առցանց շփվելու կառավարության հետ: Բազմաթիվ փորձագետների կարծիքով էլեկտրոնային կառավարումը ամենաբարենպաստ ազդեցությունն է ունենում հատկապես հանրային ծառայությունների և քաղաքացիների հարաբերությունների ոլորտում, մինչդեռ ամենամեծ ազդեցությունը ձեռք է բերվել G2G մոդելում⁷:

⁶ Տե՛ս **Onuigbo R., Eme O.**, Electronic Governance and Administration in Nigeria: Prospects and Challenges // Oman Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review, № 5, 2015, էջ 21:

⁷ Տե՛ս **Ефименко Н.** Электронное правительство как концепция государственного управления в информационном обществе // Беларусь в современном мире: материалы II Республик. науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов, Гомель, 15 мая 2009, էջ 109-111:

Այս ծառայությունը թույլ է տալիս հսկել և կանխել բյուջետային միջոցների չարաշահումները կապված անհավասար տեղեկատվության և դրա ոչ գործառնության կազմակերպման հետ: Բացի այդ՝ էլեկտրոնային կառավարումն ընդգրկում է նաև առցանց ծառայություններ քաղաքացիների և գործարարների համար մեկ պորտալում, էլեկտրոնային փաստաթղթերի կառավարում, պետական տարբեր կառույցների համար ընդհանուր տվյալների բազաներ, տեղեկատվության պաշտպանության գնահատման մեթոդներ, թվային ստորագրություն և այլ միջոցներ:

Էլեկտրոնային կառավարման հիմնական նպատակն է արմատապես փոխակերպել կառավարության հարաբերությունները քաղաքացիների, բիզնեսի և կառավարության այլ օղակների հետ: Հետևապես անհրաժեշտ է չափել, թե երկրի կառավարիչները ինչպիսի առաջընթաց են գրանցում այդ նպատակին հասնելու համար: Հիմնական մեթոդներից մեկը, որով վերահսկվում է էլեկտրոնային կառավարման զարգացման առաջընթացի վիճակը, մշակել է ՄԱԿ-ը և հայտնի է էլեկտրոնային կառավարման զարգացման համաթիվ (EGDI) անվամբ: Այն հիմնված է 3 առանձին բաղադրիչի վրա: Առաջինը Առցանց ծառայության համաթիվն է (OSI), որը չափում է երկրի էլեկտրոնային կառավարման կայքերի հոսունությունը, ինչպես նաև կրթության, աշխատանքի, սոցիալական ծառայությունների, առողջապահության, ֆինանսների և շրջակա միջավայրի նախարարությունների համապատասխան կայքերը: Երկրորդը Հեռահաղորդակցության ենթակառուցվածքի համաթիվն է (TII), որը հաշվարկվում է երկրի հեռահաղորդակցության ենթակառուցվածքի զարգացման հիման վրա՝ ինտերնետից օգտվողների, ֆիքսված հեռակապի, բջջային կապի բաժանորդների, ֆիքսված ինտերնետի բաժանորդագրությունների և ֆիքսված լայնաշերտ կապի միջոցների համամասնությամբ: Երրորդը Մարդկային կապիտալի համաթիվն է (HCI)⁸:

ՀՀ պետական համակարգում թվային փոխակերպումների փուլերը

Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը էլեկտրոնային կառավարման ներդրման առաջին քայլերը կատարել է դեռևս 2000-ականներից: Պետական միջոցների և միջազգային կազմակերպությունների (ԵՄ, ՄԱԿ և Համաշխարհային բանկ) ֆինանսական աջակցությամբ իրականացվեցին մի շարք ծրագրեր, որոնք կառավարման համակարգի արդիականացման հիմք դարձան:

2008 թվականից պետական կառավարման մարմիններում աստիճանաբար ներդրվեց «Mulberry» էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառության համակարգը, որի հիմնական խնդիրներն են՝ պետական մարմիններում փաստաթղթերի հոսքի արդյունավետ կառավարումը, փաստաթղթերի և կից նյութերի էլեկտրոնային տարբերակների կենտրոնացված պահպանումը, փաստաթղթերի հետ աշխատելու միասնական ձևի

⁸ Տե՛ս **Kabbar E.**, Measuring E-Government Development: The Haves and the Have-nots // Journal of e-Government Studies and Best Practices, Vol. 2020, 2020, էջ 2-4:

ապահովումը, մի քանի ստորաբաժանումների միաժամանակյա աշխատանքի ապահովումը և փաստաթղթերի կորստի բացառումը:

2010 թ. ՀՀ կառավարությունը ներդրել է www.e-gov.am էլեկտրոնային կառավարման պորտալը: Համակարգի նպատակն է կենտրոնացնել ՀՀ պետական գերատեսչությունների էլեկտրոնային կառավարման բոլոր գործիքներն ու տվյալների շտեմարանները և հարմարավետ միջավայր ստեղծել դրանց օգտագործման համար⁹: 2014 թվականին ՀՀ կառավարության որոշմամբ ընդունվել է «Էլեկտրոնային կառավարման ռազմավարական ծրագիրը», որի նպատակն էր բարելավել հանրային ծառայությունների մատուցման որակը՝ այն դարձնելով հասանելի ու հարմարավետ յուրաքանչյուր քաղաքացու համար¹⁰:

Էլեկտրոնային կառավարման գործիքները ներառում են այնպիսի համակարգեր, որոնք հնարավորություն են տալիս հասարակությանը և անհատներին լուծելու տարատեսակ խնդիրներ՝ խնայելով ժամանակը և ռեսուրսները: Պետական վճարումների www.e-payments.am համակարգը հնարավորություն է տալիս օրենսդրությամբ սահմանված պետական տուրքի, տեղական տուրքի, պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից մատուցվող ծառայությունների համար գանձվող վճարը կամ վարչական տուգանքները կատարելու էլեկտրոնային եղանակով: Օտար պետություններում գտնվող ՀՀ քաղաքացիներին և այդ երկրների քաղաքացիներին հնարավորություն է տրվում կատարելու վճարումներ հյուպատոսական ծառայությունների դիմաց, օրինակ՝ անձնագրի ստացում, մուտքի արտոնագրի ստացում և այլն: Անշարժ և շարժական գույքի վերաբերյալ տեղեկատվության, դրանց իրավունքների և սահմանափակումների, դիմում-հայտերի, ինչպես նաև էլեկտրոնային կադաստրային քարտեզի տրամադրման համար ստեղծված է www.e-cadastre.am թվային հարթակը, որը նաև հնարավորություն է տալիս հետևելու ներկայացված դիմումի ընթացքին: Կազմակերպությունների էլեկտրոնային գրանցման e-register.am հարթակը հնարավորություն է տալիս առցանց եղանակով նախապես ստանալու տեղեկատվություն կազմակերպություններ բացելու դիմումների մասին, հաշված բոպենների ընթացքում գրանցելու կազմակերպություն և հետևելու դիմումի ընթացքին: www.armed.am առողջապահական ծառայությունների համակարգը հնարավորություն է տալիս ստանալու տեղեկատվություն տարբեր բուժհաստատությունների, դրանցում մատուցվող ծառայությունների, բժիշկների և անձնական բժշկական քարտերի վերաբերյալ: www.e-justice.am էլեկտրոնային ար-

⁹ Տե՛ս «Էլեկտրոնային կառավարման ռազմավարական ծրագրին հավանություն տալու մասին», քաղվածք ՀՀ կառավարության նիստի արձանագրությունից, 10 ապրիլի 2014 թ., № 14:

¹⁰ Տե՛ս **Ս. Սարգսյան, Յու. Մուվարյան**, Հանրային կառավարումը Հայաստանի Հանրապետությունում. գարգացման ընթացքը և բարեփոխման գերակայությունները, Եր., 2018, էջ 214:

դարադատության միասնական համակարգը ապահովում է արդարադատության համակարգի հետ քաղաքացիների շփումները էլեկտրոնային եղանակով: Հասարակությունը www.petekamutner.am համակարգի միջոցով հնարավորություն ունի կատարելու հարկային և մաքսային էլեկտրոնային գործարքներ: Հարթակի միջոցով հնարավոր է ներկայացնել հաշվետվություններ, ինչն էապես պարզեցնում է հարկային հաշվետվությունների հանձնման գործընթացը և ավտոմատացնում դրանց լրացումն ու ստուգումը, իսկ տվյալների մուտքագրման միջոցով հնարավոր է տեսնել հարկային պարտավորությունների մեծությունը: www.e-civil.am համակարգի միջոցով իրականացվում են քաղաքացիական կացության բոլոր 7 տեսակների՝ ծննդյան, ամուսնության, ամուսնալուծության, մահվան, որդեգրման, հայրության ճանաչման և անվանափոխության ակտերի գրանցումները: Թվայնացման ռազմավարությամբ ծրագրվում են հետագայում մշակել և ներդնել էլեկտրոնային նոր համակարգեր, ինչպես նաև գործառոդ մի շարք էլեկտրոնային համակարգերի արդիականացված տարբերակներ¹¹:

ՀՀ-ում թվայնացման առումով հատկանշական էր «Թվային Հայաստան» հիմնադրամի ստեղծումը, որի նպատակներն էին հանրապետական կառավարման բոլոր ոլորտներում միասնական թվայնացված միջավայրի ձևավորումը, թվային ենթակառուցվածքի կենտրոնացված համակարգումը և հսկումը¹²: ՀՀ կառավարությանն առընթեր Ռազմավարական նախաձեռնությունների կենտրոնը դեռևս 2017 թվականին մշակել էր «Հայաստանի թվային օրակարգ 2030» երկարաժամկետ ռազմավարական փաստաթղթի նախագիծը, սահմանվել էին թվայնացման բարեփոխումների իրականացման հնարավորությունները 6 ուղղությամբ՝ ենթակառուցվածքներ, թվային կառավարում, մասնավոր հատվածի թվային փոխակերպում, թվային հմտությունների զարգացում, ինստիտուցիոնալ համակարգի ձևավորում և կիբերանվտանգություն: Յուրաքանչյուր ուղղության համար մշակվել էին վերափոխումների իրականացման տեսլական, չափելի արդյունքներ, և առաջարկվել էին թվային ոլորտում նոր նախաձեռնություններ՝ առաջնահերթ ծրագրերի իրականացման մասով: Հիմնական նպատակը ոչ միայն Երևանում, այլև մարզերում ժամանակակից տեխնոլոգիաների հասանելիությունը, մատուցվող ծառայությունների թվայնացումը և տեխնոլոգիական շարունակական զարգացումն ապահովելն էր:

Թվայնացումը բարդ գործընթաց է, և դրա բնականոն զարգացումն ապահովելու համար գործում են թվայնացման ինստիտուտներ: Հայաստանի Հանրապետությունում թվայնացման հիմնական ինստիտուտ-

¹¹ Տե՛ս «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն», ՀՀ կառավարության որոշում՝ 11.02.2021թ., № 183-Լ, էջ 8-10:

¹² Տե՛ս «Թվային Հայաստան» հիմնադրամ ստեղծելու և դրա կանոնադրությունը հաստատելու մասին ՀՀ օրենք, ՀՀ կառավարության 2017 թվականի օգոստոսի 3-ի № 926-Ն որոշում, հոդված 1.1:

ներն են՝ ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարությունը, թվայնացման խորհուրդը, նախարարությանը կից տեխնիկական գործառնություններ իրականացնող կառույցը, տեղեկատվական կառավարիչների ինստիտուտը, կիբերանվտանգության կենտրոնը, տվյալների կենտրոնները համակարգող մարմինը և նախարարությանը կից խորհրդակցական հարթակը¹³:

ՀՀ բարձր տեխնոլոգիական արդյունաբերության նախարարությունը մշակել է 2021-2025 թվականների թվայնացման ռազմավարություն, որն առաջին հերթին ուղղված է միասնական ստանդարտների ստեղծմանը և ներդրմանը: Միասնական ստանդարտներն անհրաժեշտ են ծրագրերի իրականացման ընթացքին հետևելու, ավելի լավ վերջնարդյունք ստանալու, ֆունկցիոնալության նվազագույն մակարդակ ապահովելու համար՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով անվտանգության պահանջներին, տվյալների հուսալիությանը և ապահովությանը: Այստեղ կարևոր նշանակություն ունեն միջազգային փորձի կիրառումը, ինչպես նաև մասնավոր հատվածի մասնագետների ներգրավվածությունն ու աջակցությունը: Արդյունքում ակնկալվում են հանրային ծառայությունների մատուցման որակի բարձրացում, պետական կառավարման արդյունավետության աճ, ինստիտուցիոնալ թվայնացում, ենթակառուցվածքների զարգացում, տվյալահենք որոշումների ընդունում, թվային հմտություններով աշխատուժի զարգացում:

Ռազմավարությունը նախատեսված է երկրի համակողմանի զարգացման համար և ունի 3 հիմնական հենասյուն՝ պետական կառավարում, տնտեսություն և հասարակություն: Ռազմավարությամբ նախատեսվում է իրականացնել գործողությունների ծրագիր, որը հիմնականում միտված է թվային զարգացման համար անհրաժեշտ օրենսդրական փոփոխություններին, թվայնացվող հարթակների նկատմամբ մտավոր սեփականության դաշտում իրավունքների կարգավորմանը, կիբերանվտանգության ոլորտում գրագիտության բարձրացմանը և գիտելիքի զարգացմանը: Նախատեսվում է զարգացնել սուբյեկտի նույնականացման, վավերացման և էլեկտրոնային ստորագրության մեխանիզմները՝ ներգրավելով ժամանակակից սարքեր հաշմանդամություն, այդ թվում՝ տեսողության, լսողության և մտավոր խնդիրներ ունեցող անձանց համար¹⁴:

Թվային նոր հարթակների ընտրությունը կատարվում է համապատասխան վերլուծությունների հիման վրա, որոնք ցույց են տալիս վերջնական շահառուի ամենից շատ օգտագործած լուծումները: Թվային նոր հարթակները նախատեսված են հասարակության համար և նախագծվում են այնպես, որ օգտագործման առումով լինեն հարմարավետ: Դրանք ստեղծելուց հետո անհրաժեշտ է իրականացնել իրագեկման աշխատանքներ՝ հնարավորություն տալով օգտագործողներին հետադարձ

¹³ Տե՛ս «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն», էջ 16:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 8-10:

կարծիք արտահայտելու դրանց հարմարավետության վերաբերյալ:

Նախանշված ծրագրերը և ընդհանուր ռազմավարությունը կյանքի կոչելու համար մշակվել են թվայնացման հիմնարար պայմաններ, որոնք ներառում են՝ կիրերանվտանգությունը, տվյալների քաղաքականությունը, ենթակառուցվածքները, թվային հմտությունները, օրենսդրական դաշտը: Այս գործընթացում մեծ նշանակություն ունեն կիրերանվտանգության կենտրոնի ստեղծումը, ռիսկերի դասակարգումը, արտակարգ իրավիճակների ժամանակ համապատասխան գործողությունների իրականացումը: Պետք է սահմանվի միասնական մոտեցում գործառնությունների արդյունքում ստեղծված տվյալների հետ կատարվող աշխատանքների համար, ինչպես նաև ապահովվի դրանց արխիվացումը: Նախատեսվում է մինչև 2025 թվականը զարգացնել բնակչության թվային և կիրերանվտանգության ոլորտում հմտությունները, քաղաքային և գյուղական բնակավայրերը 80%-ով ապահովել ինտերնետ կապով, հնարավորություն տալ արտասահմանում գտնվող անձանց լուծելու փաստաթղթային և անձնագրային հարցերը առցանց տարբերակով¹⁵:

Հայաստանի թվայնացման ռազմավարությունը կարևոր փաստաթուղթ է, որը գործառնելը թույլ կտա լավագույնս համակցել քաղաքացիների, կազմակերպությունների շահերը և նրանց ավելի լայն հնարավորություն կտա մասնակցելու հանրային քաղաքականության մշակմանը, ինչպես նաև պարզեցնելու պետական մարմինների և հասարակության միջև փոխգործակցությանը:

ՀՀ պետական կառավարման համակարգում թվայնացման արդի վիճակը

Նորարարությունը կարևոր է տնտեսական առաջընթացի և մրցունակության խթանման համար ինչպես զարգացած, այնպես էլ զարգացող տնտեսություններում: Թերևս դա է պատճառը, որ շատ կառավարություններ նորարարությունը դնում են տնտեսական աճի իրենց ռազմավարության հիմքում: Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպությունը (WIPO) մշակել է Գլոբալ նորարարության համաթիվը (GII), որը 80 ցուցանիշների հիման վրա դասակարգում է երկրներն ըստ դրանց նորարարական կարողությունների: Այն հաշվարկվում է երկու ենթահինդեքսների միջոցով՝ նորարարությունների ներդրման և դուրսմղման: Նորարարության ներդրման ենթահինդեքսն իր հերթին կազմված է հինգ բաղադրիչից՝ հաստատություններ, մարդկային կապիտալ ու հետազոտություն, ենթակառուցվածքներ, շուկայի զարգացում և բիզնեսի զարգացում:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 33:

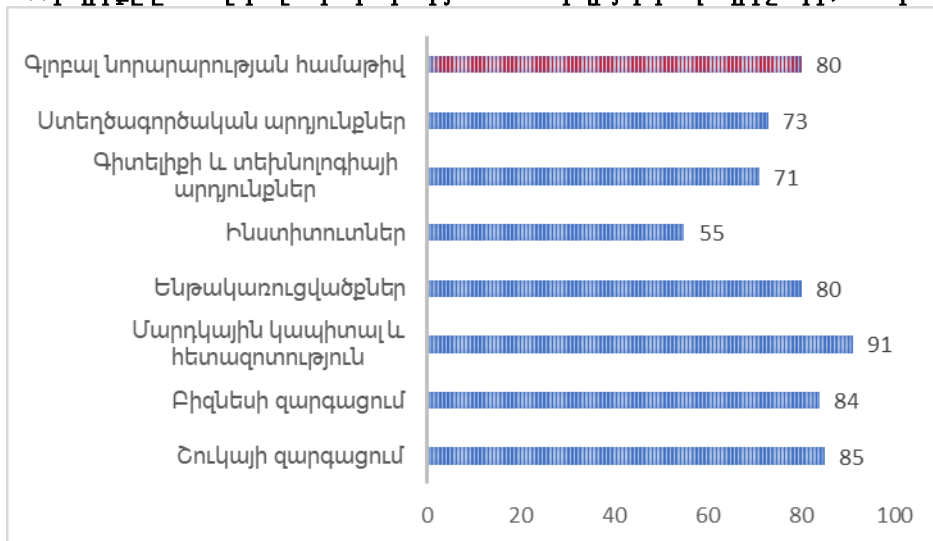
Գլոբալ նորարարության համաթիվը ՀՀ-ում, 2018-2022 թթ.¹⁶

Տարի	GII	Նորարարությունների ներդրում	Նորարարությունների դուրսմղում
2018	68	94	50
2019	64	85	50
2020	61	83	47
2021	69	85	56
2022	80	82	73

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված է Գլոբալ նորարարության համաթիվը Հայաստանի Հանրապետության համար: 2018-2022 թվականներին, ինչպես երևում է, լավագույն արդյունք է գրանցվել 2020 թվականին 132 երկրների շարքում զբաղեցրել ենք 61-րդ տեղը, իսկ վատագույն արդյունքն արձանագրվել է 2022-ին՝ 11 հորիզոնական հետընթաց զբաղեցնելով 80-րդ տեղը:

Գծապատկեր 1

ՀՀ-ի դիրքը ըստ Գլոբալ նորարարության համաթվի յոթ բաղադրիչների, 2022 թ.¹⁷

Գծապատկեր 1-ից երևում է, որ 2022 թվականին Հայաստանը առավել բարձր դիրք է զբաղեցրել GII-ի երեք բաղադրիչներով՝ ինստիտուտներ, գիտելիքի և տեխնոլոգիայի արդյունքներ, ստեղծագործական արդյունքներ:

¹⁶ Համաձայն Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության հրապարակումների, www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/am.pdf, www.globalinnovationindex.org/gii-2022-report#

¹⁷ Տվյալները ըստ Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության զեկույցի, <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2022-report#>

Գյուրալ նորարարության համաթիվն աշխարհի որոշ երկրներում, 2022 թթ.¹⁸

Երկիր	GII	Նորարարությունների ներդրում	Նորարարությունների դուրսնդրում
Շվեյցարիա	1	3	1
ԱՄՆ	2	2	5
Մեծ Բրիտանիա	4	7	3
Սինգապուր	7	1	14
Ֆինլանդիա	9	6	9
Էստոնիա	18	15	22
Թուրքիա	37	49	33
Ռուսաստան	47	46	50
Վրաստան	74	61	82
Հայաստան	80	82	73

Ինչպես կարելի է նկատել աղյուսակ 2-ի տվյալներից, ուղիղ կապ կա տնտեսության զարգացման աստիճանի և նորարարության մակարդակի միջև: Այդ կապը հիմնավորված է նաև Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության 2022 թ. զեկույցում: Բացի այդ՝ վերլուծաբանները 2000-2022 թթ. տվյալների հիման վրա բացահայտել են, որ հետազոտական (R&D) ծախսերի և տնտեսական աճի միջև ևս դրական կախվածություն կա:

Պետության կողմից իրականացվող գործընթացների ընդհանուր պատկերը կարող ենք կազմել էլեկտրոնային կառավարման զարգացման համաթվի (EGDI) միջոցով: Ինչպես արդեն քննարկվել է, էլեկտրոնային կառավարման զարգացման համաթիվը հիմնված է 3 առանձին բաղադրիչների վրա՝ առցանց ծառայություն (OSI), հեռահաղորդակցության ենթակառուցվածք (TII) և մարդկային կապիտալ (HCI): Հայաստանը 2022 թվականին զբաղեցրել է 64-րդ հորիզոնականը. բաղադրիչների համապատասխան արժեքները ներկայացված են գծապատկեր 2-ում:

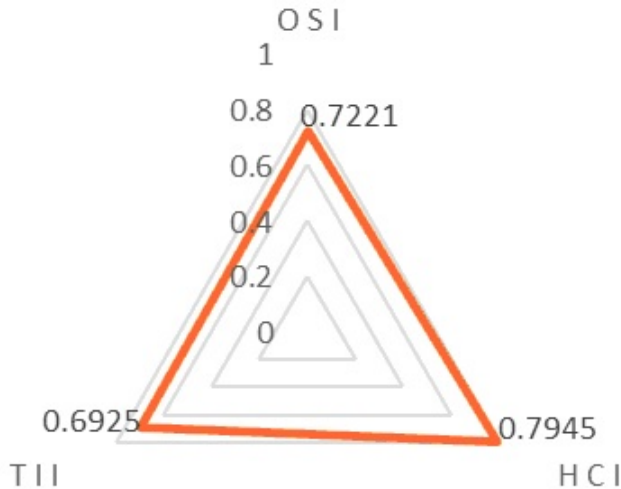
Առցանց ծառայության համաթիվը գնահատում է յուրաքանչյուր երկրի ազգային կայքը մայրենի լեզվով՝ ներառյալ ազգային պորտալը, էլեկտրոնային ծառայությունների պորտալը և էլեկտրոնային մասնակցության պորտալը, ինչպես նաև համապատասխան կրթության, աշխատանքի, սոցիալական ծառայությունների, առողջապահության, ֆինանսների և շրջակա միջավայրի նախարարությունների կայքերը: OSI-ին գնահատում է սովորական օգտատերը ունի արդյոք հնարավորություն արագորեն և ինտուիտիվ գտնելու տեղեկատվություն տվյալ կայքից, և կա՞ արդյոք հնարավորություն, որ շահառուները կարողանան հեշտությամբ օգտվել տվյալ կայքից: Հեռահաղորդակցության ենթակառուցվածքի ցուցիչը գնահատում է ժամանակակից տեխնոլոգիաներից և ինտերնետից օգտվողների թիվը՝ անկախ գտնվելու վայրից, և վերջին

¹⁸ See Global Innovation Index 2022. What is the future of innovation-driven growth? / 15th edition, World Intellectual Property Organization (WIPO), 2022, Geneva:

ցուցիչի միջոցով գնահատվում է տվյալ ցանցերից օգտվելու բնակչության կարողությունները:

Գծապատկեր 2

Էլեկտրոնային կառավարման համաթվի բաղադրիչները ՀՀ-ում, 2022 թ.¹⁹

Տնտեսության մեջ ենթակառուցվածքների զարգացման համար կարևոր է տեղեկատվական և հաղորդակցական տեխնոլոգիաների հասանելիության և օգտագործման մակարդակը բարձրացնելու նշանակությունը: Մեծ նշանակություն ունեն թվայնացման աշխատանքները, որոնք պետք է ներառեն էլեկտրոնային, ինչպես նաև կառավարության արցանց ծառայությունները:

Հայաստանի Հանրապետության թվայնացման ոլորտում հիմնական խնդիրներն են՝

- համընդհանուր թվային գրագիտության բացակայություն,
- համակարգի նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակ,
- կիրառանվտանգությանն ուղղված աշխատանքների ոչ լիարժեքություն,
- համընդհանուր ստանդարտների, ճարտարապետության կիրառման բացակայություն,
- պետական կառավարման մարմինների և ներքին համակարգի թվայնացման ամբողջականության թերի վիճակ,
- ժամանակակից թվային լուծումների կիրառման ցածր մակարդակ,
- տնտեսության թվայնացման բացակայություն,
- կատարվող աշխատանքների մասին տեղեկատվության տարածման բացակայություն:

Պետությունը, առաջարկելով թվային ծառայություններ, օրինակ՝ www.e-gov.am հարթակի կայքերի միջոցով, նպաստում է պետական

¹⁹ St' u United Nations, e-Government Survey 2022: The Future of Digital Government, New York, 2022, էջ 69:

մարմինների հետ իրականացվելիք յուրաքանչյուր գործարքի ժամանակի կրճատմանը, ինչն էլ իր հերթին դրդում է քաղաքացիներին ավելի ակտիվ օգտագործելու նմանօրինակ թվային գործիքները, իսկ հաջող օգտագործման փորձը մեծացնում է վստահությունը պետական կառույցների նկատմամբ: Պետության կողմից ներկայացվող յուրաքանչյուր ծառայություն, որն արտահայտվում է թվային փոխակերպման տեսքով, պետք է ունենա օգտագործելիության բարձր մակարդակ: Թվային վստահությունը մարդկանց վստահությունն է թվային համակարգերի, գործընթացների և տեխնոլոգիաների հուսալիության ու անվտանգության նկատմամբ: Այսօր Հայաստանում ցածր է վստահությունը թվային համակարգերի նկատմամբ, ինչի հիմնական պատճառը տվյալների անվտանգության և գաղտնիության երաշխիքների բացակայությունն է:

Մեր երկրում որոշակի աշխատանքներ են ընթանում կիբերանվտանգությունն ամրապնդելու համար, սակայն դեռևս չկա համապատասխան կառույց, որը կմշակի կիբերանվտանգության համալիր քաղաքականություն և գործողությունների պլան: Կիբերանվտանգությունը թվային զարգացման տեսանկյունից առանցքային դեր ունի: Համաշխարհային կիբերանվտանգության համաթվի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունը կիբերանվտանգության մակարդակով 2020 թվականին 193 երկրների շարքում գտնվում էր 90-րդ հորիզոնականում²⁰:

Նոր տեխնոլոգիաների ներդրման և ինովացիոն գաղափարների լիարժեք օգտագործման համար հասարակությունը պետք է ունենա դրանք կիրառելու համապատասխան գիտելիք: Զարգացած երկրներում թվային հմտությունների դասընթացն ընդգրկվել է հանրակրթական համակարգում, որը հնարավորություն է տալիս վաղ հասակից սովորելու թվային տեխնոլոգիաների ճիշտ և անվտանգ կիրառությունը:

Կայքերի ստեղծումից հետո պետք է անցնեն որոշակի թեստավորում, որպեսզի հստակ պատկերացում լինի, թե ինչ փոփոխություններ են հարկավոր: Հայաստանում պետական գերատեսչությունները կիրառում են մոտ 300 թվային հարթակ և կայք²¹, որոնց գերակշիռ մասի վերաբերյալ հասարակության իրազեկվածության մակարդակը ցածր է:

Հաջորդ խնդիրն այն է, որ Հայաստանում թվային հարթակների ստեղծման առաջին քայլերը չեն իրականացվել համընդհանուր միասնական սկզբունքների և չափանիշների հիման վրա: Այդ պատճառով առաջանում են բազմաթիվ խնդիրներ դրանց օգտագործման ժամանակ: Դրանք մշակված են էապես տարբեր սկզբունքներով՝ թե՛ գործառնական համակարգերի, թե՛ ծրագրավորման տեխնոլոգիաների, տվյալների բազաների, դրանց կառավարման և հասանելիության առումով: Մի շարք համակարգերում նույնիսկ բացակայում են անվտանգության չափանիշները:

²⁰ Տե՛ս Global Cybersecurity Index, ITU, Geneva, 2021, էջ 26:

²¹ Տե՛ս «Հայաստանի թվայնացման ռազմավարություն», էջ 8:

Հայաստանում հանրային բազմաթիվ ծառայություններից օգտվելը դեռևս պահանջում է քաղաքացիների ֆիզիկական ներկայությունը: Մա առավել ակնհայտ է գյուղական վայրերում: Քաղաքացիները առնչվում են նաև թվային ծառայություններից օգտվելու մարտահրավերների: Բազմաթիվ պետական ծառայությունների միայն մի փուլն է առցանց հասանելի, իսկ մյուսները տրամադրվում են թղթային ձևով: Մասնակի թվայնացման խնդիրը առկա է ոչ միայն մի քանի գերատեսչությունների կողմից տրամադրվող համալիր ծառայությունների դեպքում, այլ նաև մեկ գերատեսչության տրամադրած ծառայությունների դեպքում, երբ թվային ձևով իրականացվում է միայն առաջին փուլը: Մասնակի թվայնացումը պայմանավորված է բազմաթիվ գործոններով, այդ թվում՝ միասնական հարթակի բացակայությամբ, առանձին գերատեսչությունների ներքին առաջնահերթություններով, առանձին մշակված և միայն մեկ խնդիր լուծող համակարգերի առկայությամբ:

Եզրակացություն

Աշխարհի երկրների մեծ մասի առաջնային խնդիրներից մեկը թվային փոխակերպումների և մրցունակ թվային պետության ստեղծումն է՝ ուշադրություն դարձնելով միասնական թվային ստանդարտներին, ՏՏ անվտանգությանը և տվյալների պաշտպանությանը: ՀՀ պետական կառավարման համակարգում թվայնացման գործընթացները չեն եղել համակարգված, առանձին պետական մարմինների առանձին գործընթացներ թվայնացվել են առանց ապահովելու դրանց միջև տրամաբանական կապերը, ինչը էապես զսպում է թվայնացման հետագա գործընթացների արդյունավետությունը: Թեև Հայաստանում պետական գերատեսչությունները կիրառում են մոտ 300 թվային հարթակ և կայք, դրանց մեծ մասի վերաբերյալ հասարակության իրազեկվածության մակարդակը ցածր է, բացակայում են նաև այդ հարթակների միջև կապերը: Հայաստանում պետական համակարգի թվայնացման գործընթացը չի իրականացվել համընդհանուր միասնական սկզբունքների և չափանիշների հիման վրա: Այդ պատճառով առաջանում են բազմաթիվ խնդիրներ դրանց կիրառման ժամանակ: Դրանք մշակված են էապես տարբեր սկզբունքներով՝ թե՛ գործառնական համակարգերի, թե՛ ծրագրավորման տեխնոլոգիաների, տվյալների բազաների, դրանց կառավարման և հասանելիության առումով: Մի շարք համակարգերում նույնիսկ բացակայում են անվտանգության չափանիշները:

Այսպիսով՝ ՀՀ թվայնացման գործընթացների խոչընդոտներից կարելի է առանձնացնել՝ համընդհանուր թվային գրագիտության բացակայությունը, կատարվող աշխատանքների մասին հասարակության իրազեկվածության ցածր մակարդակը, համակարգի նկատմամբ վստահության ցածր մակարդակը, կիրառման անվտանգությանն ուղղված աշխատանքների անբավարար մակարդակը, թվայնացման գործընթացում համընդ-

հանուր ստանդարտների, ինչպես նաև թվային հարթակների ստեղծման ճարտարապետության միասնական մոտեցումների բացակայությունը:

КАРЛЕН ХАЧАТРЯН – *Вопросы цифровизации системы государственного управления в РА.* – В современном мире цифровые трансформации стали неотъемлемой частью жизни человека. Цифровая трансформация относится к изменениям, которые могут произойти в бизнес-моделях, различных процессах и организационных структурах. Процессы цифровизации в системе государственного управления набирают все больший оборот. В данной статье представлены основные черты и составляющие цифровых преобразований в системе государственного управления, основные цифровые модели взаимодействия государства с гражданами и бизнесом. Были обсуждены эволюция цифровых преобразований в государственной системе РА, особенности развития, основные цифровые платформы и предоставляемые ими возможности. Особое внимание было уделено вопросам стратегического управления процессом цифровизации, концептуальным подходам. Позиция РА была проанализирована с точки зрения Глобального инновационного индекса Всемирной организации интеллектуальной собственности и ее подкомпонентов, а также Индекса развития электронного правительства ООН и его подкомпонентов. Были выделены основные проблемы РА в области цифровизации. В частности, низкий уровень цифровой грамотности, низкий уровень информированности населения о цифровых платформах, низкий уровень доверия населения к цифровым инструментам, проблемы, связанные с кибербезопасностью, отсутствие единых принципов и стандартов построения государственных цифровых платформ, а также отсутствие связи между государственными цифровыми платформами.

Ключевые слова: *цифровизация, электронное управление, электронное правительство, цифровое государство, цифровое общество, цифровая экономика, цифровая платформа*

KARLEN KHACHATRYAN – *Issues of Digitalization of the System of Public Administration in the RA.* – In the modern world, digital transformations have become an integral part of human life. Digital transformation refers to changes in business models, various processes and organizational structures. Digitalization processes in the public administration system are gaining momentum. This article presents the main features and components of digital transformations in the public administration system, the leading digital models of interaction between the state and citizens, as well as business. The evolution of digital transformations in the state system of the Republic of Armenia, the features of development, the leading digital platforms, and the opportunities they provide was discussed. Particular attention was paid to the strategic management issues of the digitalization process and conceptual approaches. The position of the RA was analyzed in terms of the Global Innovation Index of the World Intellectual Property Organization and its subcomponents, as well as the UN e-Government Development Index and its subcomponents. The main problems of the Republic of Armenia in the field of digitalization were highlighted. In particular, the low level of digital literacy, the low level of public awareness of digital platforms, the low level of public confidence in digital tools, the problems associated with cybersecurity, the lack of uniform principles and standards for building state digital platforms, as well as the lack of communication between state digital platforms.

Key words: *digitalization, e-management, e-government, digital state, digital society, digital economy, digital platform*

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

- 1. Վարդան Բոստանջյան** – տնտեսագիտության դոկտոր, ԵՊՀ ֆինանսահաշվալի սամբիոնի պրոֆեսոր
Вардан Бостанджян - доктор экономических наук, профессор кафедры финансового учета ЕГУ
Vardan Bostandjyan - Sc. D. of Economics, Professor at YSU Chair of Financial Accounting
Էլ. փոստ՝ vardan.bostanjyan@ysu.am
- 2. Արմինե Չախարյան** – տնտեսագիտության թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ գիտակրթական միջազգային կենտրոնի տնտեսագիտության և կառավարման սամբիոնի դասախոս
Армине Захарян – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры экономики и управления международного научно-образовательного центра НАН РА
Armine Zakharyan – Candidate in Economics, Lecturer at the Department of Economics and Management of the International Scientific and Educational Center of NAS RA
Էլ փոստ՝ azakharian@inbox.ru
- 3. Քրիստինե Արշակյան** – ԵՊՀ կառավարման և գործարարության սամբիոնի ասպիրանտ
Кристине Аршакян – аспирант кафедры менеджмента и бизнеса ЕГУ
Kristine Arshakyan – Postgraduate Student at YSU Chair of Management and Business
Էլ փոստ՝ kristine.arshakyan@gmail.com
- 4. Արշակ Ներսիսյան** – ԵՊՀ կառավարման և գործարարության սամբիոնի հայցորդ
Аршак Нерсисян – соискатель кафедры менеджмента и бизнеса ЕГУ
Arshak Nersisyan – Applicant at YSU Chair of Management and Business
Էլ. փոստ՝ arshaknersisyan20@gmail.com
- 5. Գագիկ Հակոբյան** – ՀՊՏՀ բանկային գործի և ապահովագրության սամբիոնի ասպիրանտ, «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոնի փորձագետ
Гагик Акопян – аспирант кафедры банковского дела и страхования АГЭУ, научный сотрудник исследовательского центра «Амберд»
Gagik Hakobyan – ASUE Chair of Banking and Insurance, PhD Student, Researcher at “Amberd” Research Center
Էլ փոստ՝ gagikhakobyan05@gmail.com
- 6. Ենոկ Հակոբյան** – տնտեսագիտության թեկնածու, ԵՊՀ տնտեսագիտության մեջ մաթեմատիկական մոդելավորման սամբիոնի դասախոս
Енок Акопян – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры математического моделирования экономики ЕГУ
Yenok Hakobyan – Candidate in Economics, Lecturer at YSU Chair of Mathematical Modeling of Economy
Էլ փոստ՝ e.hakobyan@ysu.am, y.b.hakobyan@gmail.com

7. **Գագիկ Չախոյան** – տնտեսագիտության թեկնածու, ԵՊՀ տնտեսագիտության մեջ մաթեմատիկական մոդելների դասախոս
Гагик Чахойан – кандидат экономических наук, преподаватель кафедры математического моделирования экономики ЕГУ
Gagik Chakhoyan – Candidate in Economics, Lecturer at YSU Chair of Mathematical Modeling of Economy
 Էլ. փոստ՝ gagik.chakhoyan@ysu.am, gagik.chakhoyan@gmail.com
8. **Վարդան Բարդախչյան** – ֆիզմաթ գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ ակտուարական և ֆինանսական մաթեմատիկայի մաթեմատիկական դասախոս
Вардан Бардахчян – кандидат физико-математических наук, преподаватель кафедры актуарной и финансовой математики ЕГУ
Vardan Bardakhchyan – Candidate of Physico-mathematical Sciences, Lecturer at YSU Chair of Actuarial and Financial Mathematics
 Էլ. փոստ՝ vardan.bardakhchyan@ysu.am
9. **Մեսրոպ Մեսրոպյան** – ԵՊՀ մաթեմատիկայի և մեխանիկայի ֆակուլտետի բակալավրիատի ուսանող
Месроп Месропян – студент бакалавриата факультета математики и механики ЕГУ
Mesrop Mesropyan – Bachelor student at YSU Faculty of Mathematics and Mechanics
 Էլ. փոստ՝ mesropyanmesrop@list.ru
10. **Կարեն Խաչատրյան** – տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ կառավարման և գործարարության մաթեմատիկայի վարիչ
Карлен Хачатрян – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой управления и бизнеса ЕГУ
Karlen Khachatryan – Candidate in Economics, Associate Professor, Head of YSU Chair of Management and Business
 Էլ. փոստ՝ karlen.khachatryan@ysu.am

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ УПРАВЛЕНИЕ MANAGEMENT

<i>Վարդան Բոստանձյան, Արմինե Չախարյան</i> – Ֆինանսական համակարգի միջոցով տնտեսության ինովացիոն զարգացման խթանման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում	3
<i>Vardan Bostandzjan, Armine Zakharyan</i> – Возможности стимулирования инновационного развития экономики посредством финансовой системы в Республике Армения	
<i>Vardan Bostandjyan, Armine Zakharyan</i> – Possibilities to Stimulate the Innovative Development of the Economy Through the Financial System in the Republic of Armenia	
<i>Քրիստինե Արշակյան</i> – Վենչուրային կապիտալի ոլորտի զարգացման խնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում	16
<i>Кристине Аршакян</i> – Проблемы развития сектора венчурного капитала в Республике Армении	
<i>Kristine Arshakyan</i> – Problems of Development of the Venture Capital Industry in the Republic of Armenia	
<i>Արշակ Ներսիսյան</i> – ՀՀ պետական գնումների վերահսկողության մեթոդական հարցերի շուրջ	30
<i>Аршак Нерсисян</i> – Методологические вопросы надзора за государственными закупками РА	
<i>Arshak Nersisyan</i> – Methodological Issues of the RA Public Procurement Supervision	

ՖԻՆԱՆՍՆԵՐ ФИНАНСЫ FINANCES

<i>Գագիկ Հակոբյան</i> – ՀՀ ապահովագրական շուկայի դերը տնտեսության զարգացման գործում	37
<i>Гагик Акопян</i> – Роль страховых компаний РА в развитии экономики	
<i>Gagik Hakobyan</i> – Role of the RA Insurance Companies in the Economic Development	

ՏՆՏԵՍԱԿԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼԱՎՈՐՈՒՄ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING

<i>Ենոք Հակոբյան, Գագիկ Չախոյան</i> – Տարածքային զարգացման ցուցանիշների համակարգը. ՀՀ մարզերի օրինակով	53
<i>Енок Акопян, Гагик Чахоян</i> – Система индикаторов регионального развития: на примере регионов РА	
<i>Yenok Hakobyan, Gagik Chakhoyan</i> – Regional Development Indicators System: Case Study of the RA Regions	

<i>Մալոբազմադասյա Մալոբազմադասյան, Վարդան Բարձրախոյան</i> – Հեղինակների հեռավորությունը նորմալ բաշխումից՝ որպես շուկայական ինվարիանտ (անգլ.)	64
<i>Месроп Месропян, Вардан Бардахчян</i> – Расстояние Хеллингера от нормального распределения как рыночный инвариант (англ.)	
<i>Mesrop Mesropyan, Vardan Bardakhchyan</i> – Hellinger’s Distance to Normal Distribution as Market Invariant	

**ԹՎԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ
ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА
DIGITAL ECONOMY**

<i>Կարլեն Խաչատրյան</i> – Պետական կառավարման համակարգի թվայնացման հիմնահարցերը ՀՀ-ում	72
<i>Карлен Хачатрян</i> – Вопросы цифровизации системы государственного управления в РА	
<i>Karlen Khachatryan</i> – Issues of Digitalization of the System of Public Administration in the RA	
Տեղեկություններ հեղինակների մասին	88
Сведения об авторах	
Information about the Authors	

Խմբագրության հասցեն. Երևան, Ալեք Մանուկյան փող., 1
Адрес редакции: Ереван, ул. Алека Манукяна 1
Address: 1, Alex Manoogian str., Yerevan

Վայք՝ journals.y-su.am
Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am

Հեռ. 060 710 218, 060 710 219

Հրատարակչական խմբագիր՝
Издательский редактор
Publishing Editor

Արմեն Հովակիմյան
Армен Овакимян
Armen Novakimyan

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գայանե Գրիգորյան
Гаяне Григорян
Gayane Grigoryan

Թողարկման պատասխանատու՝
Ответственный выпуска
Issued by

Հասմիկ Եսայան
Hasmik Yesayan
Hasmik Yesayan

Ստորագրված է տպագրության 04. 04. 2023: